

MILITAIRE SPECTATOR

TACTISCHE KERNWAPENS IN DE NEDERLANDSE LANDMAGT 1953-1968

-
- Leren van ervaring binnen de krijgsmacht
 - De beginfase van de 'O'-tak van de Nederlandse stay-behind-organisatie

Vooruitblik

Militaire Spectator 9-2020 is een themanummer over Information Manoeuvre.

De spelregels van oorlogvoering veranderen snel. Nieuwe informatietechnologie leidt tot grote veranderingen, waarbij meer en nieuwe spelers het gevechtveld betreden, vooral online. Het disruptieve gebruik van sociale media biedt ongekende mogelijkheden voor het beïnvloeden van doelgroepen om missiedoelstellingen te halen. Het militaire vermogen zal herschikt moeten worden zodat de krijgsmacht, naast haar traditionele taak,

ook het digitale *battlefield of information warfare* beheerst. Of moet Information Manoeuvre het middelpunt van militaire inzet worden?

In het themanummer belichten auteurs Information Manoeuvre vanuit diverse invalshoeken. Zij kijken onder meer naar het Nederlandse beleid en de rol van krijgsmacht, beeldvorming als wapen in een conflict (*imagefare*) en het in kaart brengen van één van de elementen van het informatiedomein, de cognitieve dimensie, door 1 Civiel Militaire Interactie Commando. ■

FOTO MCD, JARNO KRAAYVANGER

MEDEDELING KVBK

KVBK-lid? Geef uw e-mailadres door aan de ledenadministratie

Van veel KVBK-leden ontbreekt het e-mailadres nog in de ledenadministratie. Het doorgeven van een e-mailadres kan via <http://www.kvbk.nl/e-mailadres-kvbk-lid> of door de hier afgebeelde QR-code te scannen. De KVBK gebruikt e-mailadressen alleen om leden te informeren over verenigingszaken en deelt ze niet met derden.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
facebook.com/KVBKsecretaris
twitter.com/kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVVK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol drs. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
bgen prof. dr. mr. P.A.L. Ducheine
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. drs. B.M.J. Pijpers
drs. E.N. van der Steenhoven
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Parade tijdens Leids Ontzet,
3 oktober 1961, met een Honest John-raket

Foto achteromslag: Oefening van de
landmacht met een Honest John-raket in
Grafenwöhr, juli 1960

Foto's: Beeldbank NIMH

MILITAIRESPECTATOR

344 Tactische kernwapens in de Nederlandse landmacht 1953-1968

D.T. Sanders

De 'nuclearisering' van de Koninklijke Landmacht begon al in 1954 en in de jaren vijftig en vroege jaren zestig was er de intentie operatieplannen inclusief cruciale kernwapeninzet daadwerkelijk uit te voeren bij het uitbreken van oorlog.

360 Leren van ervaring binnen de krijgsmacht

M. Wassenaar

Nederlandse eenheden kunnen van de ervaringen van de Noorse landmacht leren dat hun lessons learned-processen door het nemen van een aantal maatregelen vaak relatief eenvoudig te verbeteren zijn.

372 De beginfase van de 'O'-tak van de Nederlandse stay-behind-organisatie

J. Hooiveld

Van de in 1945 opgerichte Nederlandse gewapende stay-behind-organisatie 'O', die een zeer strikte geheimhoudingscultuur kende, zou een afwerend effect moeten uitgaan op een eventuele bezettende mogendheid.

En verder:

Editoriaal	342
Gastcolumns	386
Meningen van anderen	390
Tegenwicht	392
Boeken	394
Andere ogen	399
RetroSpectator	400

Van Koude Oorlog naar koude organisatie!

Als er iets is dat de coronacrisis ons in 2020 heeft geleerd, dan is het wel dat de mens behoefte heeft aan fysieke contacten. De aanvankelijke jubelstemming over alles online doen verdween weer snel. Ja, vooruit, er zijn ook blijvertjes: die kortere vergaderingen, nu via MS Teams, bevallen wel. Toch wordt de behoefte om gezamenlijk weer aan de slag te gaan steeds groter.

Majoor Titus Tussendorp zat thuis diep in gedachten. Mooie woorden had Rosanne Hertzberger in haar NRC-column gebruikt: 'Menselijkheid. Nabijheid. Verbondenheid.'¹ Tussendorp was eigenlijk niet zo'n lezer, hij sleutelde in het weekend liever aan zijn *Ducati XDiavel*, een kekke motor met 152 pk. In het begin van de coronacrisis had hij met een paar maten van luchtmobiel nog een toertocht gemaakt, maar daar was de lol snel vanaf. Het had hun veel afkeurende blikken opgeleverd van medeweggebruikers. En een gezellig weekendje weg naar de camping, waar hij zo graag met zijn Thea kwam, zat er voorlopig ook niet in. Geen hond te bekennen door die corona-shitzooi.

Tussendorp ging nog 'effe een bakkie doen', en nam de tijd om eens door de krant te gaan. Zo af en toe las hij online een paar koppen op *nu.nl*, maar dat was vooral omdat zijn collega's daarover spraken. Hij had die weekendeditie van de NRC nu alleen maar gekocht omdat die bij de 'Appie' in de aanbieding was. Ach ja, je moest toch iets doen om weer zo'n vervelend

coronaweekend door te komen. Al die artikelen vol politiek-correct geleuter konden hem weinig bekoren en op die opiniestukken zat hij al helemaal niet te wachten, maar dat verhaal van Hertzberger zette hem aan het denken. Het was namelijk niet alleen die coronacrisis die Tussendorp deed verlangen naar gewoon fysieke samenwerking. Al jaren was Defensie op dat vlak behoorlijk afgegleden. En dat geëmmer van de top over 'goed werkgeverschap' en 'personeel op de eerste plaats' kon hij niet meer aanhoren. Die lui hadden echt geen notie waar ze het over hadden. Vorig jaar eindelijk een beetje salarisverhoging gehad, nog steeds te weinig, maar daar zat het niet alleen in, dat gevoel van ongenoegen.

Bijna veertig jaar was hij nu in dienst. Direct na de HAVO, die hij met pijn en moeite had doorlopen, moest hij onder de wapenen. Dienstplichtig sergeant bij de bevoorrading van de landmacht was hij geweest, eerst de kaderopleiding in Bussum gedaan en daarna geplaatst in West-Duitsland. Hij had er de tijd van zijn leven. Overdag lekker buffelen met de mannen en 's avonds bijkomen in de onderofficiersmess. Regelmatig ging hij met zijn eenheid op een 'ruk-en-trek'-oefening om die malloten van het Warschaupact af te schrikken. Haha, en 's ochtends op appel rook het hele peloton steevast naar de nieuwste Paco Rabanne uit de taxfreeshop om die 'vette kegel' van de avond ervoor te verbergen. Wauw, wat een leven! Hij had er destijds niet lang over na hoeven denken, toen hij de advertentie voor de opleiding tot officier speciale diensten zag. Voordat hij het wist zat hij op de opleiding, en had er nooit spijt van gehad. Sinds 1983 is hij eigenlijk niet meer uit die operationele logistiek

¹ Rosanne Hertzberger, 'Het leven komt maar langzaam op gang,' in: *NRC-Handelsblad*, 6 juni 2020.

weggegaan. Ja, oké, af en toe dan een uitstapje richting het opleidingscentrum, maar gelukkig nooit naar Den Haag, of later Utrecht, want dat stafneuzenwerk was voor hem niet weggelegd.

Vijf uitzendingen had-ie gedraaid: Libanon, twee keer Bosnië, Kosovo en natuurlijk Afghanistan. Daardoor was er geen tijd voor vervolgopleidingen. Dat was ook niet nodig. In zijn loopbaan had hij altijd veel complimenten gekregen voor zijn directe manier van leidinggeven. Niet te veel gelul, recht voor z'n raap en gewoon gezond boerenverstand gebruiken, daar waren ook geen boeken voor nodig. Komende november zou hij met pensioen gaan. Hij had zich verheugd op een mooie afscheidsreceptie in het KEK-gebouw in Garderen, maar hij moest nog naar maar eens zien of dat nu door die coronamaatregelen allemaal nog wel doorging.

Tussendorp zat nu al een kwartier met zijn 'snufferd' boven de krant, helemaal in gedachten verzonken. Het liet hem niet los, dat onpersoonlijke van tegenwoordig binnen Defensie. Tuurlijk, iedereen worstelde ermee; een jongere collega die de opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie had gevolgd en daarna nog wat studies had gedaan – welke wist hij eigenlijk niet precies – kon het altijd zo mooi zeggen: 'Titus, de tand des tijds heeft ons niet onberoerd gelaten, de wereld is veel individueler geworden!' Die verrekte computer had veel kapotgemaakt, nergens meer een 'warm lichaam' dat je even met raad en daad ter zijde kon staan. Vroeger had je nog een compagnies-administrateur die altijd voor je klaarstond, en als die het niet wist, ging je naar de sma, de sergeant-majoor administrateur bij de staf-compagnie. Die kerel wist alles, super was dat.

Tegenwoordig moet je het allemaal zelf uitzoeken. En als je dan naar *06-733 belt, krijg je eerst een keuzemenu met allerlei termen waar geen mens wat van snapt, en als je eenmaal hebt gekozen word je nog eens twintig minuten onder de knop gehouden. Vervolgens vertelt een levend wezen dat je een casnummer bent... Een casnummer! Laatst kwam er een korporaal-chauffeur naar hem toe, die vroeg te helpen bij het opmaken van een lastige dienstreisdecla-

Geen casenummers, maar menselijkheid, nabijheid en verbondenheid

ratie, een soort broodje speciaal. Na alle mogelijkheden in DIDO te hebben onderzocht, toch maar *06-733 gebeld. Ook daar wisten ze het niet, casnummer aangemaakt en nooit meer iets van gehoord. Die korporaal zei toen: 'Ach majoor, laat maar...!' Verdomme, dat kan toch niet? Is dat nou dat goed werkgeverschap waar ze in Den Haag over lopen te kwaken? Ammehoela! Op de werkvloer merkt hij daar al jaren bar weinig van, nergens meer een fysiek aanspreekpunt, en leidinggeven is er ook niet meer bij met al die automatisering en gedeelde verantwoordelijkheden.

'Ik ben er helemaal klaar mee', mijmerde Tussendorp hardop, 'het wordt tijd om te vertrekken, want Defensie is de laatste veertig jaar afgegleden van een warme organisatie in een Koude Oorlog naar een koude organisatie in een warme vrede!'

Helaas is dit geen anekdote uit de eerdergenoemde Koude Oorlog, maar een verhaal over zogenaamd 'goed werkgeverschap' uit de kille werkelijkheid van vandaag! Wordt het daarom niet de hoogste tijd om nu echt iets te gaan doen aan 'onze' *menselijkheid, nabijheid en verbondenheid*? ■

Tactische kernwapens in de Nederlandse landmacht 1953-1968

Vuursteun of afschrikking?

Welke rol speelden tactische kernwapens tijdens de Koude Oorlog in de Nederlandse krijgsmacht, in het bijzonder in de Koninklijke Landmacht? De 'nuclearisering' van de landmacht begon al in 1954, en niet zoals vaak wordt gedacht pas in 1959. Dit artikel geeft op basis van archiefmateriaal een overzicht van dit proces en van de rol van tactische kernwapens in de Nederlandse krijgsplannen. Waren deze wapens bedoeld om daadwerkelijk in te zetten tegen de legers van het Warschaupact, of moest het bezit ervan vooral een aanval voorkomen? En waren er binnen de landmacht praktische en ethische bezwaren tegen het gebruik van tactische kernwapens?

*Daan Sanders**

Amerikaanse test van het 280mm-kanon 'Atomic Annie', een kanon dat atoomgranaten, tactische kernwapens, kon verschieten.

FOTO NATIONAL NUCLEAR SECURITY ADMINISTRATION

Tijdens de Koude Oorlog nam Nederland zogeheten ‘kernwapentaken’ op zich, om samen met de andere NAVO-landen de nucleaire afschrikking tegen het Warschaupact vorm te geven. De kernwapens waren er om de Sovjet-Unie en haar bondgenoten van een aanval te weerhouden; de geallieerden hoopten ze nooit te hoeven gebruiken. Vanuit militair oogpunt was dat echter een ingewikkeld uitgangspunt. Voor geloofwaardige afschrikking moesten de plannen om kernwapens in te zetten juist reëel zijn. Dat laatste gold in het bijzonder voor ‘tactische’ kernwapens: atoombommen ontwikkeld voor inzet op en rond het slagveld. De Nederlandse krijgsmacht had tijdens de Koude Oorlog verschillende soorten van deze kernwapens ter beschikking. Naar die wapens, met name in de Nederlandse militaire context, is weinig onderzoek gedaan: welke rol speelden tactische kernwapens bijvoorbeeld precies in de oorlogsplannen? In de afgelopen decennia zijn steeds meer archieven van de krijgsmacht openbaar geworden. Hoewel de relevante bronnen niet geheel bewaard zijn gebleven en deels nog altijd niet ontsloten zijn, kan nieuw onderzoek toch een beeld geven van de invoering van kernwapens in de Nederlandse krijgsmacht. Dit artikel onderzoekt de meest ingrijpende ‘nuclearisering’, die van de Koninklijke Landmacht.¹

Ten eerste brengt dit artikel in kaart welke concrete rollen de landmachtleiding de tactische kernwapens toebedeelde in de oorlogsplannen,

vanaf de ontwikkeling van de eerste tactische kernbom in 1953 tot de invoering van de Flexible Response van de NAVO in 1968. Vervolgens wordt ingegaan op de logische volgende vraag: waren er binnen de landmacht twijfels over de nuclearisering, bijvoorbeeld omdat kernwapens eigenlijk niet bruikbaar waren op het slagveld, of omdat de ethische afwegingen niet te overzien waren? Waren die tactische kernbommen om echt te gebruiken, of eigenlijk niet?

De beginjaren: 1953-1959

De literatuur gaat doorgaans uit van 1959 als begin van de ‘nuclearisering’ van de landmacht, omdat toen de *nuclear-capable* grond-grondraket Honest John werd geïntroduceerd.² Echter, de landmacht raakte in feite al veel eerder betrokken bij potentiële inzet van atoomwapens in het verdedigend gevecht.

Nog geen vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog was West-Europa zich alweer aan het voorbereiden op een nieuwe oorlog: tegen het Oostblok, aangevoerd door de Sovjet-Unie. De verdediging van West-Europa in NAVO-verband was aan de noordflank in handen van de Northern Army Group (Northag). Northag, waar het Nederlandse Eerste Legerkorps (1Lk) onder viel, zou de verdediging voeren aan de Rijn-IJssellinie, die door Nederland en Zuidwest-Duitsland liep. 1Lk was verantwoordelijk voor de linie in Noord- en Midden-Nederland. Aan zijn zuidelijke flank lag het ‘vak’ van het Britse legerkorps.³ De strijdmachten van het Westen hadden een enorme achterstand op de Sovjets – met name in

* Daan Theodorus Sanders is student aan de Universiteit Utrecht in de Research Master History. Hij specialiseert in de geschiedenis van nucleaire bewapening. Dit artikel is geschreven als onderdeel van zijn onderzoeksstage bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). De auteur dankt prof. dr. Jan Hoffenaar voor de begeleiding en het commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

- 1 Nieuw onderzoek naar de nuclearisering van de Koninklijke Marine en de Koninklijke Luchtmacht zou ook de moeite waard zijn.
- 2 Zie bijvoorbeeld het overzicht van de Nederlandse kernwapentaken en het kernwapenbeleid: D.J. Bloem et al., *Nederland en de kernwapens. Een studie over het Nederlands nucleair beleid 1972-1985* (Alphen aan de Rijn/Brussel, Samsom Uitgeverij, 1987).
- 3 J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, SDU, 1994) 106-120.

Tactische kernwapens zijn lichte tot middelzware kernwapens. Gangbare ladingen, gemeten in kilotonnage (kt), lagen tijdens de Koude Oorlog ongeveer tussen 1,5 en 15 kt. Er waren wapens tussen 1 en 50 kt beschikbaar. Ter vergelijking: de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki hadden een kracht van 15 respectievelijk 21 kt. Het reliëf en de begroeiing of bebouwing van een gebied, de detonatiehoogte en de wind beïnvloedden de explosieve uitwerking en fall-out sterk.

troepenaantallen en bepantsering – die niet binnen afzienbare tijd kon worden ingehaald. De militaire (weder)opbouw werd met name beperkt door tekorten aan mankracht en financiële middelen. Maar de jonge NAVO (1949) had een troef in handen: de Amerikanen hadden een grote voorsprong in atoomtechnologie. Daarom besloten zij atoomwapens niet alleen verder te ontwikkelen ter ultieme afschrikking – gericht op steden en industriële centra (strategisch) – maar de nucleaire vuurkracht ook geschikt te maken voor gebruik op het slagveld, ter bestrijding van de enorme Sovjet-Russische tanklegers.⁴ In mei 1953 testten de Amerikanen de eerste atoomgranaat – een tactisch kernwapen verschoten met een kanon – in de woestijn van Nevada. Het enorme 280mm-kanon, doorgaans ‘Atomic Annie’⁵ genoemd, werd dat najaar ingevoerd bij de Amerikaanse troepen in West-Duitsland. De urgentie om de broze verdediging te versterken was groot.

In Europa groeide de angst dat tijdens een oorlog het continent in een nucleair slagveld zou veranderen. Toch waren er vele voorstanders van de ‘nuclearisering’. Onder hen waren minister van Oorlog⁶ C. Staf en de legerleiding. In hun ogen maakten alleen atoomwapens een geallieerde

verdediging tegen de gigantische Oostbloklegers enigszins realistisch.⁷ De kernwapens waren te meer noodzakelijk om de ‘voorwaartse verdediging’ mogelijk te maken. Hierbij zou de NAVO-verdediging zo dicht mogelijk bij de grens met het Warschaupact plaatsvinden, in het gesplitste Duitsland. Dan zou heel Nederland verdedigd worden en zelfs buiten het oorlogsgebied vallen.

Intussen was de landmachttop volop bezig de angst en onzekerheid over de destructieve kracht van atoomwapens te bestrijden. In 1954 organiseerde de landmacht demonstratie Paddestoel om militairen en het algemene publiek de effectiviteit te tonen van persoonlijke bescherming tegen atoomaanvallen op het slagveld. De arts van de 4e Divisie liet optekenen dat ‘één atoombom en we zijn er allemaal geweest [...] onzin [is], een dwaas praatje dat beslist de wereld uit moet.’⁸ Datzelfde jaar liet commandant 1Lk onder alle legerkorpsofficieren lezingen van zijn stafofficieren circuleren waarin de ontwikkeling van ‘het a-wapen’ werd vergeleken met die van het buskruit. Het kernwapen moest worden gezien als een zeer krachtig explosief, dat de oorlogvoering zou veranderen maar niet onmogelijk zou maken. Deze standpunten waren gebaseerd op de atoomwapens-cursus die gedoceerd werd door Amerikanen op de NATO Special Weapons School in het Beierse Oberammergau. De Generale Staf en de divisiecommandanten hadden deze cursus gevolgd.⁹

Tegelijkertijd begon de landmacht betrokken te raken bij eventuele tactische inzet van Amerikaanse atoomwapens. In bovengenoemde lezingen werd namelijk gesteld dat men ‘op dit ogenblik [mag] aannemen dat [Supreme Headquarters Allied Powers Europe] een gelimiteerd aantal a-wapens zal toewijzen aan de legergroepen. (...) Legerkorps commandanten met hun atoomadviesgroep, ik vertelde u vanmorgen al dat deze ook bij 1(NL)Lk aanwezig is, zijn dan verantwoordelijk voor het tactisch gebruik van de toegewezen wapens.’¹⁰ In deze context nam de landmacht in september 1954 deel aan NAVO-oefening Battle Royal, waarbij een voor de gelegenheid samengesteld Brits-Nederlands leger een Canadees-Belgisch leger moest aanvallen. Er werd geen geheim gemaakt

4 Zie onder andere: Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 136.

5 Ook wel gespeld als ‘Atomic Anny’.

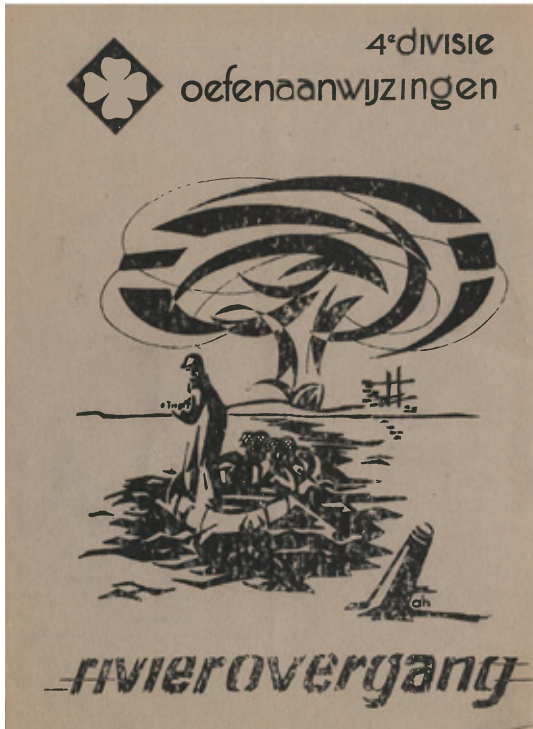
6 In 1959 werden de Ministeries van Oorlog en Marine samengevoegd tot het Ministerie van Defensie.

7 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 112, 136.

8 Nationaal Archief (NL-HaNA), Den Haag, ‘Staf 1e Legerkorps en de daaronder ressorterende Divisies 1-6’, nummer toegang 2.13.148, inventarisnummer 504. Mei 1954.

9 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr. 537. Kolonel B. Koning, ‘Bundels Oefening “Voorwaarts”’, 5 maart 1954.

10 Ibidem.

Oefenaanwijzing van de 4e Divisie, met op de achtergrond een paddenstoelwolk door een nucleaire explosie

van het feit dat hier werd voorbereid op eigen en vijandelijke inzet van atoomwapens op het slagveld; beide gelegenheidslegers hadden tijdens de oefening operatief commando over door Amerikanen bediende Atomic Annie-kanonnen.¹¹ Er kan dus gesteld worden dat de landmacht voor het eerst substantiële ervaring met (tactische) atoomwapens aan 'eigen' kant opdeed in september 1954.¹²

In december autoriseerde de Noord-Atlantische Raad, het besluitvormingsorgaan van de NAVO, de hoogste NAVO-commandanten om tactische nucleaire wapens in hun operatieplannen op te nemen. De Amerikanen wijzigden nationale wetgeving om nucleaire kennis en wapensystemen met bondgenoten te kunnen delen.¹³ De landmacht liep intussen vooruit op het beschikbaar komen van atoomsteun: in januari 1955 maakte de commandant 1 Divisie¹⁴ een 'beoordeling vijandelijke toestand' op voor de legerkorpscommandant 'ter beoordeling van de eventuele steun van atomische strijdmiddelen te verlenen aan mijn divisie in het huidige

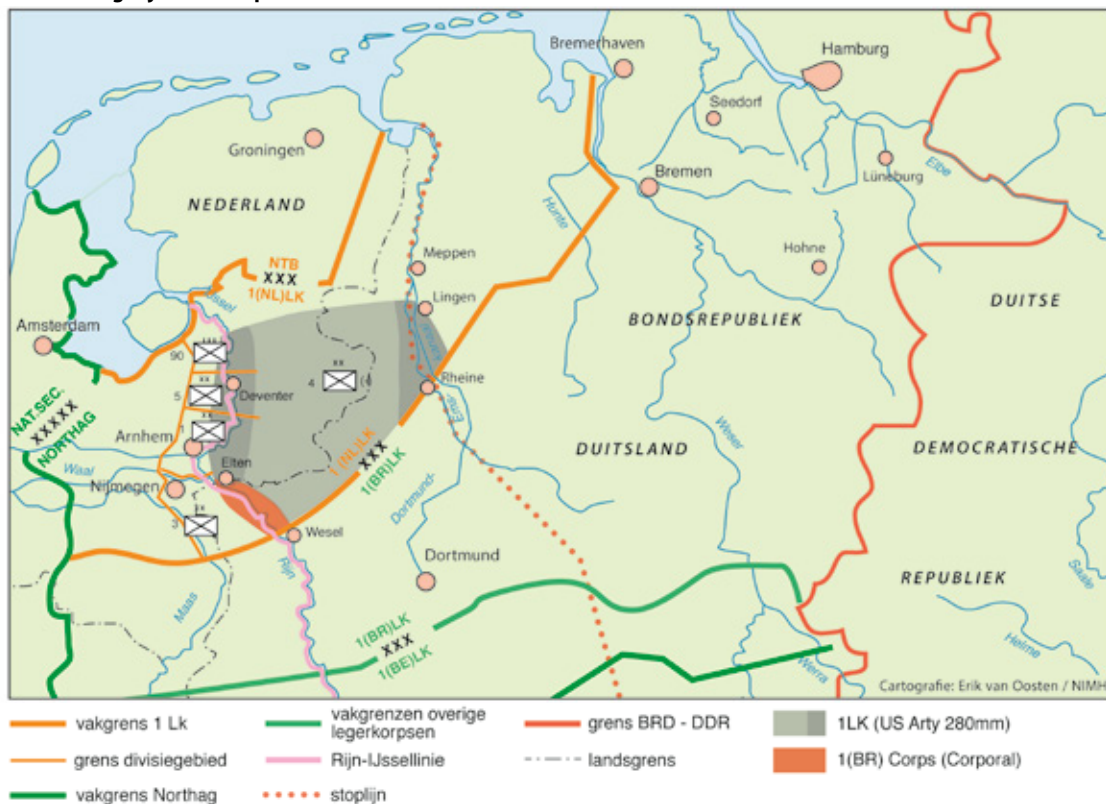
oorlogsvak'.¹⁵ Hij schatte in dat, mocht de vijand bij Deventer de IJssel proberen over te steken, hij '(een) atoomdoel(en) op de achtereenvolgens door hem te veroveren eilanden' zou vormen. Hij adviseerde 'vuurconcentraties met alle beschikbare wapens [voor te bereiden] op de verzamelplaatsen van de vijand, voor en gedurende zijn overgang'.¹⁶ De *Militaire Spectator* publiceerde in januari en februari twee speciale 'atoomoorlognummers',¹⁷ want 'de vorderingen van de techniek ten aanzien van de vervaardiging van A-wapens zijn zodanig, dat wij ons ten volle vertrouwd moeten maken met de gedachte dat een volgende oorlog als "atoomoorlog" zal worden gevoerd'.¹⁸

Nu de technologie en de politieke beslissingen voor de tactische nuclearisering zo vergevorderd waren, kon in 1956 tactische nucleaire atoomsteun daadwerkelijk worden opgenomen in operatiebevelen.¹⁹ Vanaf dat jaar zou 4 Divisie vanuit vooruitgeschoven posities aan het Dortmund-Eemskanaal de vijand trachten op te vangen, voordat die de Rijn-IJsellinie bereikte (zie Kaart 1).²⁰ In augustus werd in het ontwerp-

- 11 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.507. 1 Legerkorps/4 Divisie, Verslagen betreffende oefening 'Battle Royal', oktober 1954.
- 12 De Legerkorpscommandant trok een gelijksoortige conclusie in zijn verslag van de oefening. Luitenant-generaal A.T.C. Opsomer, 'Battle Royal', in: *Militaire Spectator* 124 (1955) (3) 106-125. Zie ook Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 136, 138.
- 13 D. Starink 'De nuclearisering van de krijgsmacht', 85, in: B. Schoenmaker en J.A.M.M. Janssen (red.), *In de schaduw van de muur. Maatschappij en krijgsmacht rond 1960* (Den Haag, SDU, 1997) 82-99; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 136.
- 14 In de jaren vijftig nog veelal de '7 December Divisie' genoemd. De volledige naam luidde '1 Divisie "7 December"'. Zie voor een geschiedenis M. Elands, R. van Gils en B. Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (Den Haag, SDU, 1996).
- 15 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.362. Generaal-Majoor C.J. Valk, 7 December Divisie, 'BVT nr.2' (228A/680/ZG), 18 januari 1955.
- 16 Ibidem. De atoomwapens speelden in dit document nog niet de centrale rol zoals in de jaren zestig.
- 17 *Militaire Spectator* 124 (1955) (1,2) 1-100.
- 18 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, citaat van Generaal B.R.P.F. Hasselman, Chef van de Generale Staf.
- 19 In maart 1956 schreef commandant 5 Divisie al in zijn operatiebevel 1: 'atoomsteun: nadere gegevens volgen'. NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.77. Generaal-majoor F.W.J.M. Peters, 5 Divisie, 'Operatiebevel 1 Deel II' (G3/7), 1 maart 1956.
- 20 De inzetgebieden van kernwapens, weergegeven in de kaarten bij dit artikel, zijn gereconstrueerd met behulp van de in de tekst en voetnoten aangehaalde bronnen; deze gebieden zijn daarom bij benadering weergegeven.

Kaart 1 Mogelijke kernwapensteun in vak 1Lk

1956-1958

vuursteunplan voor 1 Divisie gesteld: ‘van 1Lk neemt 4 Div[isie] deel aan het door Northag te voeren verdedigend gevecht, waarbij maximum gebruik van atoomwapens.’²¹ Daarnaast werd onder ‘atoomsteun’ gesteld dat ‘op nader bevel van [commandant] Northag komt een batterij van 265 [US Field Artillery Battalion] (280mm) onder operatief bevel van [commandant 1Lk].’²²

Intussen pleitte minister Staf voortdurend in binnen- en buitenland voor het beschikbaar komen van atoomwapens voor inzet door Nederlandse troepen. In december stelde Staf in de Noord-Atlantische Raad voor Europese bondgenoten beschikking te geven over tactische

kernwapens door hen *dual capable* – conventioneel en nucleair bruikbare – systemen te leveren. De kernladingen zouden in Amerikaans beheer blijven.²³ In november, ten tijde van de bloedig neergeslagen Hongaarse Opstand, had de Tweede Kamer al ingestemd met het klaarmaken van de landmacht voor het gebruik van atoomwapens. In april 1957 stelde Staf dat Honest John-raketten met kernladingen binnen een jaar in Nederland zouden arriveren.²⁴ Uiteindelijk zou de levering door de Amerikanen nog tot eind 1959 op zich laten wachten. In mei werd de cruciale rol van Amerikaanse kernwapens – die al jaren bestond – als officiële NAVO-strategie vastgelegd onder de naam Massive Retaliation; bij een aanval op de NAVO zou grootschalige kernwapeninzet het antwoord zijn. Naast de centrale afschrikking uitgaand van de Amerikaanse strategische kernmacht – het ‘zwaard’ – bleef het nodig om een vijandelijke grondaanval in Europa te kunnen stuiten. De strijdmachten in Europa – het ‘schild’ – zouden hiertoe tactische kernwapens vrijwel onmiddellijk (kunnen) gebruiken.²⁵

21 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.406. Generaal-majoor W. de Boer, 7 December Divisie, ‘Bijlage 5a (vuursteunplan) bij Operatiebevel Nr2 deel 1’, (G3/54/71.63.11/ZG), 31 augustus 1956.

22 Ibidem.

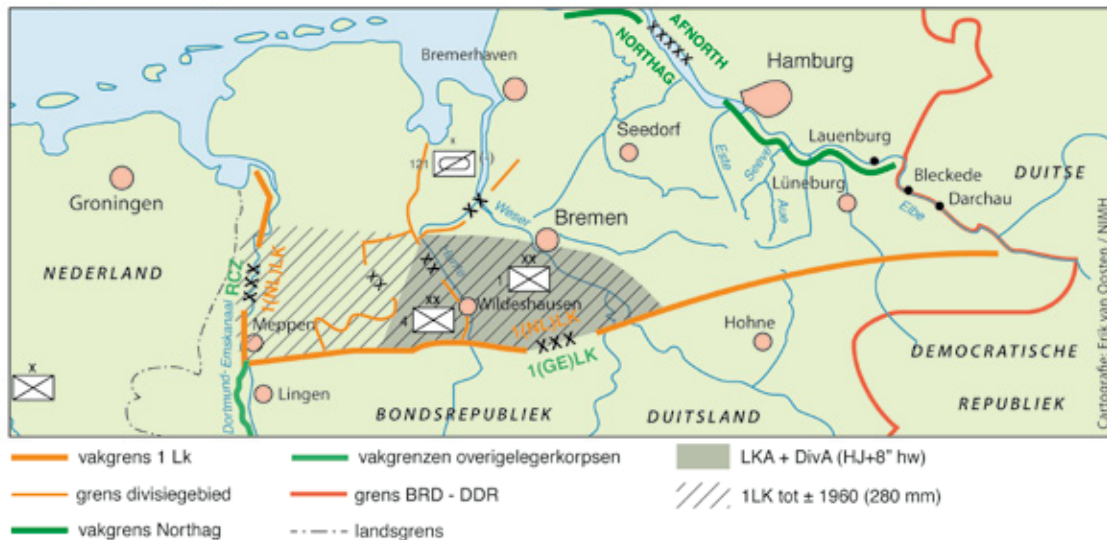
23 Starink, ‘De nuclearisering van de krijgsmacht’, 88.

24 Duco Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Houten/Antwerpen, Spectrum, 2016 (zesde druk)), 195.

25 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 144-147; Starink, ‘De nuclearisering van de krijgsmacht’, 85-86.

Kaart 2 mogelijke kernwapensteun in vak 1Lk

1958-1963

Rond diezelfde tijd werd de geplande atoomsteun voor 1Lk steeds concreter. In september 1957 distribueerde commandant 4 Divisie, luitenant-generaal Couzy, zijn 'atoomsteunplan'. De opdracht luidde: '1Lk steunt de verdediging in het gebied van het Dortmund-Emskanaal en de Rijn-IJssel met tactische A-wapens volgens door [Supreme Allied Commander Europe (Saceur)] goedgekeurde plannen'. Daarbij zou 2ATAF (Second Allied Tactical Air Force) 'sterke vijandelijke eenheden, welke na het loslaten van het [Dortmund/Ems]-kanaal langs de as Rheine-Wesel naar de Rijn-IJssel stelling doorstoten, met (max drie) tactische A-wapens [... kunnen] aanvallen.'²⁶ Daarnaast kon 1(BR)Corps atoomsteun verlenen met Corporal-raketten met ladingen van 10 en 50 kt tegen 'eventuele [vijandelijke] bruggenhoofden over de Rijn' op de grens tussen het Nederlandse en Britse vak, vanaf Elten zuidwaarts. Ook zou in oorlogstijd de 265 Field Artillery batterij 280mm onder bevel van commandant 1Lk respectievelijk 4 Divisie komen. Daarbij waren drie atoomgranaten beschikbaar: 8, 10 en 20 kt.²⁷ De nadruk van de atoominzet zou liggen op het verhinderen van rivierovergangen.

Op 1 juni 1958 zetten de NAVO-lidstaten een grote stap richting de voorwaartse verdediging: het zwaartepunt werd verlegd naar de Weser-Fuldalinie. De Rijn-Ijssellinie zou voortaan

slechts als laatste stoplijn fungeren.²⁸ Couzy, inmiddels legerkorpscommandant, had al in juli 1957 aan zijn staf en de divisiecommandanten bericht dat Northag voor de in 1958 ingaande Weserverdediging hem 'voor het gehele verdedigende gevecht met inbegrip van de fase aan het D/E kanaal een aantal atoomprojectielen ter beschikking zijn gesteld.'²⁹ De instructies voor de verdedigingstactiek werden in februari 1958 aangepast aan de beschikbaarheid van kernwapens.³⁰ In januari 1959 vernieuwde Couzy zijn bevelen omtrent de logistiek van deze Amerikaanse atombatterij(en), waarbij hij specificeerde dat bij het uitbreken van oorlog een atombatterij van 81(US) Arty onder zijn operatief commando zou komen. Deze batterij, gelegerd bij de Amerikaanse troepen in Zuid-

26 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.184. Luitenant-generaal J.H. Couzy, 1 Legerkorps, 'Bijlage 15A (Atoomsteunplan) bij operatiebevel nr.2' (G3/7351/M/ZeerGeheim), 9 september 1957.

27 Ibidem.

28 J. Hoffenaar, 'Hannibal ante portas. De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse Krijgsmacht', 63 in: J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag, SDU, 1992), 54-69.

29 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.30. Kolonel J.P.F. Agasi, 1 Legerkorps, 'Verslag commandantenvergadering 1e Legerkorps 26 juli' (Kab/7342/F/ZG), 29 juli 1957. Legerkorpscommandant Couzy sprak hier van een onlangs door Saceur goedgekeurd 'nieuw atoomsteunplan' van Northag, waarin plannen vanuit zijn koker waren opgenomen die reeds in augustus 1956 waren ingediend.

30 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.82. Luitenant-generaal J.H. Couzy, 1 Legerkorps, 'Tactische aanwijzing nr.4', (Kab/21969), 11 februari 1958.

west-Duitsland,³¹ zou verplaatsen onder Nederlandse begeleiding en zich nabij Wildeshausen bij 1(NL)Lk voegen.³² Deze operatieplannen waren de laatste waarin nog geen Nederlandse kernwapen-inzetmiddelen voorkwamen; in 1959 deed de Honest John zijn intrede.

'Nucleaire' operatieplannen: 1959-1968

Met de Honest John (HJ) kreeg de landmacht haar eerste systeem voor kernwapeninzet. De HJ was een Amerikaanse niet-geleide korteafstands-raket met een bereik van ongeveer 25-30km, ontworpen voor middelzware tactische atoomladingen. In mei 1959 werd op legerplaats 't Harde 109 Afdeling Veldartillerie (Afdva) opgericht, als onderdeel van de legerkorps-artillerie. 109 Afdva beschikte over vier HJ-lanceerinrichtingen. In november 1960 volgde de identieke 119 Afdva op legerplaats Steenwijkerwold. Tevens waren in maart 1960 19 Afdva ('t Harde) en 49 Afdva (Steenwijkerwold) opgericht, als afdelingen voor de parate 1 Divisie en 4 Divisie. Dit waren 'gemengde' afdelingen,

met elk twee HJ-lanceerinrichtingen en een batterij met vier 8-inch houwtisers (hw).³³ Ook voor de 8"-hw hadden de Amerikanen atoomgranaten (W33) ontwikkeld, die in 1962 in Nederland arriveerden. De HJ-atoomkoppen (W31) waren in de loop van 1960 gearriveerd. De atoomladingen werden in twee 'sites' bewaard: 't Harde en Darp/Havelte. Daar bleven de wapens in beheer van Amerikaanse Custodial Detachments.³⁴

De komst van de HJ werd uitgebreid in de publiciteit gebracht. De *Legerkoerier* – 'maandblad voor interne voorlichting' van de Koninklijke Landmacht – plaatste ronkende berichten over de indrukwekkende raket,³⁵ en het wapen werd prominent getoond op defilés en Landmachtdagen. Opmerkelijk genoeg werd echter nooit bericht over het in Nederland arriveren van atoomladingen en de nucleaire capaciteit van de HJ. Frappant, want de HJ was uitsluitend voor inzet met atoomladingen binnengehaald.³⁶ Er was weinig politieke en maatschappelijke discussie rond het arriveren van de atoomkoppen. Dit kan deels verklaard worden door de geheimhouding die de Amerikanen eisten binnen de NAVO, maar ook deels doordat de krijgsmacht en regering tactische kernwapens presenteerden als gewone, bruikbare wapens; discussies over deze wapens konden zo worden beperkt tot zakelijk militair overleg, zonder politieke en ethische kwesties.³⁷

De nucleaire artillerie werd geïntroduceerd als zwaar vuursteunmiddel. Gedurende de tweede helft van de jaren vijftig en de jaren zestig werd binnen de krijgsmacht en de defensiegemeenschap gediscussieerd over mogelijkheden en nadelen van tactische atoomwapens. De nucleaire middelen van de artillerie dienden grofweg drie – overlappende – tactische doelen: verhinderen van vijandelijke rivierovergangen, vernietigen van tot concentratie gedwongen vijandelijke invasietroepen – met name pantser-eenheden – en mogelijk maken van tegenaanvallen. Verwacht werd dat Nederlandse troepen bij tegenaanvallen tegenover een overmacht zouden staan; nucleaire artillerie kon de vijand zodanig verzwakken dat een snelle, gepantserde tegenaanval kon slagen.³⁸

31 In het plaatsje Baumholder.

32 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.83. Luitenant-generaal J.H. Couzy, 1 Legerkorps 'Instructions for traffic control, engineer support and security escort of Cbty-3rd Gun Bn 81(US)Arty', (G3/7276/ZeetGeheim), 24 januari 1959. Er bestond(en) vermoedelijk (een) versie(s) van deze instructies. Deze is/zijn vermoedelijk vernietigd.

33 J. Hoffenaar, J. van Hoof en J. de Moor, *Vuur in beweging. 325 jaar veldartillerie 1677-2002* (Amsterdam, Boom, 2002) 156-160; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 160.

34 Hoffenaar et al., *Vuur in beweging*, 159-160. Voor meer details over de opslag, zie bijvoorbeeld Frank Oosterboer, *Kernwapenopslag in Darp en 't Harde. Het geheim in de achtertuin* (Soesterberg, Aspect, 2015).

35 Zie bijvoorbeeld 'Afd Honest John aan het werk', in: *Legerkoerier* 10 (1960) (5) 15; 'Honest John gelanceerd. Een stuk scheurt uit hemel en aarde' in: *Legerkoerier* 10 (1960) (9) 16-18. De Honest John stond zelfs op de voorpagina die maand.

36 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.216. Dienst van de Kwartiermeester-generaal, 'Opbouw Honest John-raketten' (LogOps/2683/649/ZeetGeheim), 5 oktober 1960.

37 Een dergelijke conclusie wordt ook getrokken in Hoffenaar et al., *Vuur in beweging*, 162. Zie ook de conclusie beneden.

38 Enkele van de vele artikelen die in de genoemde periode werden geschreven over dit onderwerp: Majoor van de Generale Staf H.C.M. Daalmeijer, 'Wat iedere (taktische) commandant moet weten van tactische atoomwapens', in: *Militaire Spectator* 128 (1959) (2) 56-63; Majoor J.H. Carstens, 'De tactische atoomwapens', in: *Militaire Spectator* 128 (1959) (9) 337-344; Majoor L. Schothorst, 'Enkele denkbeelden over het optreden van de infanterie in de pantserinfanteriebrigade bij de aanval en de tegenaanval onder nucleaire omstandigheden', in: *Militaire Spectator* 130 (1961) (2) 51-59.

De komst van de Honest John werd uitgebreid in de publiciteit gebracht, zoals hier op de cover van de Legerkoerier (september 1960), van de Koninklijke Landmacht

In 1962 kreeg 1Lk een tweede soort tactisch kernwapen. Het betrof hier Atomic Demolition Munition (ADM): lichte atoomwapens die ingegraven moesten worden. Hiermee konden grote obstakels – zoals kraters – worden gemaakt, die strategisch belangrijk gebied ontoegankelijk maakten of belangrijke bouwwerken zoals verkeersknooppunten en bruggen verwoestten. Bij een ADM-detonatie zou vrijwel zeker ook radioactieve besmetting optreden. De ‘Nederlandse’ ADM-ladingen lagen in West-Duitsland opgeslagen en bleven in Amerikaans beheer. Na vrijgave in oorlogstijd zouden de commandanten van 1Lk en 4 Divisie ADM-inzet kunnen aanvragen. Dan zou het Nederlandse ADM-detachment (111 Peloton Speciale Opdrachten) beveiliging, transport en genie-steun verlenen aan Amerikaanse ‘emplacing-teams’, die verantwoordelijk bleven voor het plaatsen en detoneren.³⁹

Terwijl de HJ operationeel werd en voor 8”-houwitser atoomcapaciteit werd ontwikkeld, ging de NAVO nog uit van de Weser-Fuldalinie. Het Nederlandse ‘vak’ in het noorden van de Duitse Bondsrepubliek besloeg een deel van de ‘Noord-Duitse laagvlakte’; vooral de zuidelijke vakhelft werd gezien als ‘uitstekend tankterrein.’⁴⁰ Zodoende werd daar een omvangrijke, snelle aanval met tank- en pantsersdivisies verwacht.⁴¹

In het verdedigingsplan voor dit vak – actueel tot midden-1963 (zie Kaart 2) – zou 1 Divisie ten oosten van de Weser een beweeglijke verdediging voeren die afhankelijk was van ruim gebruik van tactische kernwapens. Achter de Weser zou 4 Divisie tegenaanvallen voorbereiden, waarbij kernwapens zouden worden ingezet op concentraties vijandelijke troepen.⁴² 1 Divisie kon beschikken over zeker achttien kernwapens, waarvan de belangrijkste zeven 8”-houwitser granaten van 1,5 kt waren. Het gros van de kernwapens zou de brigades vooraan in het zuidelijke deel van het vak steunen.

Commandant 1 Divisie klaagde overigens intern tegen de chef van de Generale Staf dat zijns inziens de verdediging – zelfs mét kernwapens – waarschijnlijk hopeloos was; het vak was te breed, de beschikbare middelen karig en de vijand zeer sterk.⁴³ Op 9 oktober 1962, vlak voor

- 39 Voor ADM's in de Koninklijke Landmacht, zie M. Elands, J. van Hoof, C. Klep en H. Roozenbeek, *250 jaar Genietroepen 1748-1998* (Den Haag, SDU, 1998) 195; Bloem et al., *Nederland en de kernwapens*, 18-19; Starink, 'De nuclearisering van de krijgsmacht', 92; P.B.R. de Geus, *Staatsbelang en krijgsmacht. De Nederlandse defensie tijdens de Koude Oorlog* (Den Haag, SDU, 1998) 100. Voor ADM's in operatieplannen, zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-majoor F.E. Meynderts, 4 Divisie, 'operatieplan nr.1', (G3/007/R/68/ZG), 30 augustus 1968.
- 40 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.35. Generaal-majoor E.J.C. van Hootegem, 1 Divisie, 'Bezoek CGS aan staf 1 Div "7 Dec"' (Kab/64/62/Geh), 23 augustus 1962.
- 41 Zie bijvoorbeeld H. Hammerich, 'Fighting for the Heart of Germany: German I Corps and NATO's Plans for the Defense of the North German Plain in the 1960s', 155-174; T. Diedrich, 'The German Democratic Republic', 175-202; J. Hoffenaar 'The Dutch Contribution to the Defense of the Central Sector', 217-238, in: J. Hoffenaar en D. Krüger (red.) *Blueprints for Battle. Planning for War in Central Europe 1948-1968* (Lexington, University Press of Kentucky, 2012).
- 42 Hoffenaar en Schoemaker, *Met de blik naar het oosten*, 168; NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.35. Generaal-majoor J.H. Heimeel, 4 Divisie, 'Voordracht voor Chef van de Generale Staf', (KaptAdj./049/ZG), 30 augustus 1962.
- 43 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.35. Van Hootegem, 'Bezoek CGS aan staf 1 Div '7 Dec'.

de Cubacrisis,⁴⁴ concludeerde een staf lid van 1Lk dat grootschalige inzet van tactische kernwapens – vooral ook ADM's, die de Amerikanen vlak daarna beschikbaar zouden stellen – van cruciaal belang was voor een geloofwaardige verdediging van het vak.⁴⁵

Desondanks werd besloten dat de NAVO per september 1963 de volgende stap voorwaarts ging zetten. De vijand moest nu ten oosten van de Weser worden gestopt en vernietigd. 4 Divisie zou vooraan in het Nederlandse vak vertragend verdedigen, tussen de rivieren Elbe en Aue.⁴⁶

Om verdere voorwaartse verdediging mogelijk te maken met de beschikbare middelen werd 'het gevecht [gebaseerd] op een ruim gebruik van kernwapens.' Want, 'in het bijzonder moet met kernwapens de vijand maximale verliezen worden toegebracht.'⁴⁷ Dit moest als volgt gebeuren: een afdeling van de legerkorpsartillerie zou ver oostwaarts geplaatst worden om met HJ's te kunnen vuren op Elbe-overgangen en vijandelijke verzamelgebieden net over de Elbe.⁴⁸ Vervolgens had 4 Divisie voor het vertragend gevecht voorin het vak achttien atoomwapens om gekanaliseerde vijanden mee aan te vallen; tien 8"-granaten en acht HJ-raketten.⁴⁹ Als de vijand tot de Aue zou zijn doorgedrongen, zou de legerkorpsartillerie 'het gros' – aangenomen mag worden: zeker tien – van haar HJ's inzetten voor de hardnekkige weerstand en een eventuele tegenaanval.⁵⁰

De ADM's hadden ook een belangrijke rol in het nieuwe plan. Al in april had commandant 1Lk aan zijn superieur, commandant Northag, geschreven dat 'one important requirement to be able to fight a more forward defence is a considerable increase in the allotted numbers of ADM's as well

44 16-28 oktober 1962. 22-28 oktober wordt ook wel aangehouden.

45 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.216. Sectie G3, 1 Legerkorps, 'Memo betreffende de tac samenwerking 1(GE)Lk en 1(NL)Lk', (Brief 10.522A), 9 oktober 1962.

46 Voor een bondig overzicht van deze plannen zie Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 170-171.

47 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, 'Ontwerp operatiebevel nr.15' (G3/122/E/ZG), 15 juli 1963.

48 4 Divisie was echter expliciet niet geautoriseerd om doelen aan de Oost-Duitse kant van de Elbe met kernwapens aan te vallen. Alleen de legerkorpsartillerie onder de commandant 1Lk was daartoe geautoriseerd.

49 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Christan, 'ontwerp operatiebevel nr.15'.

50 Ibidem; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 171.

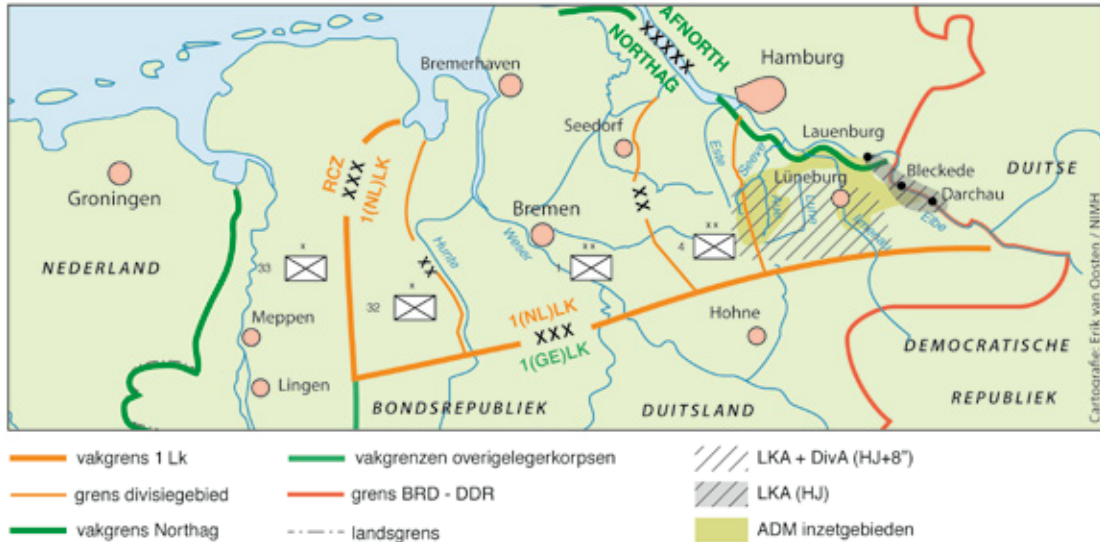
Oefening met de 8-inch houwitser. Op de voorgrond zijn de gereedstaande granaten zichtbaar

FOTO BEELDBANK NIMH

Kaart 3 Voorbereide kernwapeninzet in vak 1Lk

1963-1966

as an early release to the covering forces, who need them very badly. We feel, that in view of the weakness of 4 Div[ision] and the perfect tank terrain without natural obstacles, ADM's in sufficient numbers are of primary importance. The exact number required still has to be worked out but will be about 30 of various yields.⁵¹ De brief lijkt effect te hebben gehad, want er waren 29 ADM-locaties voorbereid. Op twaalf hiervan moesten ADM's kraters veroorzaken, op vijftien bruggen doen instorten.⁵² De ADM's zouden de vijandelijke opmars in de fases rond de Elbe, Ilmenau en Aue moeten bemoeilijken.

De kernwapens, zo cruciaal voor het oorlogsplan, zouden pas kunnen worden ingezet na vrijgave door de Amerikanen via de NAVO. Toch werd er in de landmacht van uitgegaan dat kernwapeninzet snel zou geschieden, mede omdat werd verwacht dat de Sovjets ook meteen atoomwapens zouden gebruiken. Mocht dat niet zo zijn dan, werd gesteld, zou de NAVO 'met de beschikbare (...) strijdkrachten niet in staat zijn het NATO gebied te verdedigen, tenzij strategische en tactische kernwapens worden gebruikt.'⁵³ Toch waren er binnen de landmacht al tekenen van twijfel over de afhankelijkheid van het oorlogsplan van (buitenlandse) kernwapens. Zo schreef de commandant 4 Divisie aan de legerkorpscommandant: 'het zijn vooral kernwapens die het gevecht beslissend zullen

moeten beïnvloeden; de beschikbare vuursteunmiddelen zijn daar niet toe in staat. (...) het is echter zeer de vraag of kernwapens zullen worden ingezet, gezien de huidige politiek-strategische conceptie.'⁵⁴ In de *Militaire Spectator* vroeg een lid van de Generale Staf zich af of het beeld van tactische atoomwapens als sterk vuursteunmiddel niet achterhaald was; de psychologische en politieke aspecten van tactische kernwapens moesten meer in acht worden genomen.⁵⁵ Deze kanttekeningen waren deels reacties op de Cubacrisis, toen de wereld maar net aan een grootschalige kernoorlog leek te zijn ontsnapt en waarna de regering-Kennedy aangaf de rol van kernwapens in NAVO-oorlogsplannen te willen verkleinen. Daarnaast had de Sovjet-Unie inmiddels haar atoom-

- 51 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.216. Luitenant-generaal J.C.E. Haex, 1 Legerkorps, 'Forward Defense Strategy Comments letter' (G3/63/10.522/A), 29 april 1963.
- 52 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, '2e opgave van wijzigingen op operatiebevel nr.15', (G3/122/N/ZG), 7 oktober 1963. Het was vermoedelijk niet de bedoeling - en niet mogelijk - om op al deze locaties ADM's in te zetten. ADM's zouden als noodoplossing op de meest cruciale plekken worden gebruikt, afhankelijk van het verloop van de strijd.
- 53 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Christan, '2e opgave van wijzigingen op operatiebevel nr.15'.
- 54 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, brief 'Operatieplan F.D.S.', (G3/122/O/ZG), 5 december 1963.
- 55 Luitenant-kolonel van de Generale Staf F. van Pelt, 'Militaire aspecten van de ontwapening', in: *Militaire Spectator* 132 (1963) (4) 177-182.

achterstand grotendeels ingehaald; de NAVO kon bij eigen inzet van kernwapens een gelijke respons verwachten. Hoewel publiekelijk uitgesproken twijfels in de minderheid waren, begon men langzaam tactische kernwapens niet meer slechts als militaire, bruikbare wapens te zien, maar juist als wapens ter afschrikking.

Het beschreven operatieplan was nauwelijks geaccordeerd, of in 1964 ging de voorbereiding van een nieuw plan voor nog verdere voorwaartse verdediging alweer van start. De vijand moest nu niet alleen zo oostelijk mogelijk worden opgevangen – zoals in het vorige plan – maar ook zo oostelijk mogelijk worden gestopt. 4 Divisie zou hiertoe met 41 Pantserbrigade vanaf de Elbe steeds hardnekkiger verdedigen. Vervolgens zou 13 Pantserinfanteriebrigade oostelijk van de Ilmenau trachten de vijand te concentreren om hem te kunnen vernietigen. Mochten de Warschaupact-troepen de Ilmenau oversteken, dan zou 43 Pantserbrigade de verdediging verder voeren tot het gebied rond de rivier Aue, waar 4 Divisie het beslissend gevecht moest leveren en 1 Divisie een tegenaanval zou uitvoeren.⁵⁶

Tussen 1964 en 1966 werd dit plan gewijzigd naar aanleiding van lessen getrokken uit oefeningen en vanwege wijzigende politieke omstandigheden. De Amerikanen wilden de mogelijkheid scheppen een conflict met het Warschaupact zonder – of met zo min mogelijk – kernwapens te beëindigen. De hoop was dat een totale nucleaire oorlog kon worden vermeden – en de Verenigde Staten zelf veilig

zouden blijven. De Amerikanen werden steeds terughoudender in hun voornemens kernwapens vrij te geven bij het uitbreken van oorlog; zij wilden kernwapens zo laat mogelijk inzetten – de zogeheten Flexible Response.

In december 1964 werd er nog van uitgegaan dat 4 Divisie 'brigades bij de verdediging voor planning kunnen beschikken over enkele kernwapens. Het gros der kernwapens is bestemd voor inzet tussen de voorste rand weerstandsgebied en de Luhe, waarvan het merendeel tussen Ilmenau en Luhe. Inzet van een kernwapen wordt voorbereid op de brug [over de Elbe] bij Lauenburg.'⁵⁷ Er moest ook rekening worden gehouden met Honest John-vuur op andere Elbe-overgangen.⁵⁸ Essentieel was ook het steunen van de tegenaanval van 1 Divisie met 'een aanzienlijk aantal kernwapens' door divisie- en legerkorpsartillerie. Die tegenaanval was zelfs 'in belangrijke mate afhankelijk van het beschikbaar aantal kernwapeninzetmiddelen of [...tijdig] toestemming tot inzet van de 30 KT wapens' werd verkregen.⁵⁹ Hoewel men nog geen rekening hield met de mogelijkheid dat de vrijgave van kernwapens – 'R-hour' genoemd – lang op zich zou laten wachten of helemaal niet zou komen, werd wel voorbereid op een eerste fase zonder kernwapens. 4 Divisie moest vanaf de Elbe vertragend verdedigen 'teneinde tijd te winnen i.v.m uitgifte R-Hour.'⁶⁰

Het operatieplan dat in 1966 van kracht werd was vernieuwend vanwege zijn flexibiliteit. Die was noodzakelijk vanwege toenemende onzekerheid over de vrijgave van kernwapens; de eerste fasen van het gevecht konden zonder kernwapens geschieden. Daarom werd het operatieplan flexibel ingericht: 'bij een optreden zonder voldoende kernwapensteun' – met name in de beginstadia – zou de verdediging tussen Ilmenau en Aue als zwaartepunt worden aangehouden, terwijl bij 'tijdig toestemming tot gebruik van kernwapen' 4 Divisie oost van Ilmenau al zou proberen de vijand met kernwapens tot stilstand – en vernietiging – te brengen.⁶¹ Hetzelfde gold voor de ADM-inzet. 4 Divisie moest rekening houden met, maar mocht niet met zekerheid uitgaan van, 'inzet

56 Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 171-174.

57 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, 'Operatieplan nr. 3' (G3/572/-/ZG), 3 december 1964.

58 Men verwachtte dat de Warschaupacttroepen bij Bleckede, Alt Garge en Darchau de oversteek over de Elbe zouden ondernemen. Met name rond deze locaties werd inzet van HJ-raketten voorbereid. Ibidem.

59 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.363. Generaal-majoor F.A. Palm, 1 Divisie, 'Oefening Colloquium (discussie ontwerp operatieplan nr.2 en 3)', (4A/65/ZG), 20 januari 1965.

60 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, 'Oefening Colloquium (discussie operatieplannen nr.2 en 3)', (G3/001/A/65/ZG), 14 januari 1965.

61 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, '2e wijziging operatieplan nr.3' (G3/002/E/ZG), 28 februari 1966.

Kaart 4 Voorbereide kernwapeninzet in vak 1Lk

1966-1968

ADM's ter versterking van de hindernisgordels met zwaartepunt (..) tussen de Elbe en de Ilmenau' en 'in het gebied ten westen van de Ilmenau'.⁶² Vermoedelijk werd ook rekening gehouden met ADM-inzet rond de Aue. In 1964 was de vrijgave ook flexibeler gemaakt door 'S-hour/Selective Release' te introduceren, waarbij alleen 'lichtere' kernwapens, zoals ADM's, werden vrijgegeven.⁶³ Dat de vrijgave onzekerder en flexibeler werd betekende niet dat de afhankelijkheid van kernwapens verminderde; grootschalig gebruik van tactische atoomwapens was nog altijd cruciaal. In oktober 1966 verhoogde Northag zelfs het aantal toegevoegde kernwapens aan 1Lk met tien procent.⁶⁴

In 1967 besloot de Noord-Atlantische Raad, na jaren van discussie, Flexible Response officieel tot NAVO-strategie te verklaren, ter vervanging van Massive Retaliation. Vanaf dat moment zou de NAVO 'proportioneel' reageren op vijandelijkheden; bij een conventionele aanval van Warschaupact-troepen zou de NAVO trachten met conventionele middelen de aanval af te slaan. Slechts wanneer een vijandelijke doorbraak toch dreigde, zouden tactische nucleaire middelen worden vrijgegeven.⁶⁵

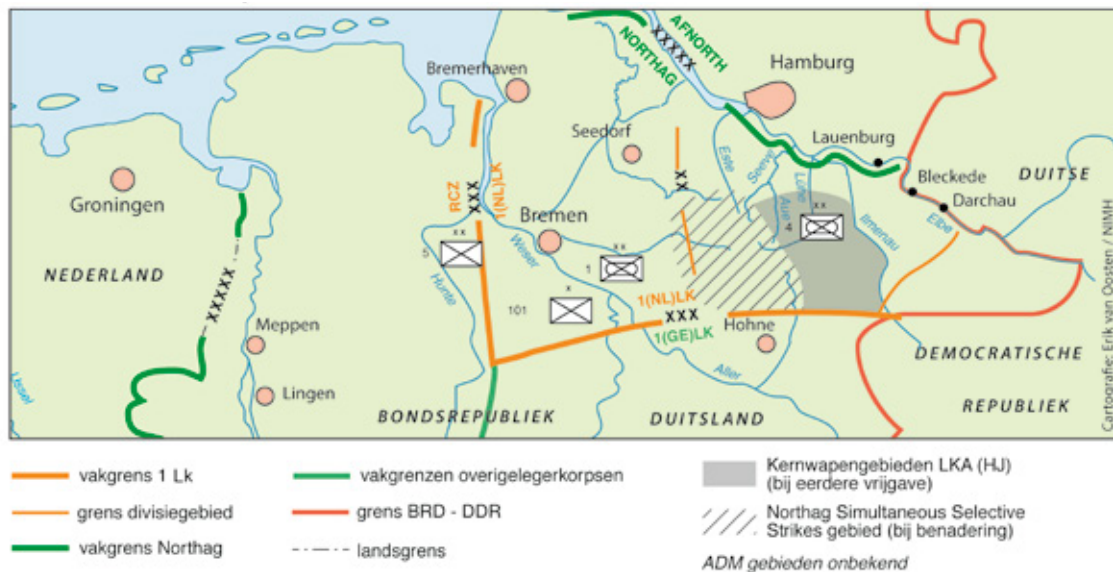
Om zich aan te passen aan de nieuwe strategie hief de Koninklijke Landmacht de gemengde Afdva's 19 en 49 op en voegde de 8"-batterijen

samen in de nieuwe 19 Afdva, die nu onder de legerkorpsartillerie viel.⁶⁶ Het effect van Flexible Response op de operatieplannen van 1Lk was aanvankelijk vrij gering. De flexibilisering was grotendeels al doorgevoerd in 1966; in grote lijnen bleven de plannen gelijk. Echter, vanaf 1968 werd gesteld dat 'het gevecht wordt gevoerd zonder rekening te houden met kernwapensteun'.⁶⁷ Bestaande plannen moesten dus in principe met conventionele middelen worden uitgevoerd. Wel moest kernwapensteun nog altijd voorbereid worden, voor het geval kernwapens direct of vroeg gebruikt zouden worden. Hetzelfde gold voor ADM-inzet. Ondanks de intentieverklaringen van NAVO-leiders om minder afhankelijk van kernwapens te worden, was het duidelijk dat de NAVO-legers, waaronder

- 62 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-Majoor G.H. Christan, 4 Divisie, '1e wijziging operatieplan nr.3' (G3/002/D/66/ZG), 15 februari 1966.
- 63 Er zijn weinig details bekend over *S-hour/Selective Release*. Het concept wordt onder andere genoemd in NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.227. Brigadegeneraal M.C. Schram de Jong, 1 Legerkorps, 'Tactisch gebruik 8"-hw eenheden met atoomcapaciteit' (Art/64/12305), 17 juni 1964; NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr. 573. Christan, 'Oefening Colloquium (discussie operatieplannen nr. 2 en 3)'.
64 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.40. Luitenant-kolonel C.Kolff, 1 Legerkorps, 'Jaarverslag 1966' (G1/67/2030/K), 25 januari 1967.
- 65 Zie voor de invoering en impact van *flexible reponse* in de Koninklijke Landmacht ook Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 230-240.
- 66 Hoffenaar et al., *Vuur in beweging*, 185-186.
- 67 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-majoor F.E. Meynderts, 4 Divisie, 'Operatieplan nr. 3R en 3J' (G3/007/J/68/ZG), 15 juli 1968.

Kaart 5 Voorbereide kernwapeninzet in vak 1Lk

1969

1(NL)Lk, hun conventionele achterstand niet afdoende hadden ingehaald. Een massale Warschaupact-aanval kon nog altijd niet met conventionele middelen worden gestopt. Daarom maakte commandant 1Lk een oorlogsplan waarbij 4 Divisie de vijand tussen de Elbe en het gebied ten westen van de Ilmenau zeker dertig uur zou vertragen. Dan zou de vijandelijke invasiemacht worden gekanaliseerd ten zuidwesten van Lüneburg. Hiermee werd beoogd genoeg tijd te winnen tot de NAVO-top kernwapens zou vrijgeven in de vorm van de 'Northag simultaneous selective strikes'. Bij die *strikes* zou de geconcentreerde vijand met aanzienlijke kernwapeninzet in alle Northag-vakken tegelijk vernietigd worden. Vervolgens zou in de getroffen gebieden een tegenaanval worden ingezet om de vijand definitief uit te schakelen; in het Nederlandse vak zou 1 Divisie met de legerkorpsreserve deze aanval uitvoeren.⁶⁸ Dit plan bleef in grote lijnen het uitgangspunt voor de 1Lk-operatieplannen tot het eind van de Koude Oorlog.⁶⁹

Bruikbare wapens of pure afschrikking?

De grote vraag rond tactische kernwapens, die al sinds de late jaren vijftig speelt, blijft: zouden de Nederlandse troepen ze ook echt ingezet hebben als de Koude Oorlog 'heet' was geworden? Waren deze wapens niet eigenlijk uitsluitend bedoeld ter afschrikking?

Opvallend is dat de oorlogsplannen totaal afhankelijk waren van tactische kernwapens, die echter vrijgegeven moesten worden door de Amerikanen. De bovenstaande uiteenzetting toont aan dat er groeiende twijfels waren – met name vanaf 1963 – bij commandanten of het politieke besluit om over te gaan tot inzet wel (op tijd) genomen zou worden. Daarnaast speelde de vraag of men in 1Lk kernwapens praktisch gezien wel geschikt achtte voor gebruik op het slagveld. Ook over het antwoord op deze vraag bestonden binnen de Koninklijke Landmacht sluimerende twijfels.

Bij oefeningen bleek geregeld dat operatieplannen en procedures gedeeltelijk papieren werkelijkheid waren. Zo was de coördinatie van atoomsteun in 1959 zo gebrekkig dat een 2 kt-aanvraag werd 'gehonoreerd' met een 17 kt-wapen. In een ander geval werd een

68 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Generaal-majoor F.E. Meynderts, 4 Divisie, 'Operatieplan nr. 5', (G3/007/T/68/ZG), 19 september 1968; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, 230-233.

69 Er is in het kader van dit artikel geen onderzoek gedaan naar de 1Lk operatieplannen na 1968. Zie voor meer informatie over die plannen Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten*, met name 352-357.

behaalden – zo vonden ook de Amerikanen⁷⁶ – en 4 Divisie bijvoorbeeld in 1964 rapporteerde dat de kernwapeninzetprocedures op oefening goed bevielen,⁷⁷ bleef de afhankelijkheid en eventuele daadwerkelijke inzet van kernwapens een experiment met enorme risico's. Zo bleek in 1966 op oefening dat 'door onvoldoende kennis [van] en/of ervaring' met de procedures en uitwerking van kernwapens een (fictief) atoomwapen op eigen troepen was afgegeven. Ook voldeden verschillende atoomaanvragen niet en hadden in oorlogstijd niet tot – soms zo cruciale – atoominzet kunnen leiden.⁷⁸ Een jaar later trokken 4 Divisie-troepen tijdens een oefening door miscommunicatie door een met fall-out besmet gebied, veroorzaakt door eigen fictieve atoominzet.⁷⁹

De politieke, ethische en humanitaire afwegingen die het op grote schaal inzetten van kernwapens in dichtbevolkt gebied met zich zouden meebrengen werden in de onderzochte periode zelden

bediscussieerd – niet in de nationale politiek, maar ook weinig in de krijgsmacht.⁸⁰ Daarbij moeten twee kanttekeningen worden geplaatst. Vanwege de gevoeligheid van dit onderwerp is er vermoedelijk minder archiefmateriaal beschikbaar dan over, bijvoorbeeld, de eerder beschreven operatieplannen. Daarnaast moesten militairen voor ethische afwegingen bij inzet van geweldsmiddelen 'vanuit hun professie [vertrouwen] op de politici voor de juiste besluitvorming'.⁸¹ De genoemde afwegingen hadden echter ook (in) directe militaire consequenties, die wel degelijk relevant waren voor bijvoorbeeld de legerkorpsstaf.

Al in 1954 realiseerde de legerkorpsleiding zich dat grote aantallen burgerslachtoffers en vluchtelingen als gevolg van eigen atoominzet zowel logistieke problemen zouden veroorzaken – zij moesten worden afgevoerd⁸² – als ernstige psychische problematiek kon veroorzaken bij eigen troepen.⁸³ Er waren evacuatieplannen voor regio's in West-Duitsland, met name waar de zwaarste gevechten verwacht werden, maar deze lijken niet omvangrijk te zijn geweest. Men verwachtte weinig tijd te hebben voor evacuatie voordat oorlog zou uitbreken. Ook waren de beschikbare middelen gering. De prioriteit lag bij het veiligstellen van ongehinderde militaire verplaatsingen door West-Duitsland. Zodoende gold in NAVO-gebied de 'stay put/stay at home policy': burgers moesten bij oorlog thuisblijven tenzij beperkte evacuatie noodzakelijk was, bijvoorbeeld uit frontgebieden. De Duitse autoriteiten waren verantwoordelijk voor de veiligheid en eventuele evacuatie van de bevolking.⁸⁴ In de eerste helft van de jaren zestig werd in de NAVO wel de 'constraints/restraint policy' ingevoerd. Hierdoor golden beperkingen op het vermogen en aantal kernwapens dat ingezet mocht worden in dichtbevolkte gebieden en per bevelsniveau.⁸⁵

Conclusie

De tendens in de literatuur om het begin van de 'nuclearisering' van de Koninklijke Landmacht in 1959 te plaatsen moet worden herzien. De invoering van de kortereafstandsruket Honest John was een grote stap in dit proces: Nederland

76 Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.34. Majoor F. Henner, 1 Legerkorps/1 Divisie/4 Divisie, 'Jaarverslagen 1960' (G1/5277/B), 1 maart 1961.

77 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.551. Generaal-Majoor G.H. Christan, 4 Divisie, 'Eindverslag oefening "Varus-Een"', (G3/1585/-/Geheim), 3 april 1964.

78 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.400. Staf 1 Divisie, 'Verslag oefening "Boem-Rang"', (G3/328A/37B/66/Geheim), 11 november 1966. Dergelijke incidenten kwamen voor gedurende de gehele periode beschreven in dit artikel.

79 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.537. Kolonel J.K.L. Koch, 4 Divisie, 'Verslag oefening "Edel-Draak"', (G3/00089/H/67/Confidentieel), 3 juli 1967.

80 Zie over het gebrek aan discussie bij politiek en militairen De Geus, *Staatsbelang en krijgsmacht*, 103; Starink, 'De nuclearisering van de krijgsmacht', 96-98; Hellema, *Nederland in de wereld*, 194-195. Deze conclusie wordt voor wat betreft de Koninklijke Landmacht ook getrokken in Heslinga, 'Problematiek van kernwapeninzet'; Kapitein R.C.G.S. Sonnenburg, 'Meningen van Anderen. Problematiek van kernwapeninzet', in: *Militaire Spectator* 133 (1964) (9) 449-450.

81 De Geus, *Staatsbelang en krijgsmacht*, 103.

82 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.521. Generaal-majoor J.H. Couzy, 4 Divisie, 'Vaste orders 4 Divisie', 1 april 1955.

83 NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.537. Kolonel B. Koning, 'Bundels oefening "Voorwaarts"', 5 maart 1954.

84 Zie bijvoorbeeld NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.572. Generaal-majoor G.H. Christan, 4 Divisie, 'Operatiebevel nr.12' (G3/152/-/ZG), 22 juli 1963 en NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr. 573. Christan, 'Oefening Colloquium (discussie operatieplannen nr. 2 en 3)'. Met name de West-Duitse (civiele) politie en vanaf begin jaren zestig *Wehrbereichskommando* II (territoriale militaire autoriteit) speelden een belangrijke rol.

85 Heslinga, 'Problematiek van kernwapeninzet'; Sonnenburg, 'Meningen van Anderen. Problematiek van kernwapeninzet'. Voor de *constraints policy* in een operatieplan, zie bijvoorbeeld NL-HaNA, Staf 1e Legerkorps, 2.13.148, inv.nr.573. Christan, '2e wijziging operatieplan nr. 3'. Divisieartillerie beschikte vermoedelijk over kernwapens tot 10-15 kt - legerkorpsartillerie tot 30 kt.

kreeg voor het eerst kernwapeninzetmiddelen en kreeg kernkoppen op zijn grondgebied. Maar het begin was eerder gemaakt. Er waren al substantiële ervaringen met atoomartillerie opgedaan in 1954 en vanaf 1956 bestonden er concrete plannen om Amerikaanse atoomartilleriebatterijen onder Nederlands bevel te stellen in oorlogstijd. Staven waren op atoominzet voorbereid. De inzet van kernwapens zou vermoedelijk in West-Duitsland plaatsvinden, maar wellicht ook in Oost-Nederland.

Vanaf 1959 gingen tactische kernwapens een cruciale rol spelen in operatieplannen van het Legerkorps, tegen het grote conventionele overwicht van de tegenstander. Met name tussen 1962 en 1965 was de afhankelijkheid enorm, maar zelfs na het vaststellen van de Flexible Response in 1967 bleef potentiële kernwapeninzet zeer belangrijk. Het niet inzetten van kernwapens zou het verliezen van de oorlog betekenen. Er was toch groeiende twijfel of deze afhankelijkheid verstandig was, gezien de vraag of de Amerikanen (op tijd) tot vrijgave zouden overgaan. Ook waren er twijfels van praktische aard. Steeds strengere procedures en regels moesten de veiligheid van eigen troepen garanderen, explosieve uitwerkingen zo effectief mogelijk maken en de burgerbevolking enigszins sparen. Diezelfde procedures beperkten kernwapeninzet echter significant en werkten menselijke fouten in de hand. In feite werd

de afschrikwekkende werking van de wapens steeds belangrijker, terwijl de daadwerkelijke inzet twijfelachtiger werd.

Of de beschreven operatieplannen – inclusief cruciale kernwapeninzet – ook daadwerkelijk waren uitgevoerd bij het uitbreken van oorlog blijft speculatie. Gedurende de jaren vijftig en vroege jaren zestig was de intentie er wel binnen de landmacht. Tussen 1963-1967 werd de rol van het tactische kernwapenarsenaal als afschrikingsmiddel geleidelijk steeds belangrijker, onder invloed van de genoemde politieke en technisch-wetenschappelijke ontwikkelingen. Wel werd nog altijd serieus geoefend op kernwapeninzet en kernwapentactiek. Opvallend is dat de kritische aandacht voor de psychologische en ethische gevolgen van grootschalige tactische kernwapeninzet in vaak dichtbevolkte (en ‘bevriende’) gebieden nauwelijks invloed had. De verantwoordelijke staven bleven zich voornamelijk beperken tot militair-technische discussies. De kaders van het ethisch verantwoorde moesten worden bepaald door de regering en politiek,⁸⁶ de Duitse autoriteiten en de NAVO. Of dat afdoende gebeurde, zou nog decennia onderwerp van discussie zijn. ■

86 Zo stelde in 1958 in een lezing al een majoor van de Generale Staf. W.F.G. Stein ‘Veldartillerie in heden en toekomst’, in: *Orgaan van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap 1957-1958* (5) 145-170.

Een groep militairen bekijkt de lancering van een Honest John-raket. De invoering van deze korteafstands-raket was een grote stap in de ‘nuclearisering’ van de Koninklijke Landmacht

FOTO BEELDBANK NIMH

Leren van ervaring binnen de krijgsmacht

Inspiratie uit de lessons learned-processen van de Noorse landmacht

Lkol M. Wassenaar*

Militaire organisaties moeten in staat zijn zich snel aan te passen aan wijzigende (operationele) omstandigheden. De krijgsmacht die in staat is om dit sneller te doen dan mogelijke tegenstanders, zelfs in directe confrontatie, geniet significante voordelen. Een van de belangrijkste aanjagers om dit te bereiken is het leren van ervaring. De daarbij horende processen, binnen de NAVO bekend onder de naam lessons learned, hebben niet altijd voldoende aandacht bij eenheden van de krijgsmacht. Dit artikel reikt een bruikbare methode aan, gebaseerd op relevante theorie, waarmee het leerproces van eenheden van de krijgsmacht op een eenvoudige manier geanalyseerd en verbeterd kan worden.

Een Noorse Leopard 2A4-tank tijdens NAVO-oefening Trident Juncture 2018 in Noorwegen

FOTO FORSVARET, OLE-SVERRE HAUGLI

(bijvoorbeeld) commerciële organisaties hun producten en diensten moeten verbeteren *ten opzichte van* de concurrentie, moeten militaire organisaties hun ‘producten en diensten’ verbeteren *in directe confrontatie met* de concurrentie, oftewel de tegenstander. Een tegenstander die op zijn beurt het eigen optreden ook aanpast aan wijzigende omstandigheden en opgedane ervaringen. De krijgsmacht die in staat is zich sneller aan te passen dan haar tegenstander beschikt daarmee over een significant voordeel.

Een van de belangrijkste aanjagers voor het aanpassen van de krijgsmacht aan de omgeving is het leren van ervaring. Dit kan een eigen ervaring zijn, maar ook een ervaring van andere onderdelen binnen de krijgsmacht, van andere krijgsmachten, of zelfs van civiele actoren. Hoewel dit proces van leren van ervaring binnen de organisatie, oftewel *organizational learning*, dus een cruciale competentie is voor de krijgsmacht, blijkt de kennis ervan niet altijd even groot te zijn.¹ Er wordt snel gewezen op (het gebrek aan) een centraal systeem voor *lessons learned*, of op het niet ontvangen van specifieke richtlijnen vanuit hogere niveaus binnen de organisatie of vanuit kennisinstellingen.

Het doel van dit artikel is om, gebaseerd op relevante theorie, een bruikbare methode aan te reiken waarmee het leerproces van eenheden van de krijgsmacht op een eenvoudige wijze geanalyseerd en verbeterd kan worden. Het artikel is gebaseerd op een onderzoek in het

Robuust en wendbaar. Adaptief vermogen. *Agility*. Enkele begrippen die zowel binnen als buiten de Nederlandse krijgsmacht veelvuldig te horen zijn. Dat een krijgsmacht zich snel moet kunnen aanpassen aan de omgeving mag niet nieuw heten: het daartoe niet in staat zijn, leidt onherroepelijk tot falen in de darwinistische omgeving waarin een krijgsmacht haar operaties dient te kunnen uitvoeren. De tweede plaats bestaat in die omgeving tenslotte niet.

Hier wordt een groot verschil zichtbaar tussen civiele organisaties en de krijgsmacht. Waar

* Marcel Wassenaar is geplaatst als uitwisselofficier binnen de Noorse landmachtstaf. Hij heeft recent de Master of Arts in Military Studies afgerond aan het Norwegian Defence University College. De kern van dit artikel is gebaseerd op zijn afstudeerthesis: ‘Learning from experience within the Norwegian Army - Comparison of learning processes during the operations in Afghanistan (2005-2012) and the exercise Trident Juncture (2018)’, Oslo 2019.

¹ M. Wassenaar, ‘Learning from experience within the Norwegian Army - Comparison of learning processes during the operations in Afghanistan (2005-2012) and the exercise Trident Juncture (2018)’ (Oslo, NDUC, 2019) 56.

kader van een afstudeerscriptie naar het vermogen van de Noorse landmacht om te leren van ervaringen gedurende haar operaties in Afghanistan en haar deelname aan de NAVO-oefening Trident Juncture in 2018. Het onderzoek bezag in hoeverre eenheden van de Noorse landmacht in de verschillende fases van het leerproces bewust of onbewust gebruik maakten van procedures om te leren van ervaringen, opgedaan tijdens oefeningen en operaties. De tijdens het onderzoek gebruikte benadering kan eenheden, ongeacht nationaliteit of krijgsmachtdeel, helpen om het eigen lerend vermogen te verbeteren. In dit artikel worden regelmatig voorbeelden uit dat onderzoek beschreven.

FOTO NAVO

Secretaris-generaal van de NAVO Jens Stoltenberg bezoekt het Joint Analysis and Lessons Learned Centre van de verdragsorganisatie

Organizational learning wordt beïnvloed door vele factoren, zoals de cultuur van de organisatie en haar structuur.² Dit artikel ontkent het belang van dergelijke invalshoeken niet, maar richt zich uitsluitend op bewust binnen een organisatie geïmplementeerde procedures, gerelateerd aan het leren van ervaringen.

De volgende paragraaf beschrijft de verschillende elementen waar organizational learning uit bestaat, gevolgd door een beschrijving van het concept Organizational Learning Mechanisms en de praktische toepasbaarheid daarvan voor eenheden van de krijgsmacht.

Organizational learning

Hoewel er een groot aantal bruikbare definities te vinden is in de wetenschappelijke literatuur, zijn de meeste wetenschappers het erover eens dat organizational learning een verandering is in de kennis van een organisatie die plaatsvindt naar aanleiding van een opgedane ervaring.³ In deze omschrijving zijn drie elementen van belang die nadere uitleg vereisen: de ervaring, de kennis binnen een organisatie, en de processen die een ervaring omzetten in een verandering van die kennis.

Een ervaring ontstaat wanneer een individu de relatie begrijpt tussen een actie en haar consequentie(s).⁴ Het is dus uitsluitend het individu dat een ervaring kan vormen, en deze individuele ervaring is daarmee zowel een voorwaarde voor het leren als organisatie als de directe input voor het leerproces.⁵ Een groep mensen ervaart dus niet als collectief. Elk individu ervaart zelf, en ervaringen van mensen die samen iets hebben meegemaakt lopen vaak sterk uiteen. Dat versterkt het belang van een goede analyse van ervaringen, zoals in de volgende paragraaf aan bod komt.

De wijze waarop een organisatie complexe taken uitvoert, kan worden gezien als haar kennis.⁶ Welke acties beschouwt de organisatie als noodzakelijk om uit te voeren teneinde een gewenste eindsituatie te bereiken, uitgaande van een gedefinieerde beginsituatie?

2 M.N.M. Svinndal, 'Basert på erfaringshåndtering fra operasjonene i Afghanistan: Hvilke forhold hemmer og fremmer kompetanseoverføring i Hæren?' (Oslo, University in Oslo, 2015).

3 L. Argote, *Organisational learning: creating, retaining, and transferring knowledge* (New York, Springer, 2013) 31.

4 M.G. Kiær en I.C. Mørk, 'Erfaringslæring i Forsvaret – en casestudie av formelle og uformelle læringsarenaer basert på en intervjuundersøkelse i et OMLT' (Oslo, Norwegian Defence Research Establishment, 2012), 15. Zie: <https://www.ffi.no/en/publications-archive/erfaringslaering-i-forsvaret-en-casestudie-av-formelle-og-uformelle-laeringsarenaer-basert-pa-en-intervjuundersokelse-i-et-omlt>.

5 D.H. Kim, 'The link between individual and organizational learning', in: *Sloan Management Review* 35 (1993) (1) 37.

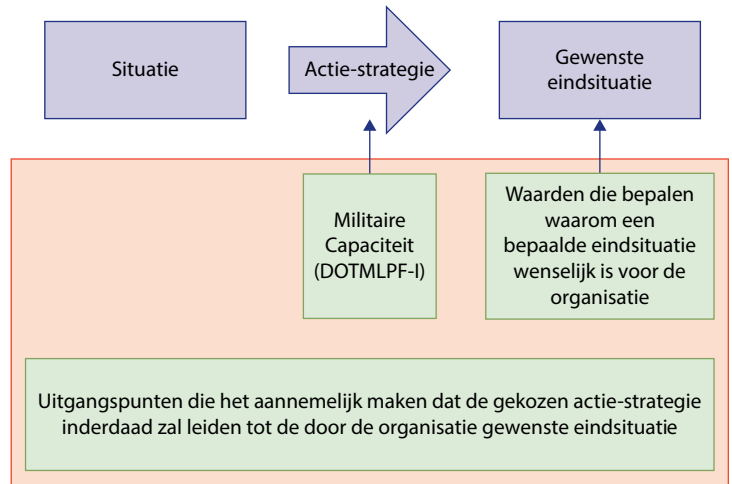
6 C. Argyris en D.A. Schön, *Organizational learning II: theory, method, and practice* (Reading Massachusetts, Addison-Wesley, 1996) 13.

Voor een krijgsmacht kan het vermogen om een dergelijke actie uit te voeren worden beschreven als een militaire capaciteit: de capaciteit om militaire taken uit te voeren om daarmee een gewenste eindsituatie te bereiken. Binnen de NAVO komen deze militaire capaciteiten vaak tot uitdrukking in de elementen Doctrine, Organisatie, Training, Materieel, Leiderschap, Personeel, Faciliteiten en Interoperabiliteit, ofwel DOTMLPF-I.⁷

Kennis binnen een militaire organisatie wordt in dit artikel daarom gedefinieerd als het geheel van elementen binnen DOTMLPF-I, de waarden die bepalen waarom een bepaalde eindsituatie wenselijk is voor de organisatie, en de set met uitgangspunten die het aannemelijk maakt dat de gekozen actie-strategie inderdaad leidt tot de door de organisatie gewenste eindsituatie (zie Figuur 1).

Het proces dat plaatsvindt wanneer een individu een ervaring opdoet én daarvan leert, kan beschreven worden met behulp van de Observe, Assess, Design, Implement-cyclus: het individu observeert een ervaring, analyseert deze, ontwikkelt een abstracte constructie die gezien de analyse een gepast antwoord lijkt te bieden op de opgedane ervaring, en implementeert deze constructie.⁸ Binnen het individu leidt deze cyclus tot een verandering. Enerzijds leert het individu een bepaalde actie op een meer gepaste wijze uit te voeren om het beoogde effect te behalen, anderzijds leert het individu waarom die werkwijze een verbetering is ten opzichte van de oude. Tot slot kan een individu leren dat de gekozen actie wellicht succesvol is uitgevoerd, en dat het beoogde effect is behaald, maar dat daarmee het uiteindelijke gewenste eindresultaat niet gehaald kan worden. In militair jargon betekent dat dat een eenheid een opdracht succesvol weet uit te voeren, maar ontdekt dat deze opdracht niet bijdraagt aan het te halen eindresultaat van het hogere niveau. Wanneer een individu leert en daarmee dus zijn of haar *know-how* en/of *know-why* verandert, verandert de kennis van de organisatie uiteindelijk ook.

De hierboven beschreven cyclus vindt zowel bewust als onbewust plaats: individuen doen ervaringen op, veranderen werk- en zienswijzen

Figuur 1 Kennis binnen een militaire organisatie

en beïnvloeden daarmee al dan niet bewust het doen en laten van de organisatie, mede afhankelijk van de hoeveelheid invloed die zij binnen de organisatie hebben. Elke organisatie leert dus, hoewel vaak onbewust, doordat haar leden leren.

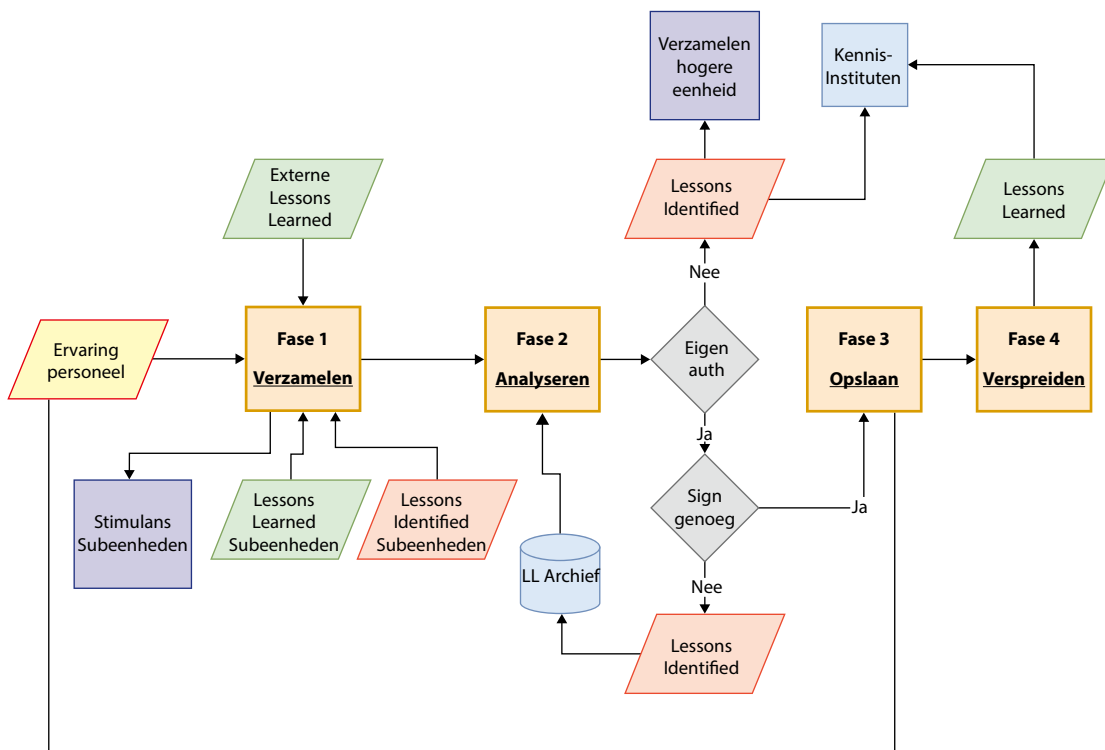
Organizational Learning Mechanisms

Wil een organisatie echter sneller leren dan haar concurrentie, dan moet zij actief het leerproces versnellen. Dit kan zij doen door gebruik te maken van een zogenaamd Organizational Learning Mechanism (OLM): een set met geïnstitutionaliseerde structurele en procedurele regelingen waarmee organisaties kunnen leren. Dit door Micha Popper en Raanan Lipshitz ontwikkelde concept beschrijft het actief leren van een organisatie als het systematisch gebruiken van informatie die relevant is voor de prestatie van de organisatie en haar leden in alle fases (zie Figuur 2) van het leerproces.⁹ De eerste fase betreft het verzamelen van opgedane ervaringen en het toetsen op compleetheid,

7 NATO's Joint Analysis and Lessons Learned Centre, *Joint Analysis Handbook* (Monsanto, NATO, 2016) 44.

8 D.H. Kim, *The link between individual and organizational learning*, 39.

9 M. Popper en R. Lipshitz, 'Organizational Learning Mechanisms: a structural and cultural approach to organizational learning', in: *The Journal of Applied Behavioral Science* 34 (1998) (2).

Figuur 2 Evaluatie van geleerde lessen

bruikbaarheid en consistentie. De tweede fase is het analyseren van deze ervaringen: zijn ze relevant voor de organisatie, hoe zou een verandering naar aanleiding van deze ervaringen eruit moeten zien en kunnen dergelijke veranderingen daadwerkelijk geïmplementeerd worden (en door wie)? Fase drie, het opslaan, betreft het wijzigen van een of meer elementen van de kennis van de organisatie. Na deze fase wordt automatisch ervaring opgedaan met de geïmplementeerde lessen. Dit gebruik leidt tot nieuwe ervaringen die in fase één opnieuw verzameld worden. Zodoende krijgt het leerproces een cyclisch karakter. Fase vier in het leerproces betreft ten slotte het verspreiden van het geleerde naar andere organisatiedelen en mogelijk ook naar andere organisaties.

Vertaling naar de krijgsmacht

Om sneller te leren van ervaringen dan de tegenstander moeten eenheden van de krijgsmacht dus Organizational Learning Mechanisms implementeren (en continueren). Het lessons learned-proces van de NAVO is een voorbeeld van een dergelijk OLM.¹⁰ Hoewel elementen uit dat proces zeker bruikbaar zijn, is het niet één-op-één over te nemen, al was het alleen al door de relatief hoge mate van complexiteit. Het expertisecentrum van de NAVO dat specifiek voor de ondersteuning van dit proces is opgericht, het Joint Analysis and Lessons Learned Centre, bestaat niet voor niets uit ruim vijftig medewerkers.

De volgende paragrafen beschrijven de fases van het leerproces nader, inclusief een vertaling naar mogelijk gebruik in de praktijk van de eenheden van de krijgsmacht.

10 Zie voor een volledige beschrijving van het lessons learned-proces van de NAVO: NATO's Joint Analysis and Lessons Learned Centre, *The NATO Lessons Learned Handbook* (Monsanto, NATO, 2016).

Fase 1: het verzamelen van ervaringen

De eerste fase in het leerproces betreft het verzamelen van ervaringen. Deze fase bestaat voor een eenheid uit verschillende onderdelen, waaraan elk afzonderlijk aandacht moet worden besteed. Het gaat hier om het verzamelen van ervaringen van eigen medewerkers en het verzamelen van reeds geleerde lessen van zowel subeenheden als van externe eenheden en partijen. Ervaringen van eigen personeel kunnen worden verzameld door het organiseren van After Action Reviews, evaluatiegesprekken, het invullen van enquêtes, et cetera.

Geanalyseerde lessen van subeenheden kunnen bijvoorbeeld worden verzameld door het organiseren van *cross-level* After Action Reviews, dus inclusief vertegenwoordiging van subeenheden en/of door het gebruik van gestandaardiseerde

rapportages.¹¹ Tot slot kan worden geleerd van de ervaringen van externe eenheden door het bezoeken van conferenties en seminars, het opbouwen van partnerschappen met vergelijkbare eenheden, het uitwisselen van medewerkers en het deelnemen aan cursussen bij externe partijen.

Voor veel eenheden zijn dit de meest bekende elementen van het lessons learned-proces (hoewel ze vaak niet onder die noemer bekend staan), terwijl dit slechts de eerste fase van het leerproces betreft. Verder hoort ook het stimuleren van subeenheden om op het eigen niveau te leren van ervaringen in deze fase thuis. Dat kan bijvoorbeeld door het uitgeven van speci-

11 Een voorbeeld van een gestandaardiseerde rapportage is de *Lessons Identified List*, zoals die door de NAVO wordt gebruikt.

Binnen de Noorse landmacht bleek leren van ervaring zich feitelijk te beperken tot het verzamelen van observaties

FOTO FORSVARET, ALEKSANDER HAGE

Nederlandse en Noorse militairen oefenen samen tijdens Trident Juncture 2018

fieke orders en aanvullende richtlijnen binnen reeds bestaande orders of door het onderwijzen van specifiek personeel in de processen gereleerd aan organizational learning tijdens georganiseerde bijeenkomsten of, nog beter, in korte cursussen.

In het onderzoek binnen de Noorse landmacht bleek dat – met name op het brigade- en bataljonsniveau – de activiteiten met betrekking tot het leren van ervaring zich feitelijk beperkten tot het verzamelen van observaties. Er was binnen deze eenheden sprake van beperkte kennis over de overige fases, zoals het analyseren en implementeren, en er waren nauwelijks vaste procedures voor ingericht.¹²

12 M. Wassenaar, 'Learning from experience within the Norwegian Army', 64.

FOTO FORSVARET, TORE ELLINGSEN

Fase 2: het analyseren van ervaringen

Hoewel de uitvoering van de analyse van ervaringen relatief complex is, is deze fase in beginsel helder te formuleren. Input in deze fase betreft ruwe, onbewerkte ervaringen van eigen personeel, reeds geanalyseerde lessen van subeenheden en geleerde lessen van externe partijen. Het is wenselijk om de uitvoering van deze fase vooraf te agenderen, zodat de juiste

personen aanwezig zijn om een grondige analyse uit te kunnen voeren. Het *Lessons Learned Handbook* van de NAVO kan enige ondersteuning bieden tijdens de uitvoering van deze fase.¹³

Voor elke eigen ervaring of verzamelde les moeten enkele vragen beantwoord worden:

1. Wat is de oorzaak, of *root cause*?¹⁴
2. Heeft deze oorzaak vaker tot dit resultaat geleid?
3. Wat zijn mogelijke oplossingen?
4. Welke elementen binnen DOTMFLP-I moeten worden gewijzigd om tot deze oplossing(en) te komen? En welke oplossing heeft (daardoor) de voorkeur?
5. Welk niveau/welke afdeling binnen de organisatie is in staat om deze wijzigingen te implementeren?

Wanneer de input van deze analyse een reeds door een andere eenheid geanalyseerde of geleerde les betreft, is het met name bij de eerste drie vragen essentieel om de vraag te stellen in hoeverre deze les op de eigen eenheid van toepassing kan zijn.

Nadat de vragen helder zijn beantwoord, kan gesproken worden van een geanalyseerde les, ofwel *lesson identified*.¹⁵ De vraag is nu in hoeverre de eenheid in staat en bereid is om de ontwikkelde oplossing daadwerkelijk te implementeren. In staat zijn betekent in dit verband dat de eenheid de autoriteit heeft om de betreffende elementen binnen het DOTMLPF-I-raamwerk te wijzigen. Is dat niet het geval, dan moet de *lesson identified* naar het bovenliggende niveau gebracht worden. Bereid zijn betreft de vraag of de oplossing van de *lesson identified*

-
- 13 NATO's Joint Analysis and Lessons Learned Centre, *The NATO Lessons Learned Handbook*. Dit handboek is echter met name geschreven voor hoofdkwartieren binnen de NAVO die beschikken over eigen secties *lessons learned*, en is daarmee relatief uitgebreid en complex in het gebruik voor reguliere eenheden.
 - 14 Uiteraard is het zelden zo dat er één duidelijk aanwijsbare oorzaak is met een directe link naar een concreet resultaat. Om voortgang in het proces te houden is het echter noodzakelijk om, op een bewuste wijze, verantwoorde concessies te doen aan de diepgang van de analyse, afhankelijk van belang en impact van de mogelijke problemen en gerelateerde oplossingen.
 - 15 De NAVO definieert een *lesson identified* als: 'A mature observation with a determined root cause of the observed issue and a recommended remedial action and action body, which has been developed and proposed to the appropriate authority'.

Binnen een eenheid moet één persoon de verantwoordelijkheid hebben over lessons learned-processen

significant genoeg is om deze door te voeren. Als de oplossing bijvoorbeeld een complete herstructurering van de eenheid vereist om een relatief klein probleem op te lossen, dan is het waarschijnlijk verstandig om de oplossing (nog) niet te implementeren. In dat geval zal de lesson identified binnen de eenheid opgeslagen moeten worden in een eigen archief. Wanneer dezelfde ervaring bij herhaling wordt opgedaan, kan dat betekenen dat een eerder niet geïmplementeerde oplossing relevant genoeg wordt om alsnog te door te voeren.

Tot enkele jaren geleden maakte de Noorse krijgsmacht gebruik van een centrale database voor lessons learned, genaamd FERDABALL.¹⁶ Eenheden konden rapporten eenvoudig uploaden, waarbij de analyse en de vergelijking van de observaties door een aparte sectie voor militaire ervaringen uitgevoerd zou worden. Deze analysecapaciteit bleek niet alleen veel te beperkt in omvang, maar ook inhoudelijk

absoluut ongeschikt om lessen vanuit de diversiteit van alle eenheden van de organisatie inhoudelijk te kunnen analyseren. FERDABALL werd daardoor in de praktijk uitsluitend gebruikt als archief.¹⁷ Het leerproces stagneerde daarmee dus al vóór aanvang van fase twee.

Fase 3: het opslaan van lessen

Het opslaan van een les betekent in dit verband de implementatie van een in fase twee gedefinieerde oplossing. Hiermee wordt de lesson identified een lesson learned.¹⁸ Aangezien organizational learning moet leiden tot een verandering in de kennis van de organisatie, betekent dit voor eenheden binnen een krijgsmacht een verandering van een of meer elementen van DOTMFLP-I, van de waarden die bepalen waarom een bepaalde eindsituatie wenselijk is voor de organisatie en/of van de set met uitgangspunten die het aannemelijk maakt waarom de gekozen actie inderdaad leidt tot de door de organisatie gewenste eindsituatie. Een ervaring kan dus ook leiden tot een advies aan het hogere niveau om de gewenste eindsituatie, zoals bijvoorbeeld gesteld in militaire opdrachten of taakstellingen, te wijzigen.

Er moet natuurlijk wel iets te veranderen zijn. Hoe paradoxaal het ook klinkt, bij de Noorse landmacht bleek dat lessen niet altijd te leren waren, omdat dat zou leiden tot wijzigingen in doctrine die niet goed beschreven was, niet up-to-date was of überhaupt niet bestond. Kennis die men niet heeft, kan niet worden gewijzigd. Die moet dus opgebouwd worden, en daarin kan en moet organizational learning een centrale rol spelen.

Fase 4: het verspreiden van lessen

Het verspreiden van lessen behelst het informeren van andere eenheden en partijen over door de eigen eenheid succesvol geïmplementeerde lessen. Succesvol betekent in dit kader niet alleen dat de implementatie zelf geslaagd is, maar tevens dat deze implementatie (lieft bij herhaling) een positief resultaat blijft tonen. Dergelijke verspreiding kan plaatsvinden door het bezoeken van andere eenheden, het organiseren van conferenties en seminars, het versturen van nieuwsbrieven, het uitwisselen

16 Forsvarets Erfaringslæringsdatabase Lessons Learned, ofwel de Database voor Lessons Learned Defensie.

17 A.C. Hennem, B. Eggereide en F. Rutledal, 'Lessons Learned in the Norwegian Defence – Who Learns What, and Why?' (Kjeller, Norwegian Defence Research Establishment, 2010) 31-9. Zie: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA582335.pdf>.

18 De NAVO definieert een lesson learned als: 'An improved capability or increased performance confirmed by validation when necessary resulting from the implementation of one or more remedial actions for a lesson identified'.

van personeel, et cetera. In beginsel is dit dus een fase waar de eigen eenheid niet direct baat bij heeft: deze richt zich op het in staat stellen van andere partijen om ‘mee te liften op het succes’. In het cyclische karakter van het leerproces begint fase één daarom weer na fase drie in plaats van na fase vier.

Toepassing in de praktijk

Onderzoek binnen de Noorse krijgsmacht laat zien dat hoewel diverse eenheden hun lessons learned-processen heel verschillend kunnen inrichten, deze toch zeer effectief kunnen zijn.¹⁹ Er is dus geen standaard, organisatie-brede oplossing noodzakelijk of zelfs mogelijk. De focus moet liggen op het vinden van realistische oplossingen en procedures, toegespitst op de kenmerken van de betreffende eenheid.

Er zijn echter drie elementen die de effectiviteit van een OLM binnen een eenheid aanmerkelijk kunnen vergroten.²⁰ Ten eerste moet(en) één of enkele personen binnen een eenheid de verantwoordelijkheid hebben voor het ontwikkelen en in stand houden van lessons learned-processen. Die verantwoordelijkheid omvat het ondersteunen van het leerproces, niet het inhoudelijk verzamelen, analyseren en implementeren van ervaringen van de rest van de eenheid. Bij hogere staven is die verantwoordelijkheid vaak al belegd bij een sectie lessons learned, maar ook op de lagere niveaus is het alloceren van een dergelijke verantwoordelijkheid van belang. Binnen de Noorse landmacht was dan ook een

19 J. Weideman Eriksen, 'Lærer ikke Forsvaret av sine erfaringer?', in: T. Heier, *Kompetanseforvaltning i Forsvaret* (Bergen, Fagbokforlaget, 2017).

20 M. Wassenaar, 'Learning from experience within the Norwegian Army', 68.

Noorse briefing tijdens Trident Juncture 2018. Bij de lagere niveaus van de Noorse krijgsmacht ontbrak het aan lessons learned mechanismen

FOTO FORSVARET, JOHANNES MAXIMILIAN SCHNELL

Diploma-uitreiking op de KMA. Organizational learning toevoegen aan het curriculum op de NLDA zou het toekomstige leiderschap helpen met kennis over cruciale leerprocessen

FOTO MCD, DAVE DE VAAL

duidelijk verschil in kwaliteit van de leerprocessen te zien tussen eenheden die mensen hadden met een duidelijke verantwoordelijkheid voor het leerproces en eenheden die dat niet hadden. Die verantwoordelijkheid leidt tot commitment en een hoge(re) mate van het bewust toepassen van OLM's.

Ten tweede worden lessons learned-processen die speciaal zijn ontwikkeld voor een specifieke activiteit, zoals een oefening of een operatie, nauwkeuriger en effectiever opgevolgd dan processen die algemener beschreven zijn, zoals in standing operating procedures (SOP's). Bovendien kan er op die manier ook richting worden gegeven aan het leerproces, bijvoorbeeld door de focus te leggen op een specifiek thema voor de desbetreffende activiteit. Voorafgaand aan de oefening Trident Juncture in 2018 werden zowel binnen het Norwegian Joint Headquarters als binnen de landmachtstaf bijlagen, gerelateerd aan lessons learned,

toegevoegd aan de oefenorders. Binnen de niveaus daaronder, de brigade en de bataljons, werd dat niet gedaan. Waar bij de brigade en de bataljons direct na de oefening de waan van de dag weer regeerde, werden binnen de niveaus daarboven de procedures zoals beschreven in de bijlagen nauwgezet gevolgd. Daar moet bij worden opgemerkt dat de landmachtstaf ondertussen een ingrijpende reorganisatie aan het afronden was, die veel van de bestaande capaciteit vergde. Desondanks werden de in de specifieke oefenorders beschreven procedures (succesvol) gevolgd.

Ten derde is het aan te bevelen om een systeem te gebruiken voor het op eenheidsniveau archiveren van niet-geïmplementeerde lessons identified. Dit systeem is bedoeld voor intern gebruik en kan relatief eenvoudig worden ingericht, zoals door het vullen van een Excel-bestand. Lessons learned zijn al geïmplementeerd in (elementen van de DOTMFLP-I van) de

eenheid en hoeven daarom niet gearchiveerd te worden: dat leidt uitsluitend tot een onnodig groot en onoverzichtelijk archief, zoals het eerdergenoemde Noorse FERDABALL. Overigens moeten kenniscentra wel geïnformeerd worden over lessons identified en lessons learned, zodat deze lessen kunnen worden meegenomen in ontwikkelingen binnen het betreffende vakgebied.

Een lastig aspect bij het ontwikkelen van een OLM binnen een organisatie betreft de eventuele procedures voor het voorzien in feedback op verzonden lessons identified en lessons learned. Het is heel natuurlijk dat mensen graag willen weten wat er met de door hen verstuurd suggesties voor verbetering wordt gedaan. Dit maakt een OLM echter snel (te) complex, en daarmee in mindere mate bruikbaar. Bovendien schept het verwachtingen die in de praktijk lastig waar te maken zijn, vooral door de reeds genoemde complexiteit.

Noorwegen nu

Binnen de Noorse landmacht wordt het lessons learned-systeem, in samenwerking met het Norwegian Joint Headquarters, momenteel grondig herzien. Kernelementen in die herziening zijn onder meer het aanwijzen van een lessons learned-verantwoordelijkheid als nevenfunctie voor personeel voor eenheden op compagniesniveau en daarboven, het opzetten van een korte cursus voor dit personeel en het toevoegen van het lessons learned-proces aan het curriculum van de officiers- en onderofficiersopleidingen. Verder wordt er gewerkt aan IT-ondersteuning voor het opslaan en verwerken van lessen binnen een SharePoint-omgeving.

Waar mogelijk worden de aanbevelingen uit dit artikel in de herziening meegenomen. Het leren van ervaring binnen de krijgsmacht is echter bovenal een bottom-up-proces. Hoewel de hogere niveaus eenheden moeten en kunnen stimuleren om dergelijke processen uit te voeren en deze te ondersteunen door het aanreiken van kennis, is de uitvoering uiteindelijk een verantwoordelijkheid van de eenheid zelf.

Conclusies

Als er één ding is dat Nederlandse eenheden kunnen leren van de ervaringen binnen de Noorse landmacht, is het dat hun lessons learned-processen vaak relatief eenvoudig te verbeteren zijn door het nemen van de volgende maatregelen:

- Het aanwijzen van één vaste persoon die verantwoordelijk is voor het leerproces van de eenheid;²¹
- het analyseren van activiteiten die de eenheid uitvoert in de vier fases van het leerproces en deze waar noodzakelijk verbeteren;
- het op *case-by-case*-basis uitgeven van aanwijzingen over het te gebruiken leerproces bij specifieke oefeningen, operaties of andere activiteiten, in plaats van het uitsluitend gebruikmaken van meer algemene aanwijzingen, zoals bijvoorbeeld in SOP's;
- het op eenheidsniveau opslaan van niet-geïmplementeerde lessen om deze later te kunnen vergelijken met eventuele toekomstige ervaringen;
- het informeren van relevante kenniscentra over eigen lessons identified en lessons learned.

De bovengenoemde maatregelen zijn hoofdzakelijk bottom-up van aard. Om de uitvoering van deze stappen top-down te stimuleren, zijn twee maatregelen mogelijk die momenteel ook in Noorwegen worden geïmplementeerd. Zo is het aan te raden om binnen de krijgsmacht een korte cursus te ontwikkelen om sleutelpersoneel op te leiden en het kennisniveau over OLM's te verhogen. Het toevoegen van organizational learning binnen de krijgsmacht aan het curriculum van de Nederlandse Defensie Academie zou bovendien helpen om kennis over deze cruciale processen al vroeg aan te leren bij het toekomstige leiderschap van de organisatie. ■

21 De NAVO biedt diverse cursussen aan voor personeel dat belast is met lessons learned. Zie bijvoorbeeld voor een gratis onlinecursus: <https://nllp.jallc.nato.int/lla/lltraining/Pages/home.aspx>.

De beginfase van de 'O'-tak van de Nederlandse stay-behind-organisatie

'Wij deden het, wij bedachten het...'

Ter voorbereiding op een eventuele nieuwe bezetting werden er in verschillende Europese landen na de Tweede Wereldoorlog zogeheten stay-behind-netwerken opgericht. Deze netwerken van burgers zouden weerstand bieden tegen de bezetter, net zoals het verzet dat had gedaan tegen nazi-Duitsland. Dit artikel gaat in op de oprichting en beginjaren van een van de delen van het Nederlandse stay-behind-netwerk: de 'O'-tak, die zich onder meer moest richten op het uitvoeren van sabotagedaden. Wat was de achtergrond van de grondleggers van deze organisatie, en vanuit welke gedachten gingen zij te werk? En wat vonden de oprichters achteraf gezien van het nut en de noodzaak van 'O'?

*Drs. Jelle Hooiveld**

In december 2019 werd op de Swedish Defence University (Försvarshögskolan) het *Resistance Operating Concept* (ROC) gepresenteerd.¹ Het ROC is het resultaat van een reeks seminars die vanaf 2014 zijn georganiseerd onder leiding van het United States Special Operations Command Europe (SOCEUR), in samenwerking met een groep academici en werkvelddeskundigen uit diverse Noord- en Oost-Europese landen.² Het ROC, dat aansluit op de Total Defence-gedachte, stelt onder meer dat de burgerbevolking van een land (tijdig) moet worden voorbereid om bij een eventuele vijandelijke bezetting weerstand te kunnen bieden.³ Bij de ontwikkeling van het ROC is onder andere gebruik gemaakt van case studies en lessons learned uit de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog.⁴ In de Tweede Wereldoorlog hadden de Amerikanen al ervaring opgedaan met het samenwerken en ondersteunen van burgers die waren verenigd in verzetsgroepen, bijvoorbeeld door hun deelname aan Operation Jedburgh.⁵ Die ervaringen lagen weer ten grondslag aan de oprichting van de

* Jelle Hooiveld is docent Security & Intelligence bij Saxion in Apeldoorn en buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden. Hij onderzoekt de special forces van het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO) en de heimelijke operaties die deze mannen en vrouwen gedurende 1944-1945 in bezet Nederland hebben uitgevoerd.

1 M. O'Neill, 'SOCEUR and Swedish Defense University collaborate on academic publication, the Resistance Operating Concept (ROC)', in: *Defense Visual Information Distribution Service*, 2 december 2019.

2 Zie briefing door O.C. Fiala (Special Operations Command Europe), 'Resistance Operating Concept', mei 2019, 3, SOJ55, unclassified. Zie: <https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2019/05/U-SMA-Brief-SOCEUR-Resistance-Operating-Concept.pdf>; zie voorwoord van general-majoor K.L. Sonntag, juni 2019, in: *Special Warfare: the Official Professional Journal of U.S. Army Special Operations Forces* 32 (2019) (2).

3 Zie J.K. Wither, 'Modern Guerrillas and the Defense of the Baltic States' (13 januari 2018), <https://smallwarjournal.com/jrnl/art/modern-guerrillas-and-defense-baltic-states>. Het ROC ligt aan de basis van de herontwikkeling van onder meer de *Special Operations Qualification Courses* van de Amerikaanse strijdkrachten (zie voorwoord generaal-majoor Sonntag).

4 Zie Fiala, 'Resistance Operating Concept', 4-5.

5 Zie bijvoorbeeld J.L. Votel e.a. 'Unconventional Warfare in the Gray Zone', in: *Joint Force Quarterly* 80, (2016) (1) en het boek van J.J.H. Hooiveld, *Dutch Courage: Special Forces in the Netherlands 1944-45* (Stroud, Amberley Publishing, 2016).

10th Special Forces Group in 1952, een speciale eenheid die tijdens de Koude Oorlog onder meer de taak had *stay-behind*-eenheden in Europa te formeren en te ondersteunen.⁶

De *Militaire Spectator* van januari 2020 besteedde, separaat van het ROC, aandacht aan de Nederlandse *stay-behind*-organisatie uit de Koude Oorlog.⁷ Onderzoeker Wouter Kuijl verduidelijkte de structuur en taakstelling van het *stay-behind*-netwerk binnen het Nederlandse defensiebeleid tussen 1950-1980. Kuijl koos ervoor om de oprichting van de twee (afzonderlijke) *stay-behind*-organisaties die in 1945 het levenslicht zagen beknopt te behandelen. Deze waren voortgekomen uit initiatieven van medewerkers van twee geheime diensten van de Nederlandse regering in ballingschap uit de Tweede Wereldoorlog: het Bureau Inlichtingen (BI) en het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO).⁸ In het kader van het ROC-discours en het trekken van lessen uit onze eigen geschiedenis verdiept dit artikel zich in de oprichting en opbouwfase van het *stay-behind*-initiatief dat voortkwam uit het BBO (hierna 'O').⁹ Deze fase van het bestaan van 'O', alsmede de persoonlijke achtergrond van de oprichters van deze organisatie, is tot nu toe onderbelicht gebleven in de literatuur.¹⁰

Allereerst worden de biografieën en verzetservaringen van de drie grondleggers van 'O', G.M.H. (Henk) Veeneklaas, P. (Paul) Peters en P. (Bram) de Vos behandeld.¹¹ Daarna volgt een toelichting hoe de *stay-behind*-gedachte in de tweede helft van 1945 bij hen ontsprong. Tevens wordt nieuw licht geworpen op de rol die Louis Einthoven (toenmalig hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid) en de Britse geheime dienst Special Operations Executive (SOE) speelden bij de totstandkoming van 'O'.¹² Op basis van unieke en nog niet eerder gepubliceerde memo's en reflecties van medeoprichter Paul Peters worden daarna de beginjaren van de organisatie gereconstrueerd (1945-1954).¹³ Hierbij gaat bijzondere aandacht uit naar de organisatorische, personele en technische uitdagingen van de opbouw van deze bijzondere en geheime organisatie. Het artikel sluit af met reflecties van Peters over nut, noodzaak en functioneren van 'O'.

AFBEELDING: JELLE HOORVELD

In december 2019 werd het *Resistance Operating Concept* gepresenteerd

- 6 A. Bank, *From OSS to Green Berets*, (New York, Pocket Books, 1986) 166, 221-222; D.A. Carter, *Forging the shield: The U.S. Army in Europe, 1951-1962* (Washington, D.C., United States Army Center of Military History, 2014) 118; J. Stejskal, *Special Forces Berlin: Clandestine Cold War Operations of the US Army's Elite 1956-1990* (Philadelphia, Casemate Publishers, 2017) 3, 26-27.
- 7 Wouter Kuijl, 'Warmlopen voor de Koude Oorlog. De Nederlandse *stay-behind*-organisatie Inlichtingen en Operatiën, 1950-1980', in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (1) 28-39.
- 8 D. Engelen, 'Lessons Learned: The Dutch "Stay-Behind" organization 1945-1992', in: *Journal of Strategic Studies* 30 (2007) (6), 982-985. Kuijl vermeldt in zijn artikel abusievelijk de 'Binnenlandse Inlichtingendienst'. De correcte naam van het BI is 'Bureau Inlichtingen'.
- 9 De afkorting 'O' stond voor 'Operaties', dan wel 'Operatiën'.
- 10 Een van de meest uitgebreide publicaties over het complete bestaan van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie is die van Dick Engelen: *De Nederlandse stay-behind-organisatie in de koude oorlog 1945-1992* (Den Haag, PIVOT-rapport nr. 166, 2005). Herman Schoemaker, een voormalig lid van deze organisatie, schreef een masterscriptie over dit onderwerp. Laatstgenoemde werd begin jaren zestig persoonlijk door 'O'-medeoprichter Bram de Vos gerekruteerd. (Interview van de auteur met Herman Schoemaker, 30 maart 2015 te Soest).
- 11 Kuijl vermeldt in zijn artikel de naam 'David van Eyck'. Dat was echter een van de schuilnamen van Henk Veeneklaas.
- 12 Het BNV was een van de voorgangers van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD).
- 13 De titel van dit artikel is gebaseerd op een verklaring van Peters. Deze luidt als volgt: 'Wij waren de stuwende kracht en hadden moeite om Eindhoven [sic] mee te krijgen. Het was nooit het omgekeerde geweest. Wij deden het, wij bedachten het ...'. (Zie Interview met Paul Peters, afgenomen door Karen Polak op 9 augustus 1992, 5-6, in archief Karen Polak).

AFBEELDING JELLE HOOIVELD

Het BBO zond tijdens de Tweede Wereldoorlog special forces naar bezet Nederland ter ondersteuning van het gewapend verzet

FOTO: C. BASSETT

De zogeheten 'SF wing' werd onder meer door leden van het BBO gedragen

De grondleggers van 'O'

Bram de Vos werd op 20 mei 1924 geboren in Soest.¹⁴ In de zomer van 1941 begon hij met de studie wis- en natuurkunde aan de Amsterdamse Gemeente Universiteit.¹⁵ De Vos raakte daarna snel betrokken bij het georganiseerde verzet. Hij verrichtte onder meer spionageactiviteiten en droeg bij aan de distributie van het illegale blad *Trouw*.¹⁶ Toen het hem te heet onder de voeten werd, vertrok hij in december 1943 uit Nederland en wist hij begin maart 1944 Engeland te bereiken. Vervolgens werd hij gedetacheerd bij het BBO, een Nederlandse geheime dienst die in maart 1944 was opgericht

ter ondersteuning van het verzet. Zijn opleiding tot geheim agent werd verzorgd door de SOE, de Britse zusterdienst van het BBO. De Vos specialiseerde zich in clandestiene radiotelegrafie. Na afronding van zijn opleiding werd hij bevorderd tot tijdelijk reserve tweede luitenant.¹⁷

Paul Peters (geboren als Paul Polak) kwam op 26 februari 1924 in Balikpapan (Borneo) ter wereld.¹⁸ Zijn vader, een gepromoveerd chemicus, was daar werkzaam op een raffinaderij van de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM).¹⁹ Nadat de familie weer naar Nederland was verhuisd, ging Peters in 1935 naar het gymnasium. In 1942 begon hij, als zoon van een Joodse vader, 'clandestien' met de studie Scheikunde aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ook raakte hij daar betrokken bij de illegaliteit en had onder meer contact met de links-georiënteerde verzetsgroep CS-6.²⁰ Eind 1943 besloot hij Nederland te ontvluchten om zich bij de Nederlandse troepen in Engeland aan te sluiten. Hij wist halverwege maart 1944 Engeland te bereiken.²¹ Peters werd vervolgens geplaatst bij het BBO en net als De Vos opgeleid tot radiotelegrafist. Bij aanvang van zijn opleiding kreeg hij van de SOE de schuilnaam Paul Peters, de naam die hij vanaf dat moment zijn hele leven zou blijven voeren.²² In september 1944 werd hij, net als De Vos, tijdelijk bevorderd tot reserve tweede luitenant.

Henk Veeneklaas ten slotte werd op 21 februari 1909 in Utrecht geboren.²³ Tijdens zijn medicijnenstudie aan de Rijksuniversiteit Utrecht specialiseerde Veeneklaas zich in de kindergeneeskunde. Vanaf 1935 was hij werkzaam bij het Wilhelmina Kinderziekenhuis in Utrecht. Veeneklaas genoot in de tweede helft van de jaren dertig enige landelijke bekendheid, omdat hij in de winter van 1935-1936 met het Rode Kruis had deelgenomen aan een humanitaire expeditie in de Tweede Italiaans-Ethiopische Oorlog.²⁴ In de zomer van 1939 werd hij als reserveofficier van gezondheid der tweede klasse gemobiliseerd.²⁵ Na de overgave van de Nederlandse strijdkrachten in mei 1940 werd hij met groot verlof gestuurd. Vanaf 1941 tot 1945 was de inmiddels gepromoveerde

14 Zie SOE-personeelsdossier De Vos (in The National Archives, Groot-Brittannië).

15 Zie RVPS-rapport, 22 maart 1944, 1-3 (in SOE-personeelsdossier De Vos).

16 Ibidem, 6.

17 Zie Staat van dienst De Vos (in Persoonsarchief Defensie).

18 Zie Staat van dienst Peters (in Persoonsarchief Defensie).

19 P. Peters, 'Mijn vader, Zeno Paul Peters' (juli 2001), 11 (in archief Karen Polak).

20 CV Peters, 2.

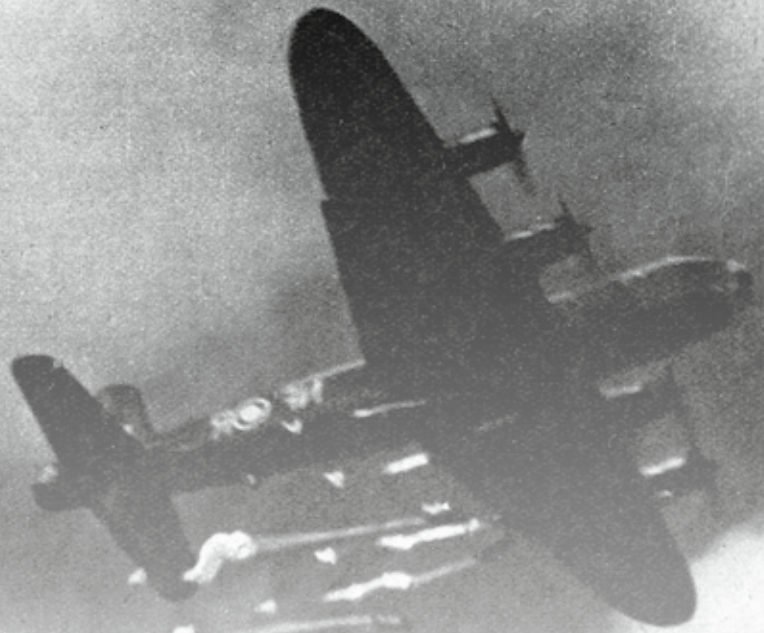
21 Zie Staat van Dienst Peters.

22 Hij vroeg na de Tweede Wereldoorlog officieel naamswijziging aan.

23 Zie Staat van Dienst Veeneklaas.

24 Zie 'Dr. Veeneklaas hoogleraar te Leiden', in: *Trouw*, 18 augustus 1951 en *De Tijd*, 16 augustus 1951.

25 Zie Staat van Dienst, Veeneklaas (in Persoonsarchief Defensie).

De oprichters van 'O' speelden in de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol in de aanvoer van wapens. Hier worden in containers verpakte wapens en uitrusting voor het verzet afgeworpen

Veeneklaas werkzaam bij het Wilhelminagasthuis in Amsterdam.²⁶ Ook hij raakte betrokken bij het verzet. In de nazomer van 1944 kwam Veeneklaas bovendien in contact met BBO-agent en liaison officer Tobias Biallostowski, die in september 1944 naar bezet Nederland was gezonden.²⁷ Veeneklaas zette zijn medische werkzaamheden op een laag pitje om Biallostowski te ondersteunen bij zijn illegale werkzaamheden.²⁸

Peters en De Vos, die in september 1944 boven bezet Nederland werden gearachuteerd, traden op als radiotelegrafisten van Biallostowski. Laatstgenoemde wist vanaf het najaar van 1944 de aanvoer van grote hoeveelheden wapens en explosieven op tal van droppingsterreinen in Noord-Holland te realiseren.²⁹ Veeneklaas legde zich toe op de organisatie van de zeer riskante wapentransporten naar Amsterdam. Na de dood van Biallostowski in februari 1945 nam Veeneklaas, ondanks dat hij niet was opgeleid tot

geheim agent, met instemming van het BBO de leiding over.³⁰ Het drietal wist, ondanks zeer gevaarlijke omstandigheden en vele arrestaties in hun omgeving, de bevrijding te halen.

In de weken na de Duitse capitulatie richtten de drie BBO-agenten, samen met de geallieerden, een orde- en afwikkelingskantoor in aan het Dijsselhofplantsoen in Amsterdam. Veeneklaas werd in die periode tijdelijk bevorderd tot de rang van majoor, Peters en De Vos werden eerste luitenant.³¹ Vanuit deze commandopost wist de

26 Zie 'Dr. Veeneklaas hoogleraar te Leiden'.

27 Zie brief van majoor Burnes aan luitenant-kolonel Woolrych, 22 juni 1945 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas, The National Archives, Groot-Brittannië).

28 Ibidem.

29 Zie 'Interrogation report major Reerink' (schuilnaam van Veeneklaas), 20 juni 1945, 1 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas).

30 Ibidem.

31 Zie Staat van Dienst de Vos; CV Peters, 5.

Het bestaan van de organisatie moest zo goed mogelijk afgeschermd worden en moest daarom geen officiële status krijgen

BBO-groep een eerste herstel van de essentiële voorzieningen in de stad te realiseren.³² Ook probeerden de drie zo veel mogelijk wapens en explosieven die gedurende 1944-1945 boven Noord-Holland waren gedropt, te verzamelen en veilig te stellen.³³

Eerste gedachten en oriënterende gesprekken

Volgens medeoprichter Peters sprak hij al vroeg in de tweede helft van 1945 met Veeneklaas en De Vos over het oprichten van een stay-behind-organisatie. Twee factoren lagen aan de basis van dit voornemen: de opvatting van het drietal dat een gewapende strijd met de Sovjetunie in de nabije toekomst niet onwaarschijnlijk was en het desastreuze *Englandspiel*, dat zich had afgespeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog.³⁴ Bij

laatstgenoemde Duitse contraspionageoperatie waren tientallen Nederlandse geheim agenten en vele verzetsmensen in handen van de vijand gevallen. De zware verliezen werd de betrokken Nederlandse geheime dienst (dit betrof een voorganger van het BBO) en de SOE zwaar aangerekend. Peters motiveerde de noodzaak van de oprichting van de stay-behind-organisatie dan ook als volgt: '[O]pdat het land ingeval van een nieuwe bezetting niet onvoorbereid zou zijn (...) We meenden dat zo een netwerk gebruik moest maken van de lessen die wij in de jaren 1940-45 geleerd hadden, vooral niet aan het leger overgelaten moest worden, en aan de hoogste security-eisen moest voldoen. De organisatie moest in handen zijn van intelligente, bedachtzame en integere mensen, klein in aantal en met relevante oorlogservaring'.³⁵

Het driemanschap was van mening dat het bestaan van de organisatie bovendien zo goed mogelijk afgeschermd moest worden en daarom geen officiële status moest krijgen. Alleen op die manier kon men veilig en 'uiterst informeel (...) werken, zonder militaire of ambtelijke regels', aldus Peters.³⁶ Wel was het drietal van mening dat de organisatie met goedvinden van de Nederlandse regering moest worden opgezet, overigens ook omwille van de benodigde financiële ondersteuning. Volgens Peters was het wel van belang dat zo min mogelijk politici en ambtenaren van het bestaan van de geheime organisatie op de hoogte waren.³⁷

In het kader van afstemming met en ondersteuning van de Nederlandse autoriteiten sprak Veeneklaas in 1945 allereerst met prins Bernhard.³⁸ Op diens advies kwam er contact met Louis Einthoven tot stand, die eind mei 1945 als hoofd van het nieuw opgerichte Bureau Nationale Veiligheid (BNV) was aangesteld.³⁹ Begin juli 1945 reisden Veeneklaas, Peters en De Vos naar Groot-Brittannië.⁴⁰ Naast het houden van een korte vakantie had deze reis ook een ander doel: Veeneklaas wilde door Peters en De Vos geïntroduceerd worden bij de Britten.⁴¹ Bovendien was Veeneklaas, die tot dan toe geen opleiding tot geheim agent had genoten, van plan om diverse SOE-scholen te bezoeken.⁴²

32 Zie 'Progress Report Capt. P.J. Harratt, SF LO Amsterdam', 17 mei 1945, 3 (in HS6/770, The National Archives, Groot-Brittannië).

33 CV Peters, 5; 'Progress Report Harratt', 4.

34 P. Peters, 'O&l 1945-1954' 16 februari 1996, 3 (in archief Karen Polak); P. Peters, 'Memo O&l-aantekeningen', 27 september 1997, 2, (in archief Karen Polak).

35 'O&l 1945-1954', 1.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 'O&l 1945-1954', 1; brief van De Vos aan Peters, 25 september 1997, 1 (in archief Karen Polak).

39 Ibidem.

40 CV Peters, 6.

41 Brief De Vos aan Peters.

42 Zie brief van N aan AD/P, betreffende Doctor "X" (majoor A. Veeneklaas aan Reerink), 12 juli 1945 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas).

Om medewerking van Britse zijde te verkrijgen had Einthoven, voorafgaand aan het bezoek van Veeneklaas, een aanbevelingsbrief gestuurd naar het hoofd van de Dutch Section van de SOE, de Britse luitenant-kolonel Richard Dobson. In deze brief werd Veeneklaas door Einthoven omschreven als een 'extremely capable and trustworthy officer'.⁴³ Voorts verzocht Einthoven hem 'any help and information for the execution of his plans in the interest of my country' te geven.⁴⁴ Dat de Britten wisten wat die plannen inhielden, blijkt uit een brief van Dobson aan SOE's Security Section: 'He [Veeneklaas] has been appointed by the head of the Netherlands Security Service, Col. L. Einthoven, to help the Dutch authorities in the question of internal security, and H.R.H. Prince Bernhard would be very grateful if Home Security Service could give Maj. Reerink [schuilnaam van Veeneklaas] a few useful hints in so far as this may be possible. His security in Holland is still exceedingly good in that he is known as Maj. Reerink to all concerned and will, in the future, be working behind the scenes unknown to the usual Government departments'.⁴⁵

Met welke Britse diensten de drie BBO'ers bij dit eerste gezamenlijke bezoek nog meer spraken is onduidelijk. Opvallend is dat Veeneklaas in die periode een bankrekening opende bij de Lloyds Bank in Londen onder de valse naam 'Reerink'.⁴⁶ SOE-officier Dobson verzocht vervolgens zijn financiële sectie een (niet nader genoemd) bedrag te storten op deze bankrekening.⁴⁷

Rond september 1945 werden Peters en de Vos overigens nog door het BBO gevraagd om zich beschikbaar te stellen voor een missie in Nederlands-Indië. Hoewel Japan toen reeds gecapituleerd had, werden luitenant-peters en De Vos, samen met een derde Nederlandse officier, begin oktober 1945 naar Batavia gezonden. Terwijl zij daar hun opdracht uitvoerden, reisde Veeneklaas weer naar Londen voor verdere afstemming met de Britten.⁴⁸ Eind november 1945 keerden Peters en De Vos weer terug naar Nederland en pakten het contact met Veeneklaas vrijwel meteen weer op.⁴⁹ Begin december 1945 was het drietal wederom in Londen voor vervolgoverleg, onder meer over

FOTO: CORNELISSEN

Na de bevrijding spoorden de oprichters van 'O' wapens op die tijdens de oorlog in containers boven bezet Nederland waren afgeworpen

materiële ondersteuning van Britse zijde.⁵⁰ Volgens Peters was de materiaalbehoefte aanvankelijk relatief beperkt. Het belangrijkste was dat er, met hulp van de Britten, een aantal geheime radiozenders in Nederland werd geplaatst, zodat een radiotelegrafische verbinding met Groot-Brittannië op poten kon worden gezet. Bij een eventuele nieuwe bezetting van Nederland moest immers vanuit bezet gebied met Home Station contact kunnen worden gelegd — precies zoals Peters en De Vos dit tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden gedaan. Daartoe moesten er ook codes en

43 Zie brief van L. Einthoven aan luitenant-kolonel Dobson, 3 juli 1945 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas).

44 Ibidem.

45 Zie brief van N aan AD/P, betreffende Doctor "X" (majoor A. Veeneklaas aan Reerink), 12 juli 1945 (in HS9/1523/5).

46 Zie brief van majoor A. Reerink aan luitenant-kolonel R.I. Dobson, 8 september 1945 (in HS9/1523/5).

47 Zie brief van N aan D/Fin, N/FD/1617, 10 oktober 1945; brief van N aan D/FIN.D., N/FD/1596, 10 september 1945 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas).

48 Zie brief van majoor W.A. Murphy aan Green Park Hotel, 25 oktober 1945 (in SOE-personeelsdossier Veeneklaas).

49 Zie rapport betreffende 'B.B.O. missie Mosquito II', 30 november 1945, 2-3 (in archief Karen Polak).

50 Interview P. Peters over de oprichting van de stay-behind-organisatie, 1. Afgenomen op 9 augustus 1992 door Karen Polak (in archief Karen Polak); 'O&I 1945-1954', 1.

zendplannen voor de nog op te leiden radiotelegrafisten bij de Britten worden verzameld.⁵¹

Oprichting en taakstelling

Naast de Britten wist het drietal ook permanente steun van Eindhoven en de Nederlandse minister-president Wim Schermerhorn te verkrijgen. Uiteindelijk werd besloten 'een organisatie in het leven te roepen waarvan alle leden burgers zouden zijn die naast hun gewone werk de verantwoordelijkheid op zich namen voor het creëren van een stay-behind-netwerk voor operationele taken'.⁵² Veeneklaas, die in de Tweede Wereldoorlog leiding had gegeven aan Peters en De Vos, zou aan het hoofd komen te staan van deze organisatie en verantwoording afleggen aan Eindhoven. In ruil daarvoor zou laatstgenoemde onder meer voor financiering zorgen.⁵³ Die overeenkomst markeerde volgens Peters het 'officiële' begin van 'O'.⁵⁴ Hij verklaarde dat 'O' grofweg de taken kreeg die de SOE en het BBO in de Tweede Wereldoorlog hadden uitgevoerd. Peters noteerde: '[S]abotage, bewapening van binnenlandse strijdkrachten, steun aan de ondergrondse pers, verbindingen met geallieerd gebied voor evacuatie van piloten en anderen langs vluchtlijnen, en bovenal goede radioverbindingen, dit alle klaar om geactiveerd te worden ingeval Nederland ooit weer bezet zou worden'.⁵⁵

Om klaar te zijn voor een nieuwe bezetting trof het drietal ook voorbereidingen voor de evacuatie van de personen (inclusief hun gezinnen), die de 'O'-activiteit tijdens een gewapend conflict vanuit onbezet gebied moesten aansturen.

Daarnaast trof het driemanschap voorbereidingen voor de evacuatie van een aantal van tevoren geselecteerde jongemannen en -vrouwen (voornamelijk studenten), zodat de eventuele toekomstige regering-in-ballingschap, en de land-, zee- en luchtmacht, voldoende capabele mensen zou hebben. Peters verklaarde in dit verband dat men niet uitsloot dat 'de bezetter wel eens een groot deel van de bevolking naar Siberië zou kunnen overbrengen'.⁵⁶

Om voornoemde activiteiten mogelijk te maken, stelde het trio zichzelf ten doel om een kernorganisatie op te bouwen van zo'n dertig agenten, zowel mannen als vrouwen. Volgens het oorspronkelijke plan moesten tien van deze personen gaan optreden als *organisier*, die verzetsnetwerken moest opzetten en uitbouwen. Een andere groep van tien leden diende zich te specialiseren in sabotage. Tot slot moest het resterende deel van de organisatie zich richten op clandestiene radiotelegrafie.⁵⁷ Ook moest 'O' volgens Peters in oorlogstijd over voldoende materiaal beschikken om in staat te zijn haar taken uit te voeren. Dit betekende dat er diverse geheime bergplaatsen (ook wel *caches* genoemd) verspreid in het land in openbaar toegankelijk gebied moesten worden aangelegd, waarin onder meer wapens, springstoffen, radiotelegrafisch materiaal, geld en/of goud en enkele kleine drukpersen (ten behoeve van het fabriceren van illegale lectuur) konden worden opgeslagen.⁵⁸

Taakverdeling en opbouwwerkzaamheden

In de beginfase van 'O' werden wekelijkse 'planningssessies' gehouden bij Veeneklaas thuis, die op dat moment in Utrecht woonde.⁵⁹ De vastgestelde (opbouw)taken werden vervolgens verdeeld over het drietal. De voornaamste bezigheid van Veeneklaas werd, volgens Peters, de communicatie en afstemming met 'buiten'. Peters verklaarde dat Veeneklaas in deze periode zeer regelmatig contact had met Eindhoven en af en toe sprak met de minister-president, of diens plaatsvervanger.⁶⁰ Peters zelf zou zich in de eerste fase voornamelijk richten op het schrijven van een algemeen handboek

51 Interview Peters, 2.

52 'O&l 1945-1954', 1.

53 Ibidem.

54 Ibidem.

55 Ibidem.

56 'O&l 1945-1954', 2.

57 'O&l 1945-1954', 2.

58 'Memo O&l-aantekeningen', 2, 'O&l 1945-1954', 1.

59 'Memo O&l-aantekeningen', 3.

60 Interview Peters, 6.

FOTO'S NVK; FAMILIE DUCELIEE-MULLER-VAN GEUNS

Henk Veeneklaas (links), Paul Peters (midden) en Bram de Vos waren de oprichters van 'O'

voor de opleiding van de agenten.⁶¹ Ook legde hij zich toe op het voorbereiden van psychologische oorlogvoering.⁶² Voorts werkte Peters een systeem uit voor de (financiële) controle en administratie van de organisatie. Daartoe installeerde hij onder meer een brandkast in Londen waarin de geheime gegevens over het stay-behind-netwerk in gecodeerde vorm werden opgeslagen.⁶³ De Vos ten slotte – de techneut van het drietal – zorgde voor het opzetten van draadloze radioverbindingen en beheerde het 'binnenlandse' materiaal van de organisatie. De specialistische opleiding tot clandestien radiotelegrafist werd ook door De Vos verzorgd.⁶⁴

Volgens Peters rekruteerden ze in de eerste fase van het bestaan van de organisatie vooral personen uit voormalig verzetskringen die zich in de oorlog duidelijk hadden bewezen.⁶⁵ De eerste groep van zo'n vijf personen werd gezamenlijk door het trio gerekruteerd. De identiteit van deze personen werd overigens afgeschermd voor Eindhoven, dit in verband met compartimentering. Na deze eerste groep te hebben aangenomen, maakten de drie oprichters de afspraak de identiteit van nieuwe rekruten voortaan ook voor elkaar geheim te houden: slechts een van hen mocht de identiteit van een nieuw lid weten.⁶⁶ Volgens Peters werkte 'O' in de beginjaren uitsluitend met parttime vrijwilligers die geen financiële vergoeding kregen.⁶⁷ Het oprichterstrio ontving zelf wel

enige vergoeding maar deze werd volgens Peters bewust sober gehouden: grote geldstromen zouden tot ongewenste securityrisico's kunnen leiden.⁶⁸ Naast diverse veldmedewerkers werd in deze periode ook een secretaresse aangenomen. Zij werkte zelfstandig vanuit een kantoor in Utrecht.⁶⁹

In het kader van de opleiding van de rekruten huurde Peters kamers in onder meer Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Zo'n drie à vier keer per week gaf hij daar lessen aan agenten-in-opleiding.⁷⁰ Een van de eerste rekruten die door Peters werd opgeleid was oud-verzetsman Marinus Ruppert, die het in zijn 'gewone' leven zou brengen tot vicepresident van de Raad van State.⁷¹ Naast het theoretische deel moest een agent-in-opleiding ook praktijk-oefeningen doorlopen om onder meer *tradecraft*

61 'Memo O&I-aantekeningen', 2; 'O&I 1945-1954', 2

62 Brief De Vos (1997), 1.

63 'O&I 1945-1954', 2; 'Memo O&I-aantekeningen', 2; Brief De Vos (1997), 1. Deze brandkast bevond zich volgens Peters in een kantoor van Shell in Londen.

64 Interview Peters, 6; Brief De Vos (1997), 1.

65 Interview Peters, 3.

66 Ibidem.

67 'Memo O&I-aantekeningen', 1.

68 Ibidem.

69 'Memo O&I-aantekeningen', 3.

70 Interview Peters, 4; 'Memo O&I-aantekeningen', 3.

71 'Memo O&I-aantekeningen', 3; Engelen, 'Lessons learned', 989. Ruppert zou in maart 1967 uiteindelijk tot coördinator van 'O en I' worden aangesteld.

onder de knie te krijgen.⁷² Delen van de opleiding vonden dan ook openlijk op straat plaats, waarbij Peters om praktische redenen soms ook zijn vrouw inzette.⁷³

Benadrukt moet worden dat de drie oprichters van 'O' de voornoemde activiteiten verrichtten naast hun reguliere, civiele werkzaamheden. Veeneklaas was kort na de oorlog aangesteld tot *chef de clinique* bij het Wilhelmina Kinderziekenhuis.⁷⁴ Peters en de Vos waren in maart 1946 door de krijgsmacht met groot verlof gestuurd en hadden hun studies, die ze in de oorlog hadden moeten onderbreken, weer opgepakt.⁷⁵ Wat betreft studie- en zakenreizen gold er volgens Peters een zelfopgelegd gebod:

men zou nooit naar Oost-Europa reizen, in verband met het risico om daar te worden opgepakt.⁷⁶ Hoewel het trio probeerde een zo onopvallend mogelijk bestaan te leiden, ontkwamen de mannen niet aan enige aandacht ten gevolge van hun krijgsinspanningen in de Tweede Wereldoorlog. Peters en De Vos werden namelijk in 1946 onder meer onderscheiden met de Bronzen Leeuw. Veeneklaas werd zelfs benoemd tot Ridder Militaire Willemsorde 4^e Klasse.⁷⁷

(Inter)nationale relaties

Naast het opleiden van hun eigen medewerkers moest het oprichtertrio zijn eigen kennis op peil houden en op de hoogte blijven van de nieuwste communicatietechnieken. In de nazomer van 1947 kregen Peters en De Vos bijvoorbeeld in Londen een uitgebreide training op het gebied van Security.⁷⁸ Volgens Peters waren er ook bijeenkomsten met onder meer de in 1947 in de Verenigde Staten opgerichte Central Intelligence Agency (CIA), die hen demonstraties gaf over de nieuwste communicatieapparatuur.⁷⁹ Volgens Peters werden er met de buitenlandse diensten afspraken gemaakt over samenwerking en het verschaffen van materiaal, maar 'uitdrukkelijk op basis van behoud van Nederlandse zelfstandigheid en beslissingsmacht'.⁸⁰ De leden van 'O' bemerkten overigens sterke rivaliteit tussen de Britten en de Amerikanen. Daar werd van Nederlandse zijde dankbaar gebruik van gemaakt.⁸¹ Volgens Peters zijn er in ruil voor deze ondersteuning nooit operationele gegevens van 'O' met de Britten of Amerikanen gedeeld. Hij verklaarde hierover: 'We werkten dus samen met de Britten en de Amerikanen. Maar we hebben geweigerd onze codes aan deze mensen ter beschikking te stellen. We wouden [sic] buiten de Britten en de Amerikanen om onze communicatie te kunnen handhaven. We hebben ze nooit verteld wie onze agenten waren. Dat vroegen ze wel maar dat hebben we voor ons gehouden'.⁸²

Wat betreft de samenwerking met de andere Nederlandse stay-behind-organisatie, zusterdienst 'I', verklaarde Peters dat hij het contact zo beperkt mogelijk hield.⁸³ Sporadisch had hij persoonlijk contact met deze organisatie, onder

Volgens Peters waren er ook bijeenkomsten met onder meer de CIA, die demonstraties gaf over de nieuwste communicatieapparatuur

72 'O&I 1945-1954', 2.

73 Interview Peters, 3-4.

74 Zie L.J. Dooren e.a., 'In memoriam prof. dr. G.M.H. Veeneklaas', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 43 (28 oktober 1991) 2047.

75 Peters stapte na de oorlog van de studie scheikunde over naar een rechtenstudie.

76 Interview Peters, 7.

77 Zie: www.defensie.nl/onderwerpen/onderscheidingen/dapperheidsonderscheidingen/databank-dapperheidsonderscheidingen/1948/10/01/veeneklaas-dr-g-m-h.

78 'Memo O&I-aantekeningen', 1. Onderdelen van de in januari 1946 opgeheven SOE waren opgenomen in de Britse *Secret Intelligence Service* (SIS, ofwel MI6), die wel was blijven bestaan. Peters sprak in dit verband over de 'opvolger' van de SOE en noemde de naam van de betreffende Britse dienst niet.

79 'O&I 1945-1954', 2; Brief De Vos (1997), 2; Interview Peters, 2.

80 'O&I 1945-1954', 2.

81 Brief De Vos 1997, 2.

82 Interview Peters, 5.

83 Gemakshalve wordt de stay-behind-organisatie die uit het BI voortkwam in dit artikel als 'I' aangeduid.

Codemateriaal van Paul Peters

FOTO FAMILIE POLAK

meer bij het in ontvangst nemen van radiozenders en ander materiaal.⁸⁴ De Vos had vaker contact met 'I', in verband met afstemming op het gebied van de draadloze radioverbindingen.⁸⁵

Was er ook een verbintenis van de 'O'-oprichters met de reguliere Nederlandse krijgsmacht? Peters en De Vos werden rond het einde van 1948 weer ingelijfd bij de Koninklijke Landmacht. Wat de redenen daarvan zijn geweest is onduidelijk. Beide mannen werden begin 1949 benoemd tot reserve eerste luitenant en officieel

ingedeeld bij het 9e Regiment Infanterie.⁸⁶ Hun collega bij 'O', Veeneklaas, was in deze periode reserveofficier van gezondheid.⁸⁷ In de zomer van 1950 werd De Vos geplaatst bij het Regiment Infanterie Johan Willem Friso om het jaar daarop over te gaan naar het Regiment Stoottroepen.⁸⁸ Peters kwam in maart 1951 bij

84 'O&I 1945-1954', 1.

85 Brief De Vos (1997), 1.

86 Zie Staat van Dienst, De Vos.

87 Zie Staat van Dienst, Veeneklaas.

88 Zie Staat van Dienst, De Vos.

het Regiment Geneeskundige troepen terecht. Ongetwijfeld zullen de 'O'-oprichters hun band met de krijgsmacht hebben gebruikt om hun stay-behind-activiteiten te maskeren.

Reflecties en geleerde lessen van Peters

Paul Peters verliet 'O' uiteindelijk rond 1954 na het afronden van zijn rechtenstudie. Hij werd juridisch en economisch adviseur bij Royal Dutch Shell.⁸⁹ De Vos, die langer voor 'O' actief bleef, stapte in het voorjaar van 1961 over naar de 'I'-dienst, die toen bekend stond als Sectie Algemene Zaken.⁹⁰ De Vos verliet deze organisatie rond 1973.⁹¹ Hij klom daarna op tot voorzitter van de directie van Philips Data Systems in Apeldoorn.⁹² Veeneklaas ten slotte, die in de jaren vijftig was benoemd tot hoogleraar bij de Universiteit Leiden, nam in de loop van de jaren zestig afscheid van 'O'.⁹³ Het drietal zou zich gedurende de Koude Oorlog niet meer mengen in de activiteiten van de stay-behind-organisatie, die tot het voorjaar van 1992 actief bleef. Het bestaan ervan was twee jaar daarvoor door premier Ruud Lubbers toegegeven, naar aanleiding van commotie rondom de Italiaanse stay-behind-organisatie Gladio.⁹⁴

In augustus 1992 liet Peters zich interviewen door een van zijn dochters, de historica Karen Polak, over zijn betrokkenheid bij 'O'. Ook stelde Peters in de tweede helft van de jaren negentig diverse memo's en notities op over de totstandkoming en het functioneren van O. In die hoedanigheid trad hij ook weer in contact met voormalig 'O'-collega De Vos.⁹⁵ Hoe blikte Peters zo'n vijftig jaar na de oprichting van 'O' terug op zijn geheime werkzaamheden tussen 1945 en 1954? En welke lessen trok hij uit het bestaan van 'O'? Uit zijn reflecties valt op te maken dat Peters zijn werkzaamheden voor 'O' jaren later nog steeds belangrijk en verantwoord vond. Opvallend genoeg merkte Peters in zijn beschouwingen op dat hij in die tijd 'minder beducht was voor communisten' dan menigeen. De oprichting en het bestaan van 'O' zag Peters echter wel als wenselijk en maatschappelijk acceptabel: '[T]erugkijkend op onze plannen en activiteiten in de jaren 1945-54, geloof ik niet dat wij onverantwoord gehandeld hebben. Het Sovjetgevaar in die jaren, toen Stalin aan de macht was, was groot. (...) Er was alle reden om een stay-behind-netwerk van bescheiden omvang op te bouwen'.⁹⁶

Volgens Peters waren goede argumenten aan te voeren dat ondergronds verzet tegen een bezetter, al dan niet gewapend, soms effectiever en humaner was dan het inzetten van traditionele militaire middelen.⁹⁷ Wat betreft het takenpakket van 'O' beschouwde Peters alleen het, in zijn woorden, 'elitaire evacuatieplan' (zie blz. 378) achteraf als verwerpelijk.⁹⁸ Wat betreft de strikte geheimhouding van 'O', en het daaruit resulterende gebrek aan democratische controle, verklaarde de 'O'-medeoprichter het volgende: '[A]lles moest strikt geheim blijven, niemand mocht meer weten dan nodig was, ook voor ons zelf [sic] en onze baas LE [Louis Einthoven]. Aan parlementaire controle over geheime diensten dacht toen niemand, niet in Nederland en niet daarbuiten. We dachten dat strikte geheimhouding essentieel was, vooral voor de veiligheid van onze agenten. Onze ervaring was dat er overal te veel ongedisciplineerd gepraat werd over geheime zaken en dat dingen dan vaak in de pers kwamen of, nog erger, de Russen ter ore konden komen zonder dat wij dat wisten'.⁹⁹

89 'Memo O&I-aantekeningen', 1; N.J. Schrijver, 'In Memoriam Paul Peters 1924-2003: an appreciation', in: *Netherlands International Law Review* (2003) (50), 116.

90 Zie Staat van Dienst, De Vos.

91 Zie brief van De Vos aan Peters, 24 juli 1996 (in archief Karen Polak). De Vos was getrouwd met een nazaat van de familie Philips.

92 Interview van de auteur met Sven de Vos, 13 april 2015 te Apeldoorn. Zie ook Jubileumnummer DATIST (Personeelsblad Philips Telecommunicatie en Data Systemen), ongedateerd, 3.

93 'Memo O&I-aantekeningen', 1; 'Dr. Veeneklaas hoogleraar te Leiden'.

94 Engelen, 'Lessons learned, 994-995.

95 Van het oorspronkelijke driemanschap waren op dat moment alleen Peters en De Vos nog in leven. Veeneklaas was in 1991 overleden. Peters zou in 2003 overlijden. De Vos stierf in 2009.

96 'O&I 1945-1954', 3.

97 Ibidem. Peters noemt in dit verband onder meer de studie *Social defence and Soviet military power: an inquiry into the relevance of an alternative defence concept* van A.P. Schmid e.a. uit 1985.

98 Ibidem.

99 'Memo O&I-aantekeningen', 2.

Terugblikkend kwam Peters tot de conclusie dat hij over deze geheimhouding anders was gaan denken. Achteraf gezien vond hij het onnodig om het bestaan van de stay-behind-organisatie geheim te houden – de identiteit van de agenten en de locaties van de bergplaatsen uitgezonderd. Volgens Peters kon het publiekelijk bekend zijn van het bestaan van een stay-behind-organisatie een afschrikwekkende werking op potentiële tegenstanders hebben. Peters redeneerde als volgt: ‘Een vijand zal een land minder gauw bezetten als hij er guerilla-activiteiten [sic] verwacht; de Russen hebben lessen geleerd in Afghanistan; de Amerikanen in Vietnam’.¹⁰⁰

Peters vroeg zich af of de Nederlandse stay-behind-organisatie, hoewel hij een vijandelijke bezetting van Nederland onwaarschijnlijk achtte, opgeheven had mogen worden

Volgens de ‘O’-oprichter hebben hij en zijn co-oprichters ‘waarschijnlijk’ diverse risico’s onderschat die kleefden aan het bestaan van een geheime organisatie met dergelijke uitzonderlijke taken.¹⁰¹ Zo benoemde Peters onder meer

het gevaar van misbruik van financiële middelen en goederen, maar ook onbevoegd gebruik van wapens voor particuliere of politieke doeleinden.¹⁰² Peters voegde eraan toe dat ook de CIA, achteraf gezien, onwelkome invloed had kunnen uitoefenen op onder meer de rekrutering van agenten en het beleid van de organisatie.¹⁰³ Peters verklaarde nooit ontoelaatbare gedragingen aan de ‘O’-kant te hebben waargenomen.¹⁰⁴ Wel merkte hij op dat de (financiële) administratie van de organisatie niet naar wens verliep. Het merendeel van de medewerkers was volgens Peters te weinig gedisciplineerd op administratief gebied.¹⁰⁵

Wat betreft het aanwezig zijn van bergplaatsen van ‘O’ in openbaar toegankelijk gebied vroeg Peters zich af of het niet beter zou zijn geweest het materiaal onder te brengen in huizen – met medeweten van de bewoners – die dan daartoe als ‘hulpagent’ waren gerekruteerd.¹⁰⁶ Ook vroeg hij zich af of ‘O’ zich niet had moeten beperken tot de opslag van alleen radiozend-apparatuur en codes en slechts enkele handvuurwapens.¹⁰⁷ Peters noteerde dat wanneer er een radioverbinding met onbezet gebied kon worden opgezet, er immers altijd nog wapens en explosieven via de lucht konden worden aangevoerd.¹⁰⁸

‘O’-oprichters Peters en De Vos blikten tot slot nog terug op de opheffing van de Nederlandse stay-behind-organisatie in 1992. Peters vroeg zich af of deze, ondanks dat hij een vijandelijke bezetting van Nederland onwaarschijnlijk achtte, door de Nederlandse regering opgeheven had mogen worden. Peters verklaarde hierover: ‘[Het is] de vraag of zo een activiteit, wellicht in een andere vorm, niet wenselijk blijft, ook nu het gevaar van de USSR geweken schijnt. Een bezetting lijkt thans onwaarschijnlijk, maar kan op lange termijn niet als uitgesloten worden beschouwd’.¹⁰⁹

Peters was bovendien van mening dat een stay-behind-organisatie een ‘profylactisch’ ofwel afwerend effect kon hebben op een eventuele bezettende mogendheid.¹¹⁰ Uit de eerder genoemde correspondentie tussen Peters en De Vos valt af te leiden dat ook laatstgenoemde

100 Ibidem.

101 ‘O&l 1945-1954’, 3.

102 ‘O&l 1945-1954’, 3; ‘Memo O&l-aantekeningen’, 1.

103 ‘O&l 1945-1954’, 3.

104 Ibidem.

105 ‘O&l 1945-1954’, 2.

106 ‘Memo O&l-aantekeningen’, 3.

107 Ibidem.

108 Ibidem.

109 ‘O&l 1945-1954’, 5.

110 Ibidem.

vraagtekens plaatste bij de ophef van de stay-behind-organisaties. De Vos zette een punt achter deze discussie met de volgende opmerking: 'Of het nu nog nodig zou zijn? Ja misschien, maar je krijgt er geen mens [meer] voor warm'.¹¹¹

Resumé

De Nederlandse stay-behind-organisatie die bekend stond als 'O' zag het levenslicht in de tweede helft van 1945. 'O' was de creatie van drie medewerkers van het Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO), Henk Veeneklaas, Paul Peters en Bram de Vos. Zij hadden vanaf september 1944 met elkaar samengewerkt in het gewapende verzet in Amsterdam en omstreken. Hun verzetsactiviteiten en -ervaringen vormden de directe aanleiding voor de oprichting van 'O'. Het drietal was van mening dat 'O' moest worden opgericht omdat Nederland niet wederom onvoorbereid mocht zijn op een bezetting en dat de lessen, die zij in de Tweede Wereldoorlog hadden geleerd, niet verloren mochten gaan. Vanaf de zomer van 1945 werkte het drietal achter de schermen aan het opzetten van 'O', waarbij onder meer steun werd verleend door het hoofd BNV, Louis Einthoven, en de Britse geheime dienst SOE.

De organisatie kreeg grofweg de taken die het BBO in de Tweede Wereldoorlog in bezet Nederland had uitgevoerd. Het oprichtersdrietal stelde zich bij de startfase tot doel een organisatie op te bouwen die uit zo'n dertig personen bestond, zowel mannen als vrouwen. Deze medewerkers moesten worden opgeleid en ingezet als organisatoren, sabotagespecialisten en radiotelegrafisten. Tijdens de opbouwfase richtte Veeneklaas zich vooral op de afstemming met Einthoven en de minister-president. Peters legde zich voornamelijk toe op (de voorbereiding van) de opleiding van de agenten. De Vos ten slotte beheerde het materiaal van de organisatie en

verzorgde de specialistische opleiding tot radiotelegrafist van nieuwe leden van 'O' die voor die functie waren geselecteerd.

De organisatiecultuur van 'O' werd gekenmerkt door zeer strikte geheimhouding. De leden van de organisatie werkten uitsluitend op *need-to-know*-basis. De eerste rekruten van 'O' waren voornamelijk personen die zich in de Tweede Wereldoorlog hadden bewezen in het verzet. Bij de opbouw van 'O' verkreeg men, naast binnenlandse steun, ook bijstand van Britse en Amerikaanse zijde, voornamelijk op het gebied van materiaal. Tevens kreeg het oprichterstrio opleidingen aangeboden van buitenlandse diensten waarmee zij hun eigen kennis en vaardigheden op peil hielden. Volgens Peters behield 'O', ondanks deze buitenlandse steun, wel volledige zelfstandigheid en beslissingsmacht.

Medeoprichter Paul Peters, op wiens notities en reflecties dit artikel deels is gebaseerd, keek vijftig jaar na de oprichting van 'O' onbeschroomd terug op zijn geheime werkzaamheden voor deze organisatie gedurende 1945-1954. Terugblikkend vond Peters de oprichting van 'O' nog steeds gerechtvaardigd. Achteraf gezien vond hij volledige afscherming van het bestaan van de organisatie echter onnodig en zelfs ongewenst. Een stay-behind-organisatie kon volgens de 'O'-oprichter namelijk een afschrikwekkende maar ook afwerende werking hebben op een potentiële bezetter. Met de voornoemde baten in gedachten plaatsten zowel Peters als De Vos dan ook vraagtekens bij het besluit van de Nederlandse regering de stay-behind-organisaties aan het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw op te heffen. ■

¹¹¹ Brief De Vos (1997), 3.

In deze *Militaire Spectator* is plaatsgemaakt voor twee gastcolumnns. Jan Schoeman schrijft over Srebrenica, Cees van Doorn over weerbaarheid tegen desinformatie. De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Srebrenica 1995-2020

In de aanloop naar 11 juli werden de woorden Srebrenica, Dutchbat en genocide de afgelopen 25 jaar altijd veelvuldig gehoord. En nu is het precies 25 jaar geleden dat de met een gebrekkig mandaat opgezadelde 430 Nederlandse blauwhelmen van Dutchbat III in de enclave Srebrenica werden overlopen door het in personeel en materieel opzicht veruit superieure leger van de Republika Srpska. Ik maak me geen zorgen dát die woorden veelvuldig werden gehoord, integendeel. De val van de enclave en aansluitend de moord op circa 8000 moslimmannen is namelijk één van de meest schokkende en ingrijpende gebeurtenissen in de naoorlogse Europese geschiedenis. Daarover zwijgen is vanuit ieder perspectief een slechte optie.

Jan Schoeman, onderzoeker/publicist

Ik maak me wél zorgen over de toonzetting en het onderlinge verband waarin die woorden de afgelopen jaren zijn gebruikt en nog gebruikt zullen gaan worden – en daar ben ik gelet op de ontwikkelingen sinds 1995 niet bij voorbaat gerust op. Immers, al op 4 augustus 1995 plaatste *HP/De Tijd* Srebrenica op haast demagogische wijze en met voorbijgaan aan allerlei historische feiten in een vermeende traditie van Nederlandse militaire mislukkingen en drama's die begon in mei 1940 en die via Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea uiteindelijk reikte tot vredesmissies als die op de Balkan. 'Te lief voor oorlog', zo heette het. Die berichtgeving was het begin van een proces waarin sommige journalisten, politici, wetenschappers en andere

opinieelers de verantwoordelijkheid voor de afschuwelijke consequenties van het falende Bosniëbeleid van de VN op de schouders van de Nederlandse Srebrenicagangers legden. Dat proces omschreef *NRC*-columnist Bas Heijne in 2002 terecht als '...die typisch Nederlandse vorm van zelfkastijding: roepen dat we heel erg schuldig zijn, en tegelijk zorgen dat de zweep altijd net op de rug van de ander terecht komt'.¹ In dit geval waren dat dus vooral de ruggen van de Dutchbatters.

De kritiek bleef niet tot Nederland beperkt. Zo publiceerde de Britse krant *The Independent* in 1995 onder de kop 'Dutch troops ignored Bosnia killings' een bijtend artikel waarin onder meer werd gesteld: 'The nation that saw itself as the protector of Anne Frank and the inheritor of a great tradition of tolerance was confronted with

¹ Bas Heijne, 'De handen in schuld gewassen', in: *NRC Handelsblad*, 13 april 2002.

the possibility that its sons and daughters had become accomplices to some of the most heinous war crimes in Europe since the Second World War'.²

De kritiek beperkte zich ook niet tot de periode onmiddellijk volgend op 11 juli 1995. Zo haalde de Turkse president Erdogan in 2017 in *Elsevier* keihard uit naar Nederland en Dutchbat. 'We kennen ze van de slachting van Srebrenica. We kennen hun verdorven karakter van de manier waarop ze achtduizend Bosniërs afmaakten', zo stelde hij. Premier Mark Rutte noemde de opmerkingen van Erdogan een 'walgelijke geschiedvervalsing'. Toenmalig minister van Defensie Jeanine Hennis sloot zich aan bij de woorden van Rutte.³ 'Wat een wanvertoning van Erdogan', zei ze over de uitspraken van de Turkse president over de Nederlandse blauwhelmen.

De impact van Srebrenica op de Nederlandse samenleving bleek ondertussen groot. Uiteindelijk resulteerde de Nederlandse betrokkenheid bij het drama in een langjarig onderzoek door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (1996-2002), de val van het tweede kabinet-Kok (2002) en een parlementaire enquête (2002-2003). In zowel het onderzoek als de enquête werd *the rank and file* van Dutchbat uiteindelijk goeddeels van blaam gezuiverd, en werd de verantwoordelijkheid wat betreft de Nederlandse rol bij de gebeurtenissen in Srebrenica primair gelegd bij de politieke en militaire top van Nederland.

Daarnaast toont het NIOD-onderzoek aan dat de val van de enclave vooral moet worden gezien als het failliet van de tot dat moment door de VN gevoerde Bosnië-politiek. Heel kernachtig typeerde VN-gezant Yasushi Akashi die politiek in *NRC Handelsblad* in 2002 als 'doormodderen'.⁴ De effectiviteit van het optreden van Dutchbat bij de bescherming van de enclave weerspiegelde dat failliet – om niet te zeggen: het was daarvan een logisch gevolg. Onder meer het NIOD-onderzoek laat daarnaast zien dat een flinke meerderheid van de Nederlandse bevolking zich – in de vorm van (veel) waardering – solidair verklaarde met de Srebrenicagangers, en

De Nederlandse bevolking is vanaf dag één solidair geweest met Dutchbat III en is dat na 25 jaar nog steeds

daarmee dient zich dus de conclusie aan dat de samenleving in ieder geval goed beseft dat kwaadheid over in dit geval (inter)nationaal politiek falen los hoort te staan van de waardering voor de inzet en offers van de militairen die er ongewild het symbool van werden.

De beeldvorming over en de zingeving van een ingrijpende gebeurtenis zullen nooit eenduidig zijn. Gelukkig is de meerderheid van de Nederlandse bevolking daarin wél eenduidig en consistent, zo blijkt uit veelvuldig opinie-onderzoek dat Blauw Research en ikzelf hebben uitgevoerd. Die bevolking heeft immers vanaf het eerste moment begrip getoond voor de beperkte mogelijkheden van het bataljon. Die bevolking is daarnaast vanaf dag één solidair geweest met de eigen militairen, en is dat na 25 jaar nog steeds.

Meestal is het goed dat de 'stem des volks' niet één op één doorklinkt in de meningen van wetenschappers, journalisten en ook politici. Er zijn echter ook momenten dat me dat bijzonder spijt. Bijvoorbeeld op al die momenten in de afgelopen 25 jaar dat zulke 'deskundigen' weer eens aantoonbare onzin over Srebrenica verkondigden. ■

2 Robert Block, 'Dutch troops ignored Bosnia killings', in: *The Independent*, 21 september 1995.

3 'Rutte razend na uitspraken Erdogan over Srebrenica', in: *Elsevier Weekblad*, 14 maart 2017.

4 J. van der Vaart, 'De waakhond liet verstek gaan', in: *NRC Handelsblad*, 26 april 2002.

Weerbaarheid tegen desinformatie: waar blijft de can do-mentaliteit van de krijgsmacht?

Desinformatie is onze wereld binnengeslopen en gaat niet meer weg. De MH17, verkiezingen of coronatijd, de voorbeelden zijn legio. Wat is er aan de hand? Hoe weerbaar zijn we en waar is de can do-mentaliteit van Defensie?

Luitenant-kolonel Cees van Doorn MA*

Even eerlijk als ontluisterend is het antwoord van kapitein Evert-Jan, Public Affairs Officer bij de enhanced Forward Presence (eFP) in Litouwen op de vraag van de journalist: 'Maar hoe vecht je dan tegen desinformatie?' Zijn antwoord, staand voor een massieve rij Nederlandse CV90-infanteriegevechtsvoertuigen: 'Da's een moeilijke vraag waar ik je niet op kan antwoorden'.¹ Geen groter contrast tussen de oude en nieuwe oorlog. Sun Tzu snapte het 500 jaar voor Christus al: 'De ware veroveraar verbreekt de bondgenootschappen van zijn tegenstander terwijl zijn spionnen tweedracht zaaien en onrust voeden'.² Niks nieuws dus.

Desinformatie heeft nog steeds dezelfde twee doelen: twijfel zaaien en tegenstellingen vergroten. Wel gaat het tegenwoordig iets anders en de belangen kunnen groot zijn. De opstelling van Rusland in de MH17-zaak of de ongekende informatieoorlog tussen Amerika en China rond Covid-19. Iedereen is met iedereen verbonden, de snelheid is ongekend. *Fake news* is het nieuwe buzzword.³ De overheid waarschuwt en geeft tips om weerbaar te zijn.⁴ Logisch, want de risico's voor liberale democratieën zijn groot. Kijk naar het schandaal met Cambridge Analytica tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016. Ook het Nederlandse Oekraïne-referendum heeft een geurspoor van desinformatie.⁵

Desinformatie kan onze blik op zaken geleidelijk veranderen en mensen zelfs tot daden aanzetten, zoals sabotage aan gsm-masten, gedreven door een vermeend verband tussen het coronavirus en 5G-straling. Dan is het opeens dichtbij voor de operator van een nachtelijk surveillerende defensiedrone. Ook politici dragen hun steentje bij. Premier Rutte reageerde vol ongeloof toen Thierry Baudet, leider van Forum voor Democratie, de resultaten van het JIT-onderzoek naar de MH17-ramp in twijfel trok.⁶ *De Groene Amsterdammer* onthulde dat een Russische trollenfabriek in juli 2014 meer dan 65.000 berichten verspreidde om Oekraïne de schuld van de MH17-ramp te geven.⁷ Ook in coronatijd zijn de voorbeelden legio: benzinepompen als plek van overdracht, of 'het is maar een griepje'. Minister van Defensie Bijleveld⁸ en de Comman-

* Cees van Doorn MA is alumna van de Master Military Strategic Studies aan de NLDA, waar hij afstudeerde op maatschappelijke weerbaarheid tegen desinformatie in de MH17-zaak. Hij is zelfstandig ondernemer en strategisch adviseur binnen het Netwerk Politics van 1 Civiel en Militair Interactie Commando.

1 'Aan het front van de informatieoorlog', *VPRO Tegenlicht*, zie: <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/kijk/afleveringen/2019-2020/aan-het-front-van-de-informatieoorlog.html>.
 2 Samuel B. Griffith, *Sun Tzu. De kunst van het oorlogvoeren* (Kerkdriel, Librero, 2006) 62.
 3 Jenta Althuis en Leonie Haiden (red.), *Fake News. A Roadmap* (Riga, NATO StratCom Centre of Excellence, 2018).
 4 Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws>.
 5 'Ollongren: Russische desinformatie bij Oekraïne-referendum', *NOS*, zie: <https://nos.nl/artikel/2202937-ollongren-russische-desinformatie-bij-oekraïne-referendum.html>.
 6 'Nabestaanden MH17 geschokt door Thierry Baudet: 'Dit is schandalig'', *RTL Nieuws*, zie: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/4722881/mh17-ploeg-rusland-oekraïne-jit-baudet-thierry-nabestaanden>.
 7 Robert van der Noorda en Coen van de Ven, 'Nepnieuws uit Sint-Petersburg', *De Groene Amsterdammer*, 13 mei 2019, zie: <https://www.groene.nl/artikel/nepnieuws-uit-sint-petersburg>.
 8 'Defensie-minister Bijleveld: 'Nederland is in cyberoorlog met Rusland'', *WNL*, zie: <https://www.youtube.com/watch?v=q39GkUgi7bQ>.

dant der Strijdkrachten⁹ maken zich in media-optredens zorgen over de naïviteit en haperende weerbaarheid. Desinformatie heeft dus gevolgen, maar hoe verweer je je daar dan tegen?

Waar blijft de can do-mentaliteit van Defensie?

In feite zijn er twee desinformatiedreigingen: het treft je, zoals de mannen en vrouwen van eFP, of je ziet binnen je organisatie mensen die het (helpen) verspreiden. Bij de eerste dreiging is het duidelijk: alle hens aan dek om de crisis te bezweren of in beleidstaal te mitigeren. Bij dreiging twee ligt dat anders. Twijfel zaaien en tegenstellingen vergroten is een zich langzaam verspreidend virus waarvan je de gevolgen niet direct merkt. Of je denkt: 'Maar dat is toch gewoon iemands persoonlijke verantwoordelijkheid?' Hier raken we het thema burgerschap en het lijkt inmiddels tijd om het debat te voeren hoe de krijgsmacht kan bijdragen aan de weerbaarheid van de samenleving. Willen we blijven geloven in onze vrijheid, dan moet de krijgsmacht niet alleen zelf weerbaar zijn, maar ook haar steentje bijdragen aan de samenleving als geheel. In Scandinavische landen doen ze dat al: onder de noemer whole-of-society approach werken overheden, bedrijfsleven en non-gouvernementele organisaties samen.¹⁰

Wat is maatschappelijke weerbaarheid?

Hoe concretiseer of meet je maatschappelijke weerbaarheid? Dat kan met het model van Caspar Versteegden.¹¹ Hij onderscheidt zeven bouwblokken die samen bepalen hoe de vlag erbij hangt. *Sociaal kapitaal* gaat over hoe we ons verbonden voelen. Een sleutelement is *vertrouwen*, in elkaar, in onze leiders en ons systeem. *Waarden en normen* en de manier waarop deze geïnstitutionaliseerd zijn vormen ook een deel van de meetlat. *Narratieven* zijn een volgend element. Denk aan de ramp met de MH17, waarbij het mantra van de overheid was: slachtoffers naar huis, uitzoeken wat er gebeurd is en vind de daders. *Interconnectie* gaat over de manier waarop we verbonden zijn. *Innovatie en educatie* is ook een indicator voor weerbaarheid: zijn we opgeleid om kritisch te blijven denken? Ten slotte is er nog *waakzaamheid en waarschuwing*: hoe detecteren, duiden en doorgronden we beïnvloeding?

Can do, of nú even niet?

Mooi zo'n analyse, maar wat doen we dan als het niet goed zit? Misschien moeten we daarvoor even terug naar een *core business* van Defensie. Opleiden en trainen is er tot kunst verheven. Een unieke uitgangspositie voor het internaliseren van weerbaarheidsprogramma's. Voor alle bouwblokken zijn praktische lessen te ontwikkelen voor zowel de primaire, secundaire als tertiaire vorming. Misschien iets té voor de hand liggend, maar kijk eens naar de lessen maatschappijleer. Daar leerden we hoe Nederland in elkaar zit, bestuurd wordt en welke waarden de bevolking binden. Er is aandacht voor instituties, zoals onafhankelijke rechtspraak en de scheiding der machten. Maar voordat zo'n curriculum is geïmplementeerd zijn we jaren verder. De can do-mentaliteit vraagt om aanpakken, en wel nu.

Wat kunnen we dus doen vanaf morgen? Wees alert, zowel naar binnen als buiten. Bouw aan vertrouwen gebaseerd op leiderschap en het goede voorbeeld. Reageer als je het ziet. Gebruik een narratief over de risico's van desinformatie. Benoem normen en waarden die er toe doen. Train defensiemedewerkers in het herkennen van nepnieuws¹² en gebruik de social media-richtlijnen om verspreiding te helpen voorkomen. Wijs op *fact checkers* die nepnieuws ontmaskeren en benoem de cruciale rol van de vrije pers. Kortom, zorg voor verbinding en voorkom tweespalt. Als iedereen bij Defensie hier nu morgen gewoon mee start laten we zien dat de can do-mentaliteit vanaf overmorgen al bijdraagt aan het counteren van desinformatie. ■

9 Zie: https://www.npostart.nl/wnl-op-zondag/29-03-2020/POW_04525262.

10 European Integration Studies Centre, *Lithuanian-Swedish Roundtable Expert Discussions on Social Resilience and Psychological Defence* (Vilnius, EISC, 2018).

11 C. Versteegden, *Resilience can counter Dezinformatsiya. How the military considers its contribution to enhancing Dutch resilience* (Breda, Nederlandse Defensie Academie, 2018).

12 Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/checklist-tips-tegen-nepnieuws-desinformatie>.

Urban Development as a Continuation of War by other Means

Jan Willem Petersen – architect, stedenbouwkundige, onderzoeker en oprichter van Specialist Operations

De stedelijke omgeving is niet alleen een uitgesproken decor dat een specifieke vorm van militair optreden vergt: de ontwikkeling van steden kan een doorslaggevende factor zijn die het succes van missies kan bepalen. Ondanks ervaringen opgedaan in recente missies, die het belang van stedelijke analyses als integraal onderdeel van militair optreden aangeven, staat dit domein nog in de kinderschoenen en is het besef dat ook stedelijke ontwikkeling een instrument van macht kan zijn gering. Het artikel 'Het labyrint van Kabul' van Mark de Boer onderstreept terecht het belang van de stedelijke omgeving bij militair optreden.¹ Maar het onderliggende krachtenveld en de dynamiek van infrastructuur als machtsinstrument, die ten grondslag liggen aan de transformaties van de Afghaanse hoofdstad, blijven onbenoemd. Welke machtsstrijd of machtsvacuüm beïnvloedt de stad in haar transitie van oorlog naar relatieve stabiliteit? En vooral: waarom is een dergelijk inzicht van militair belang?

Een nieuw strijdtoneel

De impact van de ruimtelijke en infrastructurele ontwikkeling van Kabul moet niet onderschat worden. In twee decennia gedurende de ISAF-missie heeft Kabul zich ontwikkeld van een kleine provinciestad tot een van de snelst groeiende steden ter wereld. Dit in de wetenschap dat na de val van de Taliban een kleine groep invloedrijke personen zich een gebied ter grootte van Friesland rondom Kabul toeëigende, met een geschatte ontwikkelingswaarde van 2,5 miljard dollar; een gewin vergelijkbaar met de veel breder uitgemeten opiumproductie van het land. De ontwikkeling van Kabul vond groten-

deels plaats onder invloed van machtige individuen die eigenhandig hele wijken en enorme stadsuitbreidingen creëerden. Het bezorgde hun macht en middelen en maakte van hen dominante spelers in het gebied waarin ISAF opereerde. In korte tijd werd de stad een uiterst lucratief verdienmodel en een instrument waarmee de loyaliteit van de plaatselijke bevolking letterlijk in steen werd vastgelegd. Met het herstel van de Afghaanse hoofdstad ontstond – grotendeels buiten het blikveld van ISAF – een parallel strijdtoneel, waar 'gevochten' werd met landposities, bouwstenen en asfalt. En als oorlog de continuering van politiek met andere middelen is, dan is stedelijke ontwikkeling de continuering van oorlog met nieuwe instrumenten.

Vacuüm

Infrastructuur en vooral de stedelijke ontwikkeling van Kabul kunnen worden gezien als de belichaming van de langetermijndoelstellingen van de ISAF-missie: het brengen van veiligheid en ontwikkeling. In de periode 2001-2007, terwijl ISAF met man en macht in de straten van Kabul patrouilleerde en de stad voor haar ogen transformeerde, lag de nadruk op veiligheid. In die beginjaren kwam de ondersteuning aan de lokale bevolking niet van ISAF of van de nieuwe regering, die niet in staat bleek de woningnood te verlichten. Het waren invloedrijke Afghanen die dit vacuüm vulden en de stedelijke ontwikkeling als een buitenkans zagen om naast economisch gewin hun achterban – veelal langs tribale lijnen – voor zich te winnen. Inwoners vroegen krijgsheren om zich gebieden toe te eigenen en zo in hun woningbehoefte te voorzien. Ter illustratie: ondanks het verbod van de regering uit 2006 om land ten noorden van Kabul te verkopen wisten lokale *warlords*, van voormalige mujahideen tot Noordelijke Alliantie-commandanten, hun slag te slaan bij Deh Sabz

¹ Mark de Boer, 'Het labyrint van Kabul. Een casestudy over de ISAF-missie in een grootstedelijke omgeving, 2002-2014', in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (3) 144-159.

(New Kabul), een enorm publiek/privaat project met een 34 miljard dollar kostende ontwikkeling. In de afgelopen tien jaar zijn er in het hele land meer dan 350 *commander towns* gebouwd – vernoemd naar de sociale status van de personen die ze ontwikkelen – op land dat voorheen voor overheidseigendom doorging.²

Warlords consolideerden met het bouwen van de stad hun macht en sociale status, wat ISAF als een bedreiging voor de stabiliteit van de hoofdstad zag, vooral omdat het de bevolking voor de vraag stelde of de internationale gemeenschap en de door haar gesteunde regering de meer betrouwbare partner bij het herstel en opbouw van de stad was, of de door de burgeroorlog in het zadel geholpen machtselite. De warlords zorgden naast ontwikkeling ook voor bescherming van de kopers van hun nieuwverworven onroerend goed, vaak de financiële basis van families. In deze beginjaren zijn vervalste eigendomsdocumenten uitgegeven aan Afghanen die terugkeerden uit de diaspora. Potentieel ‘roofzuchtige’ overnames waren veel minder kansrijk wanneer men op het land van een machtige krijgshoofd had gebouwd of een (politiek) bondgenootschap had verkregen. Pas eind 2008 werd besloten de bevoegdheden van ISAF uit te breiden en de regering ook met de opbouw van de stad te steunen. Dat onderschreef het besef dat een kinetische aanpak niet afdoende was op het Afghaanse strijdtoneel. De lijn ‘veiligheid eerst’ en daarna ‘ontwikkeling’ betekende dat er waardevolle tijd verloren was gegaan en dat de strijd om de *hearts and minds* verloren was, nog voordat de eerste bijdragen vanuit ISAF bij de opbouw van de stad zich materialiseerden. Het laat zien dat een bredere aanpak, inclusief infrastructuur en stedelijke ontwikkeling als instrument van macht, wenselijk is.

Ruimtelijke en infrastructurele expertise

Hedendaagse conflicten kenmerken zich door optreden tussen de bevolking. Civiele interactie, optreden in of rondom steden en het ondersteunen van de bevolking met civiele projecten zullen onderdeel (blijven) uitmaken van het grondgebonden optreden. Gezien de snelheid waarmee een missie als ISAF zich ontvouwt, het

gebrek aan veiligheid en de tijdsdruk om snel en adequaat te handelen is het niet verwonderlijk dat een wezenlijke analyse van verstedelijkte gebieden grotendeels ontbreekt. Inzichten richten zich veelal op veiligheidsrisico's, zoals niet-statelijke actoren, criminaliteit of onderliggende instabiliteitsfactoren.

Helaas is het infrastructureel of ruimtelijk perspectief van de stedelijke dynamiek ook in de jaren na aanvang van de ISAF-missie niet of nauwelijks in kaart gebracht. Hierdoor ontstond een beperkte gebiedsanalyse die een vertekend beeld opleverde van de operationele omgeving en de sentimenten van de inwoners. In het ecosysteem waaruit de stad bestaat stelt een dergelijke nauwe blik de eigen veiligheid op de proef en beperkt die de effectiviteit van eigen inspanningen om de bevolking voor zich te winnen. De stad is niet het eerste instrument waaraan gedacht wordt bij het beslechten van een conflict. Veranderlijke veiligheidssituaties en ontoegankelijkheid van gebieden leiden er echter toe dat het vaak militairen zijn die in eerste instantie gestalte moeten geven aan opbouw: ‘It’s not a soldier’s job, but only a soldier can do it’. Betrokkenheid bij, en het sturen van stedelijke ontwikkeling is dan ook onontkoombaar. Hiervoor is ruimtelijke expertise nodig tijdens de planning, ontplooiing en uitvoering van een missie. Het nalaten hiervan stelt anderen in staat dit vacuüm naar eigen inzicht op te vullen. Gezien de aard, omvang en complexiteit van hedendaagse missies – veelal in een dichtbevolkte, cultureel en geografisch vreemde omgeving – zijn doorwrochte analyses over de werking van stedelijke dynamiek van fundamenteel belang voor het leveren van een bijdrage aan het langetermijnsucces van de missie, stabiliteit in een land en draagvlak bij de bevolking. De wijze waarop Kabul zich ontwikkelde gedurende de ISAF-missie geeft aan dat het ontwikkelen van ruimtelijke expertise binnen de krijgsmacht wenselijk is. De stedelijke ontwikkeling tijdens een missie en het consolideren van langdurig missiesucces zijn immers nauw met elkaar verbonden. ■

2 Voor nadere voorbeelden en onderbouwing zie: www.specialistoperations.eu.

Inleven

Drs. Frans Matser – publicist*

In juni meldde onze premier op een persconferentie spontaan dat hij in de afgelopen maanden was opgeschoven in de zwartepietendiscussie die Nederland al enige jaren in haar greep houdt. Hij verklaarde inmiddels zoveel aardige, verstandige en realistische zwarte mensen te hebben horen praten over de pijn en het verdriet die ze persoonlijk en herhaaldelijk hadden ervaren, dat het hem (langzaam) duidelijk is geworden dat blanke Nederlanders – zonder dwingende reden – vasthouden aan een traditie die ook eenvoudig anders kon worden ingevuld. Zonder een minderheid te kwetsen. Hij verwoordde op dat moment vrij goed mijn eigen gevoel over dit onderwerp, waar ik eerder gezegd vijf jaar geleden nog heel anders over dacht. Het probleem is dat premier Rutte – net als ik – in zijn directe omgeving niet heel veel zwarte Nederlanders heeft die hem langs de weg der geleidelijkheid en bij herhaling op hun gevoelens hebben kunnen wijzen. De beeldvorming rond de anti-zwartepieten-discussie werd dus bij velen van ons (blanke Nederlanders) gevormd door mensen die een activistisch standpunt in de media innemen. Dit extreme standpunt leidt (als reactie) tot ridiculisering van deze groep en hun argumenten. De redelijkheid legt daarbij als eerste het loodje. Volgens Rutte zijn we inmiddels op de goede weg om elkaar beter te begrijpen. Misschien heeft hij gelijk, maar ik heb het gevoel dat veel mensen in onze blanke, mannelijke, ietwat conservatieve militaire wereld er nog sterk anders over denken.

Discriminatie is een maatschappelijk probleem. En niet alleen in Amerika of Zuid-Afrika. De meeste mensen begrijpen wel dat er ook in onze Nederlandse maatschappij door sommige mensen gediscrimineerd wordt. Maar als je dat zelf niet aan den lijve hebt ondervonden, lijkt het voor veel mensen moeilijk om daar beeld bij te hebben. De meeste autochtone Nederlanders denken daarom dat het in Nederland best meevalt en dat ze het zelf natuurlijk zeker niet doen. Hoewel degelijk wetenschappelijk onderzoek al jaren aantoonde dat mensen die een niet-westerse culturele achtergrond hebben heel wat meer moeite moeten doen voor een baan, een huis of een bevordering, blijkt het moeilijk voor iemand die laag scoort in de discriminatie-piramide om zich te verplaatsen in de belevingswereld van iemand die daar hoog in scoort.

Voorwaarde om dit beter te begrijpen is dat je je kunt inleven in de ander en je op die manier bewust wordt hoe het is om in onze maatschappij 'anders' te zijn. Een bekend voorbeeld van fysiek inleven is de Duitse onderzoeks-journalist Günter Wallraff, die in 1985 maandenlang vermomd als Turkse gastarbeider in een aantal grote Duitse bedrijven ging werken en in zijn boek *Ik (Ali)* beschreef wat hij daar allemaal aan discriminatie tegenkwam.

Een valse identiteit, een pruik, schminken en een beetje gebroken Duits praten; dat is natuurlijk best veel werk, waar niet iedereen zin in heeft om discriminatie aan den lijve te ervaren. Discriminatie is bovendien een ongelofelijk lastig begrip. Het loopt van heel duidelijk (de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika) via veel schimmige

* In deze rubriek vindt u afwisselend columns van Jaus Müller MA en drs. Frans Matser.

tussenvormen tot zeer subtiele gevoelens die voortkomen uit het gevoel 'anders' te zijn dan de anderen.

Enkele jaren terug was ik op vakantie in Afrika. Toen ik daar op een druk bezochte markt was, waar duizenden, alleen maar zwarte Afrikanen rondliepen en ik ongeveer de enige blanke persoon was, kreeg ik voor het eerst een beetje inzicht in het gevoel wat een persoon kan ervaren als hij 'anders' is dan de mensen door wie hij omringd is. Niemand was onaardig tegen mij, maar je voelt je bekeken en een beetje buitengesloten. Er wordt op je gelet. Ik begreep voor het eerst iets van de gevoelens van een vrouw of Marokkaan, die als eenling in een militaire eenheid zit waar alle andere mensen man en blank zijn.

Wij zijn bij Defensie hard bezig met allerlei plannetjes om mensen met een diverse achtergrond binnen te halen. Maar als die personen binnen de organisatie niet het gevoel krijgen welkom te zijn, blijven ze niet lang. Bovendien wordt het beeld naar buiten van onze organisatie: 'daar moet je niet zijn, want je bent niet welkom'. Zoiets wordt al snel een imago-probleem binnen hun maatschappelijke netwerk. En zo melden zich nog steeds veel te weinig vrouwen, allochtonen en homo's aan de poorten van de kazerne. Is deze cirkel te doorbreken?

Het is jaren geprobeerd met zelfregulering en goede bedoelingen. Maar dat heeft nog weinig geholpen. Als Defensie trots meldt dat 23 procent van haar werknemers vrouw is, dan gaat dat vooral om burgers op het ministerie of bij de ondersteunende diensten. Bij de meeste eenheden is het nog steeds 5 procent. En door het steeds grotere percentage burgers bij Defensie – met name door de ruim 9000 militaire vacatures vormen burgers nu al zo'n 30 procent van de werknemers – lijkt het op papier de goede kant op te gaan, maar bij operationele militaire eenheden is het percentage vrouwen en mensen met een cultureel andere achtergrond nog steeds dramatisch laag en niet in verhouding tot hun maatschappelijke rol en aantal. Toch zullen we ze in de toekomst hard nodig hebben als we die vacatures ooit willen vullen.

U hoeft zich niet als Wallraff te vermommen en als allochtoon, vrouw of transseksueel rond te lopen op een andere legerplaats waar ze u niet kennen, maar het zou zeker helpen

Maar ze voelen zich kennelijk nog steeds niet welkom in onze bedrijfscultuur. Tenminste, dat is het beeld dat buiten onze kazernepoorten bij de diverse doelgroepen bestaat: daar moet je niet zijn als je geen man, blank, heteroseksueel en christelijk bent.

Als columnist kun je daar natuurlijk maar beperkt wat aan doen. Maar het belangrijkste is en blijft volgens mij dat u en ik bereid zijn ons in te leven in iemand die 'anders' is: 'taking the role of the other', heet dat in de sociologie. U hoeft zich daarvoor niet als Wallraff te vermommen en als allochtoon, vrouw of transseksueel dan een dagje rond te lopen op een andere legerplaats waar ze u niet kennen. Dat zou overigens zeker helpen! Maar inleven kan ook mentaal. Lees eens een boek of een artikel van iemand die over dit thema schrijft vanuit een ander perspectief dan de krant of weblog die u altijd leest. Of praat eens met mensen die een beetje anders zijn en luister dan vooral en probeer hem of haar niet gelijk te overtuigen dat er feitelijk toch niets aan de hand is. Want dat is helaas wel zo. Want als wij ons niet inleven in anderen, dan rest bewindspersonen slechts harde quota, voorkeursbeleid of positieve discriminatie om onze organisatie een beetje divers en gevuld te maken. Want die bedrijfscultuur waar ze zich niet thuisvoelen, dat zijn u en ik. ■

Kijk niet weg

De missie van generaal Patrick Cammaert
Door Esther Bootsma
Amsterdam/Antwerpen (Atlas Contact) 2019
272 blz.
ISBN 9789045037035
€ 21,99

It has probably become more dangerous to be a woman than a soldier in an armed conflict.’ Generaal-majoor der mariniers b.d. Patrick Cammaert maakte dit statement in 2008, toen hij de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties toesprak over zijn ervaringen als divisiecommandant voor de VN-missie in de Democratische Republiek Congo. In het Centraal-Afrikaanse land werd Cammaert dagelijks geconfronteerd met de verstreckende gevolgen van seksueel geweld. In Congo zijn verkrachtelingen op grote schaal gebruikt als ‘oorlogswapen’ om het moreel van de tegenstander te breken. Het laat een onuitwisbare indruk achter op Cammaert. De inmiddels 70-jarige oud-marinier is sindsdien een van de grootste pleitbezorgers van het inzetten van meer vrouwen bij VN-vredesmissies. Volgens hem brengen zij unieke kwaliteiten mee in oorlogssituaties. Zo kunnen ze beter communiceren met de bevolking in conflictgebieden, zeker als zij slachtoffer zijn van maatschappij-ontwrichtende oorlogshandelingen als massaverkrachtelingen en het gebruik van kindsoldaten. ‘Een VN-missie kan dus op die manier ook veel meer inlichtingen inwinnen, bijvoorbeeld over activiteiten van rebellen. Bovendien zijn

vrouwen [...] beter in het wegnemen van spanningen dan mannen’ (blz. 241).

In haar boek *Kijk niet weg. De missie van generaal Patrick Cammaert* schetst journaliste Esther Bootsma de ontwikkeling van Cammaert van macho-marinier tot feminist. Tijdens zijn eerste grote missie als commandant van een mariniersbataljon, begin jaren negentig in Cambodja, probeerde de eigenzinnige officier nog te voorkomen dat er vrouwen meegingen. De leefomstandigheden en de sanitaire voorzieningen waren daarvoor niet geschikt, vond hij. De marineleiding tikte hem na protesten van de humanistische raadvrouw Klazien van Brandwijk op de vingers. Eenmaal in missiegebied zag de bataljonscommandant al snel dat de meegestuurde vrouwen, onder wie Van Brandwijk, van grote waarde waren voor zijn mariniers.

The General

Bootsma slaagt erin om een levendig beeld te schetsen van de rijke carrière van *The General*, zoals Cammaert door collega’s vaak wordt genoemd. Zo gaf Cammaert in 1998 leiding aan een geheime operatie waarbij speciale eenheden van het Korps Mariniers en het Korps Commandotroepen oorlogsmisda-

digers oppakten in Bosnië. Van 2000 tot 2002 was hij de hoogste militair van de VN-waarnemersmissie in Eritrea en Ethiopië. Vervolgens werd hij benoemd tot militair adviseur van secretaris-generaal Kofi Annan (2002-2004), waarna hij in 2005 voor drie jaar naar Congo vertrok. Ook daarna bleef Cammaert nog actief voor de VN. Eind 2018 werd hij nog ingevlogen in Jemen om de Houthis-rebellen en de regering aan de onderhandelingstafel te krijgen. Ondanks de zeer vijandige situatie – zijn konvooi werd onder vuur genomen met een AK-47 – slaagde hij erin de leiders van de strijdende partijen bij elkaar te brengen. Wat uit de beeldende beschrijving van deze missies en plaatsingen vooral naar voren komt is Cammaerts eigenzinnige aanpak. Wat voor hem telt is het resultaat, ook als daar de regels voor moeten worden ‘opge-rekt’. Hij staat voor een VN-vredesmacht die proactief optreedt en van zich afbijt als het moet. Deze insteek is hem door zijn militaire en politieke meerderen niet altijd in dank afgenomen, maar het verschuilen achter regeltjes of de andere kant opkijken als er een humanitaire crisis dreigt, is voor Cammaert een doodzonde. ‘Kijk niet weg’ is dan ook de kerngedachte die de generaal wil uitdragen in het boek. Die boodschap geldt ten eerste voor de commandanten van VN-contingenten. ‘Het grootste probleem van VN-operaties is dat bataljonscommandanten vaak te weinig moed tonen. [...] Ze krijgen vanuit hun hoofdsteden te horen dat er geen lijkenzakken naar huis mogen komen. We want no casualties, zeggen ze eerlijk. Het gevolg is dat de commandanten vaak terugdeinzen voor risicovolle operaties.’ (blz. 224). Maar ook politieke leiders hebben volgens Cammaert de neiging om weg te

kijken als er ellende dreigt. Zo krijgt oud-minister van Defensie Frank de Grave er behoorlijk van langs naar aanleiding van zijn 'enorm risicomidende' gedrag omtrent de uitzending van mariniers voor de VN-missie in Eritrea en Ethiopië.

Lessons learned

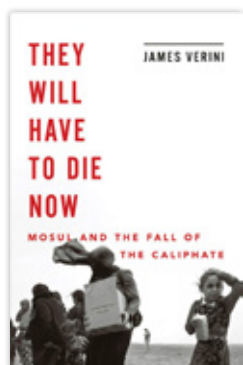
Het belang van moedige en daadkrachtige VN-commandanten en politieke leiders en de noodzaak van het deelnemen van vrouwen aan vredesmissies zijn dus de twee opvallendste *lessons learned* die aan het einde van een indrukwekkende carrière komen bovendrijven. Het zijn lessen die voorlopig nog door veel gezaghebbers ter harte moeten worden genomen. Aan Cammaert en zijn biografie zal het in ieder geval niet liggen. Bootsma heeft de

ervaringen van de generaal op een toegankelijke en boeiende wijze vastgelegd. Geheel naar het karakter van de hoofdpersoon is het een openhartig en eerlijk verhaal, waarin ook de weerslag van de succesvolle militaire loopbaan op het gezinsleven naar voren komt. Wel is het jammer dat het boek eigenlijk pas begint in 1992, met de uitzending naar Cambodja. Hierdoor gaat het voorbij aan ruim twintig jaar militaire vorming bij het Korps Mariniers. Het was interessant geweest om te zien in hoeverre de opleidingen, trainingen en ervaringen als jonge officier Cammaert hebben voorbereid op het werk voor en bij de VN.

Kijk niet weg is een aanrader voor elke militair, politicus en diplomaat die

betrokken is bij (besluitvorming over) vredesmissies. Cammaert deed ooit zelf een aanzet voor een Engelstalig boek, getiteld *Don't look the other way*. Een toekomstige vertaling in het Engels is met het oog op het internationale karakter van het boek zeker waardevol. Voor een breder publiek biedt Bootsma een interessante inkijk in het functioneren van de VN. Ondanks alle gebreken van deze organisatie wordt onder VN-vleugels wereldwijd veel werk verzet in allerlei brandhaarden, door gepassioneerde en ogenschijnlijk onvermoeibare mannen én vrouwen. De carrière van Patrick Cammaert is daarvan een sprekend voorbeeld. ■

Martin Hoekstra MA, Nederlands Instituut voor Militaire Historie

They Will Have to Die Now

Mosul and the Fall of the Caliphate

Door James Verini

Londen (Oneworld) 2019

288 blz.

ISBN 9781786077486

€ 22,-

De betrokkenheid van de Verenigde Staten in Afghanistan, Irak en het Midden-Oosten sinds 2001 heeft een bijzonder soort oorlogscorrespondenten voortgebracht: mannen en vrouwen voor wie de oorlogen in deze regio als rode draad door hun professionele leven lopen. James Verini was 23 jaar oud op 11 september 2001 en zoals hij zelf zei

in een interview met *The Guardian*: 'Iraq had been on my mind my entire professional career: 9/11 happened when I was 23, right out of uni, and it was the first big story that I covered. So jihadism and America's

place in the world and American adventures in the Middle East and Central Asia were on my mind.'¹

In *They Will Have to Die Now* doet Verini verslag van de slag om Mosul (2016-2017), waarin de Iraakse strijdkrachten en hun internationale coalitiepartners het opnemen tegen IS in diens laatste bolwerk in Irak. De auteur was in de eerste maanden van de operatie *embedded* bij de Counter-Terrorism Service (CTS), maar nadat enkele collega's zich naar verluidt misdragen hadden, werden alle journalisten Mosul uitgezet en kregen zij te horen niet meer terug te komen tot de slag voorbij was. Verini wist toch terug te komen en de operatie van dichtbij mee te maken, dankzij de relaties

1 Ursula Kenny, "Guilt and shame": journalist James Verini on the US role in the destruction of Iraq, in: *The Guardian*, 28 september 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/28/james-verini-interview-they-will-have-to-die-now-american-iraq>.

die hij had opgebouwd met individuele Iraakse commandanten, die bereid waren een oogje dicht te knijpen.

Verini weet in zijn verhaal individuen tot leven te wekken zonder het grotere plaatje uit het oog te verliezen. De auteur verbaast zich treffend over de nonchalante manier waarop Irakezen met de dood omgaan: 'the Iraqi philosophy, stated often, was: people die in war. That's what war is for. Anyone not ready to die shouldn't be here' (blz. 8). Verini beschrijft Irakezen die niet met hun ogen knippen wanneer er een paar meter verderop een mortier neerkomt of wanneer een kogel zich enkele centimeters van hun hoofd in de muur boort. Naarmate de slag vordert, verandert deze houding; in de laatste fasen van de operatie gaat geen enkele Iraakse soldaat meer zonder helm en scherfvest de straat op.

Minachting, afkeer en onthechte geamuseerdheid

Evenals de Iraakse soldaten komen ook de IS-strijders tot leven in Verini's verhaal. Het valt bijvoorbeeld op dat de gevechten op vrijdagochtend beduidend minder hevig zijn, aangezien de jihadi's dan *en masse* in de moskee zijn. Daarnaast maken de jihadi's graag foto's, in veel gevallen met katten: 'They loved cats because the Prophet Muhammad is said to have loved cats. I defy you to find a stranger image than a bearded man in a headscarf holding aloft an assault rifle in one hand, pointing to the heavens with the index finger of the other, while beside him, staring into the lens, is a cat' (blz. 99). In veel andere boeken over IS laten auteurs een zekere vorm van respect en soms zelfs bewondering doorschemeren – niet voor de doelen of acties van

de terreurgroep, maar voor hun professionalisme en effectiviteit. Niets daarvan bij Verini, die IS consistent beschrijft met een gezonde mix van minachting, afkeer en onthechte geamuseerdheid.

Met zijn scherpe oog voor de individuele absurditeiten van oorlog beschrijft Verini de bonte mix aan internationale 'vrijwilligers' die komen 'helpen' in Irak (inclusief zogenoemde hospikken die geen medische achtergrond blijken te hebben) en de ontdekking van grote stapels scheidingspapieren, waarin vrouwen impotentie het vaakst aanvoeren als reden om te scheiden van IS-strijders (tot groot vermaak van de bevrijde inwoners van Mosul die deze papieren in handen krijgen). Evenzo tekenend is de Iraakse inlichtingenofficier die moet proberen grote stromen vluchtende burgers te onderzoeken en er de IS-strijders uit te filteren. De officier staat met een iPad temidden van de vluchtende burgers en vraagt mensen om hun naam. Sommige Irakezen stoppen, waarschijnlijk uit medelijden met de man, en geven hem hun naam. Hij checkt die vervolgens in een database van terreurverdachten; een database met 38.000 namen, waarin hij inmiddels vier *matches* gevonden heeft.

Breder narratief

Toch is de slag om Mosul niet de enige of zelfs de belangrijkste verhaallijn. Verini weet dit feilloos te verweven in een breder narratief waarin hij ook aandacht besteedt aan Iraakse geschiedenis en gesprekken opneemt met rustende soldaten en burgers net buiten de stad. Tijdens en rond de daadwerkelijke gevechten is Verini getuige van de soms ongemakkelijke samenwerking tussen internationale coalitie-

partners en Iraakse troepen. Zo bouwen Amerikaanse troepen in het militaire kamp één set douches voor de Irakezen met het opschrift 'CTS' en één set met het opschrift 'US MILITARY AND COALITION PARTNERS ONLY'. Dat deze twee categorieën elkaar niet uitsluiten komt kennelijk niet bij de Amerikanen op, maar is wel tekenend voor de moeilijkheden en het onbegrip dat geregeld voorkwam in de dagelijkse samenwerking tussen Iraakse en buitenlandse – veelal Amerikaanse – troepen.

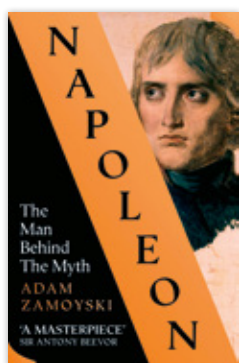
Een van de meest aangrijpende episodes in *They Will Have to Die Now* beschrijft niet een gevecht, maar een familie die al decennia wordt geteisterd door oorlog. Vader Abu Omar maakte de Iran-Irakoorlog mee en is gebrouilleerd geraakt met zijn broers en zussen, van wie velen net als hij leven in de vluchtelingenkampen rond Mosul. Zijn zoon, Omar, is een niet al te intelligente jongen die volgens zijn vader gehersenspoeld zou zijn door IS. Abu Omar, die overkomt als een pathologische leugenaar, vertelt veel verhalen over zijn kinderen, bijvoorbeeld over de ontvoering van zijn dochter Aya. Aya spreekt hem echter tegen en legt uit dat ze zelf weggelopen was; omdat ze verliefd was geworden op een jongen, maar ook omdat ze er niet meer tegen kon hoe haar vader haar sloeg, en zijn zoon de IS-aanhanger in bescherming nam. Ze vertelt dat haar vader die ochtend om drie uur 's nachts naast haar bed kwam zitten en gedreigd had haar te doden als ze opnieuw weg zou lopen. Wanneer Verini vraagt of dat waar is, knikt Abu Omar instemmend: 'Ja, ja, absoluut'. Abu Omar mag dan meerdere oorlogen overleefd hebben, hij is er niet zonder mentale kleerscheuren vanaf gekomen.

Dit soort scènes geven het boek het gelaagde perspectief dat nodig is om te begrijpen wat er op het spel stond in Mosul, wat de inwoners meegeeft hebben en voor welke uitdagingen de stad en het land nog staan. De slag om Mosul, zo laat Verini zien, was geen losstaande gebeurtenis. Die is onderdeel van

een bredere geschiedenis, van een Irak dat sinds 1980 zo veel conflict heeft meegemaakt dat praktisch iedere levende generatie in oorlogstijd is opgegroeid en keer op keer heeft geleden, zowel fysiek als mentaal. Verini is briljant in zijn beschrijving van de menselijke kant, van het lijden dat inherent is aan

oorlog. *They Will Have to Die Now* is een krachtige, zeer menselijke en overtuigende vertelling van de slag om Mosul – en van de gevolgen ervan, die de komende jaren zullen blijven doorwerken. ■

Maarten Broekhof, Rijksoverheid/Research Fellow NLDA

Napoleon

The Man Behind the Myth

Door Adam Zamoyski

Londen (HarperCollins) 2018

727 blz.

ISBN 9780008116071

€ 32,-

Er zijn weinig historische figuren over wie met de regelmaat van de klok een nieuwe biografie verschijnt. Adolf Hitler is er één van, maar vermoedelijk is er over niemand zoveel geschreven als over Napoleon Bonaparte. Volgens één van zijn biografen, Paul Johnson, zien uitgeverijen boeken over de geboren Corsicaan als beter verkooptbaar dan enige andere biografie. Het aantal boeken over Napoleon loopt in de vele tienduizenden, volgens sommige schattingen meer dan 200.000. Recentelijk nog publiceerde de Britse historicus Andrew Roberts zijn vuistdikke *Napoleon the Great*. En nu is daar opnieuw een omvangrijke biografie, *Napoleon. The Man Behind the Myth*, ditmaal van Roberts' veelgeprezen collega Adam Zamoyski, die zich eerder in deelstudies (denk aan 1812: *Napoleon's Fatal March on*

Moscow) al op de Franse keizer stortte.

Hoewel ze qua omvang weinig van elkaar verschillen, is de insteek van de boeken van Roberts en Zamoyski totaal anders. Waar Roberts Napoleon volmondig het predicaat 'de Grote' opplakt, is het Zamoyski er vooral om te doen de Franse keizer te ontdoen van alle mythes die om hem heen hangen. De portree van Zamoyski is dat Napoleon een gewoon mens was. Jazeker, hij had een aantal uitzonderlijke kwaliteiten (doorzettingsvermogen, bijvoorbeeld), maar verder was hij gewoon een man met veel fouten en talenten. Zamoyski's brongebruik, zowel secundair als primair, is duizelingwekkend. Zijn zwierige, prachtige schrijfstijl trekt de lezer in het verhaal, en hij heeft een scherp

oog voor details. De auteur plaatst Napoleon expliciet in de context van zijn tijd: 'He was in many ways the embodiment of his epoch. If one wishes to gain an understanding of him and what he was about, one has to place him in his context. This requires ruthless jettisoning of received opinion and nationalist prejudices, and dispassionate examination of what the seismic conditions of his times threatened and offered' (blz. xxi).

Tijdgeest

Eén van Napoleons talenten, zo benadrukt Zamoyski, was dat hij de tijdgeest goed aanvoelde. Was Napoleon een revolutionair? Ja, en daar hebben ook andere auteurs op gewezen, maar toch vooral vanuit eigenbelang. Napoleon slaagde er bovendien in door een slim gebruik van propaganda – evenals Roberts benadrukt Zamoyski dat Napoleon de verliezen van de tegenstanders extra aanzette, terwijl hij die van zichzelf relativeerde – een mythe om zich heen te creëren; niet voor niks de ondertitel van Zamoyski's boek. Een mooi voorbeeld daarvan is het schilderij van Antoine-Jean Gros, dat Napoleon afbeeldt aan het hoofd van zijn troepen terwijl hij de brug bij Arcola bestormt. Maar, zo merkt Zamoyski droogjes op: 'Napoleon never got anywhere near the bridge, and his attempt to do so ended

ignominiously with his being pulled out of a muddy drainage ditch' (blz. 142).

Wie hoopt op lange beschrijvingen en analyses van de vele veldslagen die Napoleon uitvocht, komt bij Zamoyski bedrogen uit. Dat is ook niet de insteek van de auteur, en daar zijn andere uitstekende boeken over verschenen, zoals het nog steeds uitmuntende *The Campaigns of Napoleon* van David Chandler. Natuurlijk komen de 'klassieke' veldslagen voorbij (Rivoli, Marengo, Austerlitz, Wagram, Leipzig, Waterloo) en Zamoyski's beschrijving van de opmars naar en de terugtocht van de *Grande Armée* uit Moskou is werkelijk huiveringwekkend. Zo becijfert Zamoyski dat het Franse leger alleen al in de nacht van 26 juni 1812 ongeveer 50.000 paarden verloor (blz. 517). Bij de terugtocht vielen veel paarden die nog over waren ten prooi aan de hongerende manschappen: 'The cold was such that what food could be obtained froze so hard it could not be eaten, so horses were sliced up while they were still alive' (blz. 539).

Nuance

Zamoyski onthoet Napoleon op overtuigende wijze van de mythes

die om hem heen werden of zijn gefabriceerd, en die de keizer vaak zelf de wereld in hielp. Tegelijkertijd brengt de auteur ook de nodige nuance aan. De oversteek van de Berezina, vaak beschouwd als een grote nederlaag (en zeker gezien de Franse verliezen is daar veel voor te zeggen), omschrijft Zamoyski als volgt: 'The operation was not only a magnificent feat of arms; it was an extraordinary demonstration of the resilience of the Napoleonic military machine and of his ability to inspire men of well over half a dozen different nations to fight like lions for a cause which was not theirs' (blz. 543). Dat er een bijzondere band was tussen Napoleon en zijn troepen staat buiten kijf, maar dit was minder eenzijdig dan vaak wordt gesteld. Zo laat Zamoyski zien dat tijdens de veldtocht in Egypte (1798) veel soldaten zelfmoord pleegden: 'One soldier cut his throat in front of Bonaparte, shouting, 'This is your work!'' (blz. 183). Niettemin schilderden veel tijdgenoten Napoleons triomfen af als een soort goddelijke voorzienigheid. Dat gold niet alleen voor de Fransen, maar ook voor mensen als Byron, Shelly, Beethoven, Goethe en vele anderen. In de woorden van Zamoyski: 'This explained his seeming invulnera-

bility to bullets and plague alike [...] Young people all over the Continent and even across the Atlantic, including aristocrats firmly wedded to monarchist principles, felt the appeal and in various ways sought to emulate his example. It is not difficult to see why a despondent society such as France in the autumn of 1799 saw in him a longed-for messiah' (blz. 213). Het was een imago dat Napoleon zelf maar al te graag cultiveerde.

Zamoyski is er in geslaagd toch weer nieuw primair materiaal aan te boren. Zo toont hij aan dat de Oostenrijkse veldmaarschalk Dagobert von Wurmser tijdens het beleg van Mantua 'was being delivered messages in capsules hidden in their rectums by men disguised as civilians' (blz. 139). Zamoyski schetst ook uitgebreid de laatste dagen van Napoleon op Sint-Helena, waarbij tussen de regels door toch ook wel enige bewondering voor Napoleon blijkt. Die beschrijving is indrukwekkend, en is een passend eind van deze prikkelende en diepgravende biografie. Het wachten is op de volgende. ■

Dr. Martijn Lak, Erasmus Universiteit Rotterdam/De Haagse Hogeschool

MEDEDELING KVBK

Online-lezing Frank Hoffman: *The Future of War* – oktober 2020

Hoe ziet de oorlog van de toekomst er uit? Dr. Frank Hoffman, strategisch analist en luitenant-kolonel b.d. van het U.S. Marine Corps, bespreekt op basis van zijn ervaringen de aard, locatie, motieven en strijdmethoden van de oorlog van toekomst. Deze KVBK online-lezing vindt begin oktober plaats. Meer informatie volgt op de website www.kvbk.nl. Aanmelden is mogelijk via de hier afgebeelde QR-code.

Collaboratie

Linda Polman

Het woord *collaborator* kan medewerker betekenen, in een positieve zin, maar wordt vaker begrepen als heuler met de vijand en een verrader van zijn eigen principes.

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben veel onderzoekers geprobeerd te achterhalen waarom de ene mens collaboreert en de andere niet. Harvard-onderzoeker Stanley Hoffmann, voormalig onderduiker, classificeerde collaborateurs als 'vrijwillig' en 'onvrijwillig'. De 'onvrijwilligen' hadden geen keuze, die konden gewoon niet om samenwerking met de nazi's heen. Bij de 'vrijwilligen' onderscheidde hij collaborateurs uit naam van een nationaal belang (want economie/cultuur moesten beschermd worden) en enthousiastelingen: mensen die geloofden dat de nazi's het vaderland van corruptie en slapjanussen zouden bevrijden. Vaak waren dat mensen uit de top van de ambtenarij, de strijdkrachten en de zakenwereld, die vonden dat linkse regeringen hen tekort hadden gedaan.

De Amerikaanse publiciste Anne Applebaum onderzocht voor het tijdschrift *The Atlantic* (augustus 2020) hoe dat zit met de Republikeinse Partij en president Trump. Waarom blijven de Republikeinen hun president trouw? Hebben ze niet door dat 'America First' gewoon 'Trump First' betekent? Of collaboreren ze?

In september 2018, tijdens de begrafenis van Vietnamoorlogsheld John McCain, hoopte Applebaum even op een kentering. Trump had McCain en alle andere veteranen zwaar beledigd. Hij was alleen maar een oorlogsheld omdat hij gevangen zat, beweerde Trump: 'I like people who weren't captured.' Twee voormalige presidenten en *toute* Republikeins Amerika waren present, maar Trumps naam viel niet één keer. De herdenkingsdienst draaide uit op een bijeenkomst van zichzelf rechtvaardigende 'enthousiaste collaborateurs'. In Rusland heten ze *prispoblenets*, mensen die intuïtief weten wat van ze verwacht

wordt en die hun gedrag daarop aanpassen. In de democratie à la Poetin moet je 24/7 oppassen wat je zegt, tegen wie en op welke toon. Doe je het fout, dan lig je eruit.

Precies zo is het voor Republikeinse partijbonzen, zegt Applebaum. Die zijn maar zo hun positie kwijt en moeten hun salaris van zes cijfers elders zien te verdienen.

Trump's belastingmaatregelen maakten de rijken rijker. Voor het ziektenkostenverzekeringsysteem dat hij afbrak is niets in de plaats gekomen. Hij moedigt xenofobie aan en schold zijn generaals uit voor 'a bunch of dopes and babies'. Maar boekjes over Trump worden pas opgedaan als mensen er al uit liggen. Gary Cohn, ooit Trumps economisch adviseur, vertelde achteraf dat hij documenten voor Trump verstopte om te voorkomen dat hij een handelsovereenkomst met Zuid-Korea zou opzeggen. James Mattis, ooit defensie minister, bleef aan om te voorkomen dat Trump zijn bondgenootschappen aan gort zou helpen. Zei hij toen hij ontslagen was.

Intussen hielp hun aanwezigheid in het Witte Huis wel om Trumps geloofwaardigheid bij zijn achterban te versterken.

Politica Marianne Birthler, geboren in Oost-Duitsland, vertelde eens dat collaboratie in Oost-Duitsland de norm was: *iedereen* collaboreerde. Maar dissident zijn als al je hele familie en kennissenkring collaboreerde, kon je je wel aanwennen – net zoals mensen zich corruptie en immoraliteit kunnen aanwennen. Stapje voor stapje kun je leren om bezwaar te maken, om

niet naar de 1 mei-parade te gaan, niet mee te zingen als het partijlied klinkt en om een voorbeeld te nemen aan iemand die je bewondert. Of gewoon: om voor de verandering jezelf eens te respecteren. Je hoeft geen held te zijn, volgens Marianne Birthler. Op een dag bevind je jezelf gewoon aan de andere kant. ■

Uitg. A. J. Prins, Delft.

DELFT, 27. Mei 1903. Groet uit de Kazerne. Slaapzaal

Geliefde. Grootvaders en Tante.
Met deze brief ik u weder met de a. s. zaterdag den 27. mei voor
u dagaan naar huis toe kom. Hopend dat gij daar in gezondheid
moegt ontvangen, wens ik mij ook
u my bevinden zoo over ik mij van gij
M. de Vries
1903.

FOTO BEELDBANK NIMH

Militairen in de slaapzaal van de kazerne aan de Paardenmarkt in Delft

Minister bezorgd om manschappen in 'onoogelijke en warme zolderkamers'

Defensie werkt aan de vernieuwing van de legeringslocaties en onlangs bekeek minister Ank Bijleveld-Schouten gemoderniseerde kamers op de Generaal-majoor De Ruijter van Stevenickkazerne in Oirschot.¹ Ook haar voorgangers hadden oog voor de staat van de onderkomens en het daarmee samenhangende welzijn van militairen.

Zo beschreef Minister van Oorlog Kornelis Eland in de Memorie van Antwoord op de 'Staatsbegroting voor het dienstjaar 1900', gepubliceerd in de *Militaire Spectator*, de 'zeer gebrekkig ingerichte, onoogelijke en warme zolderkamers' voor manschappen op de Willemskazerne in Gorinchem.² Door ruimtegebrek moesten militairen ook op

galerijen liggen, wat leidde tot een verslechtering van hun conditie 'omdat zij in de luchtlagen leven die meer dan de lager gelegene zijn bezwangerd met de uitwasemingen en ademhalingsproducten der bewoners en met het stof dat door deze wordt omhoog gedreven'. Voor de zolderkamers trok de minister een bedrag uit en verder moest er verbetering komen door 'de lokalen met galerijen minder sterk te bezetten', wat echter weer zou leiden tot een gebrek aan logiesruimte. Zo was het steeds schipperen om te voldoen aan de 'matige eischen, die uit een hygiënisch standpunt moeten gesteld worden'.

Voor gehuwde militairen in Amsterdam, die 'niet te ver van de kazerne kunnen wonen', moesten passende huizen gezocht worden, vooral niet te groot, anders zouden zij misschien in de verleiding komen 'tot het uitoefenen van winkelneringen, of het bedrijf van kamer-verhuurder' en zich 'niet meer uitsluitend aan den dienst' wijden.

1 'Minister bekijkt nieuwe legeringskamers' (3 juni 2020), zie: <https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2020/06/03/eerste-nieuwe-legering-in-gebruik-genomen>.
2 Zie: 'Staatsbegroting voor het dienstjaar 1900', bijlage bij: *Militaire Spectator* 69 (1900) 38-39. Zie: https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1900/1900-0922-083-0069_0.PDF.

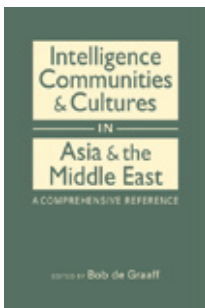
SIGNALERINGEN

Europese veiligheid: tijd voor nieuwe stappen

Den Haag (Adviesraad Internationale Vraagstukken) 2020
Advies nr. 112 AIV
37 blz. (incl. bijlagen)
te downloaden via: <https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl>

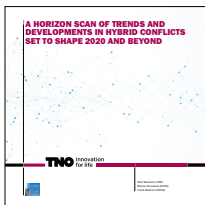
Als Nederland het Europese veiligheidsbeleid wil beïnvloeden is het noodzakelijk zoveel mogelijk aansluiting te zoeken bij Frans-Duitse initiatieven op veiligheids- en defensiegebied. Dat zegt de Adviesraad Internationale Vraagstukken in het advies *Europese veiligheid: tijd voor nieuwe stappen*. Volgens de AIV verdient het Frans-Duits voorstel voor de oprichting van een Europese Veiligheidsraad Nederlandse steun en moet Nederland een meerjarenplan opstellen voor het halen van de tweeprocentnorm van de NAVO in 2024. De AIV constateert een afgenomen belangstelling vanuit Washington voor de Europese veiligheid, reden te meer voor Nederland om te proberen invloed uit te oefenen op het richten van het Europese 'strategische kompas'.

Intelligence Communities and Cultures in Asia and the Middle East

A Comprehensive Reference
Door Bob de Graaff (red.)
Boulder (Lynne Rienner Publishers) 2020
506 blz.
ISBN 9781626378896
€ 53,-

De bundel *Intelligence Communities and Cultures in Asia and the Middle East* trekt het overzicht van de intelligence-gemeenschap in Azië en het Midden-Oosten zo breed mogelijk. Naast geijkte spelers als Rusland, China en Israël komt nog een twintigtal landen aan bod. In zijn inleiding wijst Bob de Graaff er op dat het Westen de meeste dreiging van cyberaanvallen en spionage ondervindt vanuit landen in Azië. Experts kijken in de bundel naar de structuur van de inlichtingendiensten, hun inbedding in het staatsysteem en welke externe en interne factoren de intelligence communities beïnvloeden. Tevens wordt gekeken naar onafhankelijke controlemechanismen en internationale samenwerking.

A Horizon scan of trends and developments in hybrid conflicts set to shape 2020 and beyond

Door Rick Meessen, Bianca Torossian en Frank Bekkers
Den Haag (HCSS/TNO) 2020
42 blz.
te downloaden via: <https://hcss.nl>

Hybride dreigingen zoals desinformatie, buitenlandse inmenging in verkiezingen en cyberaanvallen zijn een gevaar voor de veiligheid van westerse democratieën. De instrumenten en technologieën voor hybride operaties maken een snelle ontwikkeling door. *A Horizon scan of trends and developments in hybrid conflicts set to shape 2020 and beyond* van HCSS en TNO behandelt de huidige stand en de verwachtingen op dit gebied. De *Horizon scan* is gebaseerd op literatuur, media, gesprekken met experts en uitwisseling van opinies met buitenlandse instituten voor strategisch onderzoek. Een van de conclusies is dat kleine landen een strategie moeten ontwikkelen voor het herkennen en pareren van dreigingen op het *hybrid battlefield*.

Insurgency and Counterinsurgency in South Africa

Door Daniel L. Douek
Londen (Hurst) 2020
528 blz.
ISBN 9781849048804
33,-

De overgang naar een democratisch bestel in Zuid-Afrika vond plaats tijdens een schaduwoorlog tussen counterinsurgencytroepen van het apartheidsregime en Umkhonto we Sizwe (MK), de gewapende tak van het Afrikaans Nationaal Congres (ANC). Daniel Douek analyseert in zijn boek de geschiedenis van de strijd van MK. Hij interviewde voormalige MK-guerrillastrijders en beschrijft de evolutie van de operaties van MK vanaf de jaren zestig tot aan het overleg tussen het ANC en het regime. Ter bestrijding van MK gebruikte het regime doodseskaders en gerichte aanvallen op ANC-leiders. Ook nadat het ANC aan de macht kwam bleven counterinsurgency-operaties de nieuwe democratie in Zuid-Afrika volgens Douek ondermijnen.

